

PROBLEMI

1, 1989

Mnogi so želeli slišati, in niso slišali

Uvodna opomba

Oswald Ducrot, Argumentacija in argumentativni »toposi«

Jean-Blaise Grize, Sklepanje v govoru

Chaim Perelman, Pojmi in argumentacija

Tako je z mojo besedo, ki prihaja iz mojih ust

Janez Justin, Peircov pragmatični koncept semiotične forme

Olga Kunst Gnamuš, Proizvodnja pomenskih vrednosti v filozofskem in znanstvenem govoru

Igor Z. Žagar, Konverzacijske maksime in aksiom pertinentnosti ali implicitno(st) komunikacije

Ni še izginilo navodilo ne beseda

Bernard Nežmah, Pojemovna zgodovina partes orationis v Antiki

Igor Z. Žagar, Kako obljubiti — kratek pregled

Le glejte, pa ne spoznajte

Iztok Saksida, O ustvarjanju jezikov in njihovih etnij

Asinaria

Primož Peklaj, Poklonitev pastirjev

Povzetki/Summaries

RAZPRAVE

PO 551/91

RAZPRAVE 1 (PROBLEMI 1/89 letnik XXVII)

Uredništvo:

Esejistika: Vlasta Jalušič, Miha Kovač, Tomaž Mastnak, Igor Škamperle, Marcel Štefančič, jr., Tadej Zupančič, Ali Žerdin.

Razprave: Mladen Dolar, Rado Riha, Slavoj Žižek (uredniki Razpola); Miran Božovič, Rastko Močnik, Stojan Pelko, Alenka Zupančič.

Glavni urednik: Miran Božovič

Odgovorni urednik: Vlasta Jalušič

Tajnica uredništva: Alenka Zupančič

Svet revije: Mladen Dolar, Zdenko Kodelja, Tomaž Mastnak, Rastko Močnik, Braco Rotar, Marjan Šimenc, Darko Štrajn (delegati sodelavcev); Slavoj Žižek (predsednik), Pavle Gantar, Gregor Golobič, Peter Klepec, Dejan Pušenjak, Tanja Renner, Rado Riha, Marcel Štefančič, jr. (delegati širše družbene skupnosti).

Naslov uredništva: Ljubljana, Gosposka 10/I

Uradne ure: ponedeljek, od 13. do 15. ure

Tekoči račun: 50101-678-47163, z oznako: za PROBLEME

Letna naročnina: 100.000.— din, za tujino dvojno

Izdajatelj: RK ZSMS, Ljubljana, Dalmatinova 4

Grafična priprava in tisk: Kočevski tisk, Kočevje

Naklada: 1300 izvodov

Cena te številke: 10.000.— din

To številko sta uredila Igor Ž. Žagar in Rastko Močnik

Revijo denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št. 421-1/74, z dne 14. 3. 1974, je revija oproščena davka od prometa proizvodov.

Uvodna beseda

Ste kdaj opazili, da se stavka:

1. *X ni prebral vseh Balzacovih del*
in
 2. *X je prebral nekaj Balzacovih del.*¹
- vedeta nenavadno?

In vendar je v njiju nekaj nenavadnega. Iz prvega lahko sklepamo (na)

- 1'. *Morda ti ne bo mogel svetovati*
iz drugega pa na
- 2'. *Morda ti bo lahko svetoval.*

In kaj bi utegnilo biti pri tem nenavadnega?

Preprosto dejstvo, da *ni prebral vseh* obsega tudi *vse razen enega* (dela), in vendar iz tega sklepamo, da Y-u ne bo mogel svetovati (glede njegove raziskave o Balzacovem stilu, na primer), iz *prebral nekaj*, ki obsega tudi *le eno ali dve* (deli), pa sklepamo, da bi Y-u pri njegovi raziskavi utegnili pomagati.

Nenavadno je preprosto to, da bi tisti, ki je prebral le dve deli Balzacove Človeške komedije, lahko merodajno razsojal o Balzacovem stilu, oni, ki je prebral vsa dela razen enega, pa ne...

Na dejstveni ravni argumentacija nekako ne drži in vendar nam jezik ne dopušča, da bi sklepali takole:

1. *X ni prebral vseh Balzacovih del. Morda ti bo lahko svetoval*
ali
2. *X je prebral nekaj Balzacovih del. Morda ti ne bo mogel svetovati.*

Argumentacija je v našem začetnem primeru namreč že vpisana v jezik in gre proti dejstvu in mimo formalno-logičnih zakonov sklepanja, torej proti dvema temeljnima postavkama tradicionalnih argumentativnih teorij (če kaj takega kot »tradicionalne« argumentativne teorije sploh obstaja).

In prav to (na prvi pogled morda paradoksalno) teorijo, teorijo argumentacije v jeziku Oswalda Ducrota, teorijo, ki jezika ne razume kot nomenklature realnosti, temveč realnost postavlja v odvisnost od je-

¹ Opiramo se na uvod v delo Oswalda Ducrota, *Les échelles argumentatives*, Ed. du Seuil, Pariz, 1980).

zika, bi radi postavili na mesto uvoda v argumentativni sklop pričujoče »lingvistične« številk Problemov. To pa prav zato, ker Ducrot odločilno zamenja optiko, svojo teorijo namreč razvija in pojasnjuje skozi razliko do drugih (predhodnih in konkurenčnih) argumentativnih teorij, tako da je najprimernejši uvod ne le samemu sebi, temveč tudi Jeanu Blaiseu Grizeu in Chaimu Perelmanu, avtorjema dveh velikih (predhodnih in konkurenčnih?) argumentativnih teorij zadnjih desetletij.

Argumentacija in argumentativni »toposi«*

I.

V pričajuči razpravi bi vam rad predstavil teorijo argumentacije v jeziku, ki si jo že več let prizadevava izpopolniti v Jeanom Claudom Anscombrom, še zlasti bi želel pojasniti njena zadnja dognanja, do katerih sva prišla z vpeljavo pojma »topos« (obče argumentativno mesto). Glede na to pa moram začeti z nekaterimi terminološkimi konvencijami.

Pri vsaki raziskavi iz lingvistične semantike se mi zdi potrebno razlikovati dvoje, kar bom arbitrarno imenoval fraza (phrase) in izjava (énoncé). Izjava je segment diskurza. Tako kot diskurz je torej postavljena v prostor in čas, ima tvorca in (navadno) enega ali več poslušalcev. To je izkustveni pojav, nekaj zaznavnega in zato neponovljivega. Če dvakrat zapored izrečem nekaj, kar navadno zapišemo »lepo je«, dam dve različni izjavi, kajti čas njenega izjavljanja se razlikuje. Kljub temu pa večina lingvistov meni, da sta ti dve izjavi realizacija (rekel bi celo, po tej presoji, manifestacija) iste francoske fraze (vztrajam pri dejstvu, da ta običajna odločitev lingvistov predstavlja hipotezo, ki jo mora upravičiti njena eksplikativna moč in ki se ne more sklicevati na nikakršno razvidnost. Predvsem pa se ne more opreti na dejstvo, češ da sem v svoji razpravi, pri navajanju obeh obravnavanih izjav, obakrat uporabil isti niz besed »lepo je«; termin fraza, kot ga pojmem, je abstraktna struktura, torej čisto nekaj drugega kot niz zapisanih besed).

Distinkcija med frazo in izjavo me privede tudi do razlikovanja med semantičnimi vrednostmi, ki so pripisane eni in drugi. V skladu s konvencijo imenujem »smisel« semantično vrednost izjave, »pomen« pa semantično vrednost fraze. Navadno se z lahkoto dokazuje, v kolikšni meri je smisel izjave naddeterminiran glede na pomen fraze, ki jo realizira: saj denimo niti referencialna niti ilokucijska vrednost izjave ne izhajata neposredno iz pomena fraze. Navadno pa razliko med smislom in pomenom razumemo kot razliko v stopnji: smisel naj bi vseboval vse, kar je v pomenu — zraven pa še nekaj detajlov ali specifikacij. Zame je nasprotno, ta razlika izvirna. Pomen se ne nahaja v smislu kot njegov del, sestavljajo ga, vsaj v bistvenem delu, smernice ali navodila, priporočila, s katerimi razbiramo smisel njegovih izjav. Fraza nam pove, kako naj ravnamo, ko moramo interpretirati njene izjave, predvsem pa specificira tip informacij, ki jih moramo poiskati v kontekstu. Med temi navodili me zlasti zanimajo tista, ki jih dajejo tako imenovane »argumentativne variable«. Interpretu izjave naka-

* Objavljeno v *Actes de la 8ème rencontre des professeurs de français de l'Enseignement supérieur*, Université de Helsinki, 1987, str. 27–37.

žejo, da mora zgraditi določeno argumentativno strategijo in jo pripisati govorcu (z opiranjem na to, kar ve o diskurzivni situaciji).

Glede vrednosti, ki jih prinaša morfem »preveč«, opišimo na primer fraze s strukturo »x je preveč P«, kjer »x« označuje objekt, »P« pa neko lastnost. Rekel bi, da za osebo, ki iz njih izpelje izjavo, zahtevajo rekonstrukcijo strategije zavračanja. Interpretu gre torej za to, da si zamisli propozicijo *r*, ki jo je govorec skušal ovreči, ko je rekel, da je *x* preveč *P*. Propozicija *r* mora biti po mnenju govorečega subjekta takšna, da bi bila bodisi sprejemljiva ali celo upravičena, če bi bila *P*-jost *x*-a nižja od nekega praga in da postane nesprejemljiva, ko *x* ta prag preseže. Ko za neko blago rečemo, da je predrago, lahko na primer pomislimo na propozicijo »moram ga kupiti« in izjavimo, da je njegova cena višja od določene vrednosti, pod katero bi nakup ostal možen, nad katero pa postane nemožen. Pri »x je preveč poceni« imamo lahko v nekaterih situacijah opraviti z isto propozicijo *r* »moram ga kupiti.«¹ Edina razlika v primerjavi s prejšnjim primerom je v tem, da je pod pragom nakup predstavljen ne le kot možen, temveč kot upravičen (cenenost je za razliko od dragosti videna kot razlog za nakup). Ko pa presežemo prag, nastane nekakšen obrat in nizka cena, ki je bila razlog za nakup, postane razlog, da se nakupu odrečemo — morda zato, ker nam vzbuja pomisleke o kvaliteti (v zvezi s tem opozarjam na naslednje dejstvo, katerega razlaga ni evidentna: če je pod pragom lastnost *P* videti ugodna za propozicijo *r* — to je primer za nizko ceno in nakup — pa lahko postane neugodna nad njim. Če pa je neugodna že pod pragom — kot v primeru visoke cene glede na nakup — ne bi mogla postati ugodna nad njim. Tako nimamo: »Ta predmet je preveč drag: kupi ga, saj mora biti zares izvrsten«. Ugotovili bomo, da ta nesimetrija ne izhaja iz kakšnega zdravorazumskega zakona, ampak sodi med semantične lastnosti morfema *preveč*, ki je rabljen brez stavčnega določila: pri *tako da* se dejansko izgubi: »Tako drag je, da ti priporočam nakup: biti mora res izvrsten«.)

Naj povzamem ta terminološki uvod. Kot lingvist-semantik moram vsaki konstitutivni frazi kakega jezika pripisati pomen, ki lahko pojasni smisel njenih izjav v diskurzu. Pojasnjuje pa ga, če vsebuje vrsto navodil, po katerih naj se ravnamo, ko nam gre za razumevanje njegovih izjav.

II.

Naposled se lahko lotim problema argumentacije. Najprej bi rad orisal to, kar bom imenoval tradicionalna koncepcija argumentacije (kot ponavadi beseda »tradicionalen« po eni strani označuje, da gre za koncepcijo, ki ji ugovarjam, vendar skuša tudi opomniti, da je navedena koncepcija, čeprav jo nekoliko karikiram, predpostavka večine raziskav o argumentaciji, četudi ne bi mogel navesti nobenega teksta, kjer bi bila eksplicitno formulirana). Nato bom predstavil koncepcijo, ki jo dodelujeva z Anscombrom in jo povzemava s sloganom »Argumentacija je v jeziku«. Potem ko bom nakazal prvotno obliko, ki sva

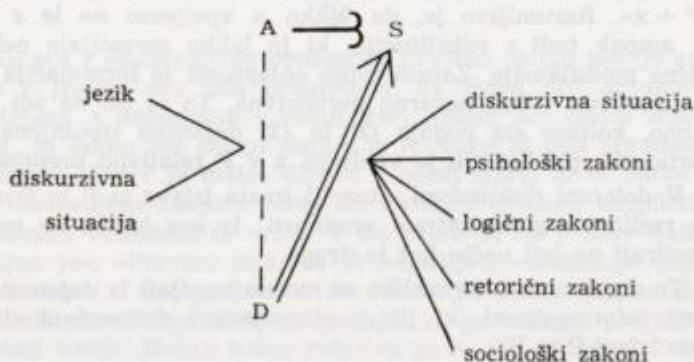
¹ V drugačnih primerih lahko »a je preveč poceni« sledi kot *r* »Ne kupuj ga!« Govorec dá vedeti, da bi bilo pod pragom možno zavrtni nakup, da pa se nad pragom argumentu za poceni nakup ni več mogoče upirati in da smo prisiljeni podleči skušnjavi nakupa.

jo dala tej teoriji, in probleme, ki jih postavlja, bom predstavil — to bo zadnji in glavni del razprave — sedanjo obliko teorije in pojem »toposa«, ki igra v njej osrednjo vlogo.

Tradicionalna koncepcija argumentacije obravnava predvsem primer (pri razlagi zadnje oblike najine teorije bom zanj pokazal, da je samo poseben primer), ko govoreči subjekt postavi izjavo A kot argument, s katerim utemeljuje drugo izjavo S. Slednje v francoščini dosežemo z zvezami kot »A torej S« ali kot »S potemtakem A«, in ju zaznamujemo z $A \rightarrow S$. Zakaj lahko A opravlja to argumentativno funkcijo? Navadno velja, da argumentativno gibanje predpostavlja dve povsem neodvisni stvari. Po eni strani mora izjava-argument nakazati neko dejstvo D; s tem mislim na neko reprezentacijo realnosti, ki jo imamo lahko za resnično ali neresnično, ki jo lahko potrdimo ali ovržemo, ne glede na to, ali nameravamo iz nje sklepati na S. Po drugi strani pa mora govoreči subjekt dopuščati ali predpostavljati, da dejstvo D implicira resničnost ali veljavnost sklepa S. Slednje lahko ponazorimo s shemo:

Jezik, kot celota semantično opisanih fraz, v skladu s to koncepcijo ne igra bistvene vloge v argumentaciji. Po eni strani priskrbi veznike (*torej, dejansko* itd.), ki opozarjajo na obstoj argumentativne zveze med A in S. Po drugi strani pa posreduje v prehodu od D k S: A kaže na dejstvo D delno zaradi fraze, ki jo realizira — in seveda tudi zaradi diskurzivne situacije, v kateri A nastane. Vendar pa je samo gibanje, ki vodi k S — torej argumentativno gibanje v pravem pomenu — v tradicionalni koncepciji povsem neodvisno od jezika. Izraženo je z diskurzivno situacijo in z logičnimi, psihološkimi, retoričnimi, sociološkimi, itd. ... principi. Shemo lahko torej dopolnim:

Od te sheme pa me odvrča vsaj en razlog. Pri večini jezikov najdemo dvojice fraz z naslednjimi lastnostmi.

(1) Z izjavljanjem ene ali druge fraze v določeni diskurzivni situaciji nakazujemo isto dejstvo D.

(2) Tudi če predpostavimo identično diskurzivno situacijo, izjavi ene in druge ne dopuščata iste argumentacije.

Oglejmo si primer:

a) Peter je malo delal. (Pierre a peu travaillé)

a) Peter je malce delal. (Pierre a un peu travaillé)

Ne glede na to, ali v dani situaciji izjavimo (a) ali (b), vedno sporočamo isto dejstveno vsebino. Če je resnična (a), je resnična tudi (b) in obratno. Kljub temu pa čutimo, da izbira (a) in izbira (b) ustrežata povsem različnim argumentativnim intencam: bodisi da (a) in (b) ne moremo uporabiti za utemeljevanje istega sklepa ali pa ga ne utemeljujeta na isti način. Navedemo lahko številna tovrstna opazovanja, kažejo nam, da lahko argumentacijo neposredno določa fraza, ne pa samo dejstvo, ki ga prenaša njena izjava. Za te primere bomo dejali, da je argumentacija »v jeziku«, »v frazah«, da so fraze same argumentativne.

Takšna opazanja so bila izhodišče najine teorije: nisva se odrekla (in se tudi ne nameravava) ideji, da je argumentacija notranja jeziku. Najina osrednja hipoteza je, da vsaj nekatere jezikovne fraze vsebujejo argumentativno moč ali vrednost (iz previdnosti sem rekel »nekater«; pravzaprav bi želel reči »vse«, vendar tega za zdaj ne morem: poprej bi moral izdelati širši koncept argumentacije in vpeljati pojem toposa, o katerem bom govoril na koncu te razprave). Če najino hipotezo formuliram v terminologiji, ki sem jo predstavil na začetku, moram postaviti trditev, da pomen nekaterih fraz vsebuje navodila, ki določajo, katero argumentativno intenco naj prisodimo njihovim izjavam: iz fraze razberemo, kako smemo argumentirati iz njenih izjav in kako ne.

To splošno temo lahko apliciramo na poseben primer — po mojem mnenju še posebno značilen — nekaterih morfemov, ki jih bom imenoval »argumentativni operatorji« (skrajšano A. O.). Najprej definicija: mortem x je A. O. glede na frazo P , če so izpolnjeni trije pogoji.

(1) Iz P je možno z vpeljavo x konstruirati frazo P' , kar zapišem » $P' = P + x$ «. Razumljivo je, da lahko x vpeljemo ne le z dodajanjem, ampak tudi s substitucijo, ki jo lahko spremljajo nekatere sintaktične modifikacije. Zaradi svoje ohlapnosti je formulacija prvega pogoja morda videti nevarno permissivna. To se mi ne zdi toliko pomembno, kolikor sta pogoja (2) in (3) dejansko izpolnjena le v tistih primerih, pri katerih je vpeljava x v P relativno preprosta.

(2) V določeni diskurzivni situaciji imata izjava iz P in izjava P' povsem različni argumentativni vrednosti: iz ene izjave ne moremo argumentirati na isti način kot iz druge.

(3) Te argumentativne razlike ni možno izpeljati iz dejstvene razlike med informacijami, ki jih v obravnavani diskurzivni situaciji prinašata izjavi P in P' .

Ugotovili bomo, da tretji pogoj povezuje aplikacijo definicije z možnostmi izpeljave, ki si jih dovoljuje lingvist. Če dopustimo (kot sem to počel sam leta 1972 v *Dire et ne pas dire*) široko razraščanje »konverzacijskih« podtonov, izpeljanih s pomočjo zelo številnih diskurzivnih zakonov, bomo našli manj A. O., kot če poskušamo, kot to delam zdaj, omejiti in nadzorovati sklicevanje na diskurzivne zakone.

Po moji definiciji je *malo* A. O. glede na frazo P, »Peter je malce delal«. Izpolnjeni so namreč vsi trije pogoji:

(1) Konstruiramo lahko frazo P', »Peter je malo delal«, tako da v P nadomestimo *malce* z *malo*.

(2) Kot sem že omenil, izjava P in izjava P' v dani situaciji ne omogočata istih argumentacij.

(3) Te argumentativne razlike med izjavama ne moremo izpeljati iz njune morebitne informativne različnosti. Nemožnost v tem posebnem primeru pa velja prav tako za vse derivacijske teorije, ki nam pridejo na misel, ker je, kot sem rekel, dejstvena vsebina obeh izjav ista (mislim, da identitete nihče več ne skuša zanikati — čeprav po mojem mnenju nekateri semantiki nimajo prav, da pripišejo frazama P in P', ki vsebujeta *malce* in *malo*, različno informativno vrednost s predpostavko, da je na primer *malce* za razliko od *malo* kompatibilen z *veliko*: na ravni *izjave*, ki je raven, o kateri ravnokar govorim, se mi zdi neizpodbitno, da je v obeh primerih dana ista informacija).

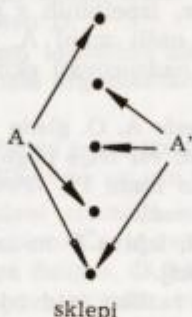
Drug primer: *še* (ne...*que*) je A. O. glede na frazo P: »Ura je 8«. Z njim lahko seveda konstruiramo P': »Ura je *še* 8«. Poleg tega je vrednost izjav P in P' v dani situaciji nesporno ista (obe sta hkrati resnični ali hkrati neresnični). Navsezadnje lahko kljub tej dejstveni identiteti na osnovi izjave P konstruiramo nekatere argumentacije, ki bi pokazale, da je pozno in ki ne bi mogle slediti izjavi P'.

Takšna je torej temeljna hipoteza najine teorije, hipoteza, pri kateri sva vztrajala v obeh zaporednih oblikah, ki ju je privzela ta teorija. Obliki si v bistvu ne nasprotujeta, razen če skušamo natančneje definirati koncept »argumentativnih možnosti« (ali argumentativne moči) izjave. Znašli smo se torej pred alternativo, o kateri bom spregovoril v nadaljevanju.

III

Ko sva z Anscombrom predlagala prvotno obliko teorije argumentacije v jeziku, sva bila prepričana, da mora biti argumentativna moč izjave A definirana v celoti, reči hočem kot celota izjav S₁, S₂ ... itd., ki lahko kot sklepi sledijo iz A. Tako bi bila argumentativna moč izjave »Peter je malce delal«, v celoti izjav, ki se lahko diskurzivno navezujejo nanjo s *torej* ali katerim drugim, eksplicitnim ali implicitnim veznikom te vrste. V tej celoti bi na primer našli izjave »Utrujen je«, »Pravico ima, da si odpočije«, »Morda je (že) končal svoj članek«... Če sprejmemo to definicijo, lahko splošno definicijo A. O. ali natančneje, tretjega pogoja, ki ga obsega, preciziramo na naslednji način. Morali bomo reči: »x je A. O., če izjava P in izjava

P' (kjer je $P' = P + x$) dopuščata različna sklepa« — pri čemer razlike ni možno izpeljati iz njune nasprotnosti na dejstveni ravni. Slednje ponazarja shema:

Na žalost pa ta prvotna oblika teorije povzroča številne probleme, od katerih bom opozoril le na enega. Ali imamo pravico trditi, da A (»Peter je malce delal«) in A' (»Peter je malo delal«) ne moreta imeti natanko istih sklepov? Prav gotovo je možno navesti nekaj izjav, ki lahko služijo za sklepe le eni od njiju, tako da ostane moja definicija formalno uporabna. A če je naš namen poiskati splošno deskripcijo (morfemov) *malo* in *malce*, se mi zdi utemeljevanje te deskripcije na zgledih razpršenih in heterogenih sklepov, ki so v enem primeru možni, v drugem pa ne, malo obetavno. Takšno postopanje bi prikrilo dejstvo, da je možno v večini primerov oba morfema uporabljati za identične sklepe. Tako je sklep »Peter bo opravil izpit« povsem možno navezati tako na A' kot na A . Vse je odvisno od tega, kaj se nam zdi najboljši razlog za uspeh: če menimo, da delo privede do uspeha, bomo vzeli za argument A . Če pa mislimo, da privede do neuspeha (ker je utrudljivo, ker nas spravlja ob živce, ...), bo argument A' .

Glavni problem je v tem, da možnosti argumentiranja niso odvisne samo od izjav, ki jih vzamemo za argumente in sklepe, ampak tudi od principov, po katerih jih postavimo v medsebojno zvezo. Kljub temu pa čutimo veliko razliko v argumentacijah, ki iz *malo* ter iz *malce* pridejo do istega sklepa. Kako formulirati to razliko?

Če vztrajamo pri definiciji argumentativnosti kot celote možnih sklepov, nam preostane samo ena rešitev: razširitev koncepta »diskurzivne situacije« z vključitvijo uporabljenih argumentativnih principov. Rečemo lahko torej, da se s sklepanjem na Petrov neuspeh iz A ter iz A' umeščamo v različni diskurzivni situaciji: prva naj bi kot ideološko ozadje dopuščala prepričanje, da delo privede do uspeha, druga pa prepričanje, da privede do neuspeha. Toda takšna rešitev se mi zdi nevzdržna. Težava je v tem, da lahko isti govoreči subjekt obravnava delo hkrati kot dejavnik neuspeha in uspeha; mislim, da v našem »vesolju verovanj« vsi prav dobro poznamo obe mnenji — ki torej obedve spadata k naši psihološki diskurzivni situaciji. Toda ko uporabimo *malo* za sklepanje o neuspehu, mobiliziramo eno od teh verovanj, ko pa uporabimo *malce*, mobiliziramo drugo. Raba *malo* ali *malce* ne pomeni, da eno sprejmemo, drugo pa izključimo, ampak

da v diskurzu eno uresničimo, drugo pa opustimo. »Diskurzivna situacija«, ki je tu v igri, torej ni izven izjave in diskurza; gre za situacijo, ki jo vzpostavljata in prenašata sama argumentativna izjava in diskurz. Vanju je tedaj vključena in je del njunega smisla (kolikor je smisel, kakor ga definiram, reprezentacija izjavljanja, kot jo prispeva izjava sama). A če hočem to misel jasno izraziti, moram najprej izdelati neko drugo obliko teorije argumentacije, tisto, o kateri bom zdaj govoril.

IV

Najprej nova definicija. V nadaljevanju ne bom več uporabljal koncepta argumentacije, o katerem smo govorili doslej in ki sem ga predstavil s simbolom »A $\rightarrow$ S«. Potrebujem širši koncept, ki ne zadeva več izjav v celoti, ampak semantične elemente, ki konstituira-jo njihov smisel (pojem semantičnega elementa vključuje analizo smisla v vrsti neodvisnih prikazov: v moji teoriji polifonije je izražen kot »stališče izjavljalca, kakor ga predstavlja izjava«). Propozicijo bi rad definiral takole: »Izjava E vsebuje semantični element e, ki ima argumentativno vrednost«. Predpostavil bom, da je propozicija resnična, če izjava E zadovoljuje tri pogoje:

(1) e je vsebovan v smislu (izjave) E (za nekoliko rigoroznejšo predstavitev tega stališča bi bilo potrebno vpeljati teorijo polifonije).

(2) e je v izjavljanju E opredeljen kot dokaz za nek sklep r. Ta je lahko ekspliciten ali impliciten. Ekspliciten je, če je izrečen v izjavi S, ki se navezuje na E. Opraviti imamo torej s podobnim primerom, kakršnega sem doslej opisoval z besedo »argumentacija«. V nasprotnem primeru je sklep impliciten. »Oseba, ki govori« lahko po drugi strani r upošteva ali pa ne (»oseba, ki govori« je termin, ki združuje »govorca« in »empirični subjekt«, kot ju imenujem v teoriji polifonije, za zdaj pa še ne bi mogel upravičeno izbrati enega od njiju). Nekaj primerov:

(a) Lepo je (E). Pojdimo na sprehod (S).

Element e predstavlja lepo vreme, ki ga zatrjuje E. Sklep r, ki je izrečen v S, je upoštevan.

(b) Poglejmo dialog:

x: Greš gledat ta film? /Bi šel gledat ta film?

y: Sem ga že videl.

Odgovor y nakazuje dejstvo, ki je že samo zadostna opora za negativen sklep, ki ni izrečen. V naši skupnosti (in v mnogih drugih) je dejstvo, da smo film že videli ali da smo se že sprehodili, sprejeto kot razlog, da zavrnemo ponoven ogled ali sprehod. V tem primeru je r impliciten in hkrati upoštevan.

(c) Predstavljamo si, da bi y v prejšnjem dialogu odgovoril: »Sem ga že videl, vendar bi ga z veseljem gledal še enkrat«. V tej izjavi najdemo isti element e kot v prejšnjem dialogu (e: dejstvo, da »je (bil) y že videl film«). Po drugi strani je e spet argumentativno usmerjen k r, torej k zavrnitvi propozicije (pripominjam, da zame zveza »p toda q« pomeni, da p prenaša vsebino, ki je usmerjena k nekemu sklepu, da q prenaša vsebino, ki je usmerjena k nasprotnemu sklepu in da govorec v svojem diskurzu sklepa iz q, ne pa iz p).

Bistvena razlika med obema dialogoma je v tem, da govorec, čeprav v drugem primeru sprejme usmeritev (od) e k r, noče upoštevati tega sklepa (ne argumentira — v smislu, v katerem je bila beseda opredeljena na začetku moje razprave). Rečemo lahko torej, da je sklep r hkrati impliciten in neupošteván.

(3) Da bo e lahko imel tako imenovano argumentativno vrednost, mora biti izpolnjen še tretji pogoj. Usmeritev (od) e k r mora temeljiti na argumentativnem principu ali v moji terminologiji, na »toposu«.² S toposom razumem argumentativni princip, ki ima vsaj naslednje tri lastnosti.

Najprej, je »univerzalen«, brez zveze s tem, kar filozofi imenujejo »univerzalnost« in v zelo omejenem smislu, da je pripoznan v jezikovni skupnosti, ki ji pripadata vsaj tisti, ki vodi argumentativni postopek — vir — in tisti, komur je namenjen — tarča. (Če e ni izjava, ampak semantični element, vir in tarča nista nujno govorec in nagovorjenec izjave, ki prenaša e. V terminologiji teorije polifonije gre za »izjavljalca« in »naslovnika«, s stališča, ki ga vzpostavlja e; da poenostavim razpravo, se bom postavil v preprosto, čeprav ne najbolj običajno situacijo, v kateri bi lahko izjavljalca in naslovnika izenačili z govorcem in nagovorjencem.) Oglejmo si torej poseben primer argumentacije oziroma zveze »A→S« in se vrnimo k zgledu »Lepo je; pojdemo se kopat!« Toplote ne bi mogli navajati kot utemeljitve za kopanje, če ne bi pričakovali, da oseba, na katero se naslavljamo, tudi sama sprejema pravilo, ki omogoča, da lahko preidemo od toplote h kopanju, da je namreč v toplem vremenu kopanje prijetno: sicer ta argument ne vodi nikamor. Vztrajam pri tem, da je »univerzalnost« preprosto predpostavljena, pričakovana. Trdno se lahko zanašamo na načela, ki jih pravzaprav priznavamo le mi, ali pa jih celo ne sprejemamo, toda brž ko jih uporabimo za sklep, ravnamo, kot da bi bila skupna. Vsako argumentativno gibanje se ponaša z zahtevo po banalnosti (uganili boste, da nisem goreč privrženec argumentacije).

Druga lastnost toposov je splošnost: načelo mora biti priznано kot veljavno — ne glede na situacijo, v kateri ga uporabimo — za številne podobne situacije. V prejšnjem primeru argumentativno gibanje predpostavlja, da je v toplem vremenu vedno, ne le v trenutku, ko to izrekamo, kopanje prijetno. Ta splošnost izhaja neposredno iz tega, kar sem imenoval »univerzalnost«. Če mora biti načelo sprejeto pred njegovo uporabo, tedaj mora veljati tudi za druge situacije in ne le za tisto, v kateri ga uporabimo. Kako bi ga sicer lahko imeli za že veljavnega? Brž ko argumentiramo v kakem posebnem primeru, moramo ta primer uvrstiti v neko kategorijo — kar je še en temeljno anti-poetični vidik banalnosti argumentacije.

Descartesov »cogito« nudi lep primer te zadrege. V *Diskurzu o metodi* jo je Descartes izrazil kot »Mislim, torej sem«. Nasprotniki so mu oporekali, češ da je s tem vzpostavil evidentnost občega principa »Da mislimo, je potrebno biti«. Na osnovi te pripombe je Descartes v *Metafizičnih meditacijah* vpeljal drugo formulacijo »cogita«. Ko jo

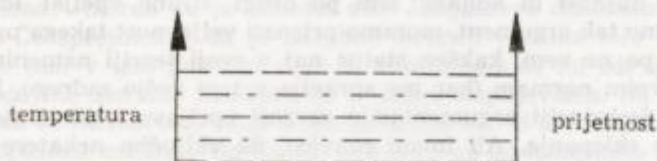
² Izbral sem aristotelovski termin in uvidel nujnost uporabe pojma, ki je blizu aristotelovskemu toposu, uporabe, ki je postala nujna, odkar je E. Eggs pokazal, da je teorija argumentacije v jeziku (teorija, kakršna je obstajala v času, ko je Eggs pisal svojo disertacijo, v svoji prvotni obliki) naredila iz argumentacije nekaj, kar je bilo zelo podobno postopkom, ki jih je Aristotel preučeval v Topikah.

v *Meditacijah* predlaga, pravzaprav radikalno podvomi o vseh razumskih prepričanjih, celo o najbolj gotovih matematičnih resnicah. Kako naj si v teh okoliščinah prilagodi princip »Da mislimo, je potrebno biti«? Od tod druga formulacija (»Mislim, sem«), ki cogitu ne daje več videza argumentacije, pri kateri bi od mišljenja prešli k bivanju, ampak ga kaže kot prvotno izkušnjo bivanja, ki jo dojemamo skozi mišljenje.

Univerzalnost in splošnost argumentativnih principov sta bili dolej pogosto opaženi: ti dve lastnosti imajo zlasti Toulminovi primeri »garantov«. Za lingvistično rabo predloženih toposov pa je najpomembnejša njihova tretja lastnost, ki je bila manj poudarjena. Trdil bom, da so toposi, ki zagotavljajo prehod od *e* k *r*, »stopnjevalne« narave.

S tem hočem reči, da skrbijo za povezavo med dvema lestvicama, dvema stopnjevanjema, med katerima vzpostavijo sorazmerje, ki bi ga matematiki označili kot »premo«. Ta matematična metafora pove, da se tedaj, ko se pomikamo po eni od lestvic, gibljemo tudi po drugi in da smer, v kateri se pomikamo po eni, določa tudi smer našega pomikanja po drugi. Čimbolj se na primer vzpenjamo na prvi, tembolj sestopamo na drugi ... itd. Z drugimi besedami, vsak topos upošteva dva predikata, *P* in *Q*, ki jima lahko objekti ustrezajo glede na najbolj in najmanj, kar pomeni, da je smiselno reči »a je bolj *P* kot *b*«, ali »c je bolj *Q* kot *d*«. Po drugi strani pa topos dopušča, da sprememba (v) lastnosti *P* (naraščanje ali upadanje), če so sicer vse okoliščine enake, povzroči spremembo (v) lastnosti *Q* — pri čemer ostane medsebojno razmerje med smerjo spremembe *P* in smerjo spremembe *Q* vedno enako.

Vračam se k svojemu primeru »Toplo je, pojdimo se kopat« in k interpretaciji tega primera, po kateri bi bil uporabljeni topos »Če je toplo, se je prijetno kopati.« Mislim, da topos poskrbi za ujemanje med lestvico temperatur in lestvico prijetnosti:

(Formulacijo tega toposa mi otežuje dejstvo, da noben razumen človek ne bo pristal na občo propozicijo »x in y naj bosta katerikoli dve plaži. Če je na x bolj toplo kot na y, potem je kopanje na x prijetnejše od kopanja na y.« Če je namreč plaža x umazana, posuta z ostrim kamenjem, na obalo pa prihajajo morski psi, je seveda jasno, da utegne biti kopanje tam manj mikavno kot na y. S tem imamo možnost reči: »Res je na x bolj toplo, toda v bližini je kanalizacija«. Ta težava pa se mi ne zdi odločilna — ponavljam, da govorim o argumentativni vrednosti *semantičnih elementov*, oziroma v terminih polifonije, o argumentativnih stališčih, ki so pripisana izjavljalcem, in da se ne ukvarjam neposredno z argumentativno vrednostjo *izjav*. V segmentu pred *toda*, ki uvaaja obravnavani topos, je izraženo stališče izjavjalca. Zanj ni pomembna le toplota, ali natančneje, ne ukvarja se samo s toploto: prav to sem skušal izraziti, ko sem svojo formulacijo toposa

omejil s pridržkom »če so sicer vse okoliščine enake«. Sam pridržek ni odločilnega pomena — le kako bi sploh lahko ostale vse okoliščine enake — služi le za to, da nakaže problem.)

S kakšno pravico prisojam toposom stopnjevalno naravo? Prvi možni odgovor — ki pa nima posebne vrednosti (čeprav se mi ne zdi zanemarljiv) bi bil sklicevanje na stopnjevalni značaj predikatov, ki se v semantičnih elementih pojavljajo v vlogi argumentov. Vzemimo za primer vrsto argumentov, »Toplo je«, »Pierre je inteligenčen«, »Ta predmet je drag«... itd. Povsem jasno je, da so toplota, inteligenca in dragost stopnjevalni — v tem smislu (edinem, ki me zanima), da vsebuje možnost primerjav z izrazoma bolj in manj: »Tu je bolj toplo kot tam«, »Pierre je bolj inteligenčen kot Paul«... itd. Bilo bi nenavadno, če se argumentativni principi, uporabljeni na teh predikatih, ne bi ozirali na njihovo stopnjevalno naravo in bi imeli absoluten ali celostni (ensembliste) značaj tipa »Vsakič, ko je toplo, to je vsakič, ko temperatura pripada celoti toplih temperatur, se je prijetno kopati«. Zdi se mi nepredstavljivo, da ne bi obstajala neke vrste homogenost med predikatom, ki je bil uporabljen v toposu, in tistim, ki se pojavlja v argumentu. Naj se vrnem k svojemu primeru; zdi se mi, da uporabljeni topos potemtakem implicira, da bi bilo zaradi višje temperaturne stopnje kopanje še prijetnejše. S tem hočem reči, da nas uporaba obravnavanega argumenta obvezuje, da priznamo veljavnost ugovora »Jutri bo še topleje, torej se bo še bolj prijetno kopati, če sicer ostanejo vse okoliščine enake«. Da bi lahko odgovorili na ta ugovor, bi torej morali navesti kakšen poseben zadržek, ki nas odvrča od tega, da bi kopanje preložili na naslednji dan. Vendar pa imam vtis, da deontologija argumentacije v vsakdanjem pogovoru navsezadnje obsega prav takšne obveznosti.

Strinjam pa se, da se lahko zdi prvi dokaz nezadosten, kolikor homogenosti predikata in toposa navsezadnje ne podpira nikakršna teoretska nujnost in kolikor sem po drugi strani vpeljal idejo »če uporabimo tak argument, moramo priznati veljavnost takega ugovora«. Vendar pa ne vem, kakšen status naj v svoji teoriji namenim argumentativnim normam (kar me spravlja v tem večjo zadrego, ker sem v svoji deskripciji argumentacije zavrnil vpeljavo logičnih norm veljavnega sklepanja. Ali imam pravico, da vključim nekatere norme, druge pa izključim, ko hočem opisati empirično delovanje?).

Zdi se, da se tem težavam izogne neka druga utemeljitev. Izhaja iz možnosti, da kot argument predložim dva podatka, ki glede na svoj status v jeziku pripadata njegovemu notranjemu stopnjevanju, tako da ju povežem z veznikom *celo*. Vzemimo za primer numerične podatke kot v naslednjem primeru:

»16° je, morda celo 18°; pojdimo se sprehajati!«

Moj dokaz temelji na naslednjih hipotezah:

(1) Kot preverljiv podatek (v moji terminologiji »zunanja hipoteza«) obravnavam dejstvo, da argumentativno gibanje, za katerega tu gre, temelji na toposu vrste »Če je toplo, se je prijetno sprehajati«. (Če bi v mojem primeru imeli »18°, morda celo 16°«, bi bil to nasprotni topos, prav tako pa, če bi imeli »16° ali največ 18°«).

(2) Za sprejeto imam svojo običajno deskripcijo veznika *celo*, ki po mojem mnenju povezuje dva argumenta, usmerjena k istemu skle-

pu, pri čemer velja drugi (tu »18°«) za močnejšega od prvega (tu »16°«).

(3) Če oba argumenta, ki ju povezuje *celo*, pripadata isti lingvistični lestvici³ (v tem primeru »16°« in »18°«), tedaj dopuščam, da jima *celo* ne le pripisuje identičen sklep, ampak v njiju uporabi identičen topos.

V tem primeru je dokaz neposreden. Iz (1) in (3) ugotovimo, da *celo* v obeh argumentih uporabi topos »Če je toplo, se je prijetno sprehajati.« Če pa je, kot pri zahtevi (2), »18°« močnejši argument kot »16°«, tedaj je potrebno, da je topos stopnjevalen, da pomeni nekako »Bolj ko je toplo, bolj prijeten je sprehod.« Če topos ne bi bil stopnjevalen, tedaj noben od argumentov ne bi veljal niti več niti manj od drugega. Opazili bomo tudi, da stopnjevalna hipoteza pojasnjuje, zakaj bi pri zaporedju »18° ali celo 16°« dobili topos »Če je toplo, se je neprijetno sprehajati« — česar ni možno pojasniti, če je topos celosten. Naj v splošnem povzamem svoj prikaz. Če se izkaže, da je z uporabo istega toposa v dveh argumentih eden od njiju videti močnejši od drugega, tedaj je topos nedvomno stopnjevalen in vzpostavlja povezavo med stopnjami.

Gornji prikaz lahko razširimo na primer, kjer je argument hkrati točkoven (kot v prejšnjem primeru, kjer sta argumenta numerična podatka), obenem pa ne pripada jezikovni lestvici (v nasprotju z numeričnimi argumenti). Denimo, da skuša nekdo zavesti svojega sogovornika z besedami »Pierre mi je ukradel knjigo; pazi se ga!« Celo v tem primeru je po mojem mnenju uporabljeni topos stopnjevalen. V razviti obliki bi se glasil takole: »Bolj ko je nekdo ravnal nepošteno, manj mu smemo zaupati«; dejanje kraje knjige pomeni stopnjo na lestvici nepoštenosti, na kateri najdemo tudi višje stopnje, npr. »ukradel denarnico«, »prepisal njegovo tezo« ... itd. Tudi tu bom to pokazal s pomočjo veznika *celo*. Mislim, da je pri tem odločilno dejstvo, da lahko nadaljujemo: »Morda pa je ukradel celo Jacquesovo denarnico, ali še celo ...« Če sprejmemo, da je na obeh straneh veznika *celo* na delu isti topos (kar v tem primeru sicer ni razvidno, a se mi zdi sprejemljivo), tedaj ne moremo zanikati, da je topos stopnjevalen. Na splošno menim, da se ne moremo lotiti argumentacije » $A \rightarrow S$ «, ne da bi istočasno dopuščali možnost, da popravimo *A* in ga nadomestimo bodisi z močnejšim argumentom, ki ga uvaža *celo*, ali pa s šibkejšim, ki ga uvaža npr. *vsekakor* — popravek ohranja isti topos in implicira njegovo stopnjevalnost.

Ugotovili bomo, da to velja *celo* v primerih, pri katerih, racionalno, noben drug argument, če je argument, ne more biti močnejši ali šibkejši od uporabljenega. Predstavljajmo si, da z nekoga odvrnemo sum o izvedbi ropa v središču Pariza tako, da uporabimo argument »V času zločina je bil v Versaillesu«. Če potem, ko smo to izrekli, ugotovimo, da je bil osumljenec v resnici še dlje od Pariza, npr. v Chartresu, bomo skušali vnesti popravek s *celo*: »Pravzaprav je bil celo v Chartresu«. To kaže, da temelji diskurzivna povezanost na stopnjevalnem toposu »Bolj ko smo oddaljeni od nekega mesta, manj lahko tam delujemo«, pa čeprav temelji logično razmišljanje na principu, ki ni stopnjevalen:

³ V *Les échelles argumentatives* imenujem lestvice, vpisane v jezik, »absolutne lestvice.«

»Kadar nismo bili v X, takrat v X nismo mogli delovati«. Nedvomno temelji v tem primeru *mišljenjski* tok na ne-stopnjevalnem, vendar pa se argumentacija (povezava dveh izjav v *diskurzu*) opira na stopnjevalnost.

V nekaterih možnih oblikah spodbijanja bomo zasledili dodaten argument za zavrnitev argumentacije: v spodbijanjih tipa »a ne dovolj«. Lahko si na primer predstavljamo sobesednika, ki v mojem večnem primeru z lepim vremenom in kopanjem odgovori: »Res je toplo, toda ne dovolj«. *Toda* — vsaj ta, ki ga opisujem — kaže, da se tisti, ki ga je izrekel, ne le strinja z dejstvom, da je toplo, ampak tudi priznava njegovo argumentativno vrednost oziroma veljavnost toposa. Vendar pa v pričujoči situaciji zavrača *uporabo* tega toposa, ki bi ga uporabil samo v primeru večje toplote.

Opisovanje takšne situacije pa se mi zdi težavno, če sprejmemo celostni koncept toposa. Istočasno bi morali trditi, da je za govorca, (a) sprehod prijeten pri vsaki temperaturi, ki jo je mogoče označiti kot »toplo«, toda (b) ta prijetnost dobi pri neki toplotni stopnji nenadoma drugačen značaj, ki zahteva uporabo toposa (kajti ugovor, izrečen v segmentu, ki sledi *toda*, temelji na istem toposu toplote kot dopustitev, izražena pred *toda*). Obstajali naj bi torej dve kategoriji toplote, ločeni s pragom: vsaka naj bi ustrezala drugačni vrsti prijetnosti, vendar pa naj bi bila znotraj vsake kategorije stopnja prijetnosti, ki jo nudi toplota, ista (ista prijetnost za vse temperature, ki so razvrščene pod pragom, ista prijetnost za vse temperature nad njim). Takšna shema seveda ne temelji na logični nepovezanosti, vendar se s stališča toposa raje odločam za prikaz toplote kot progresivnega dejavnika prijetnosti. Prag, na katerega aludira *dovolj*, ne pomeni, da enačimo prijetnost, ki jo po eni strani nudijo toplotne stopnje, ki so nižje od praga, na drugi strani pa tiste, ki so nad njim. Kaže le na to, da govorec za svoj sklep zahteva neko stopnjo prijetnosti, ki je ni mogoče pričakovati pod določeno temperaturo.

Naj na tej točki povzamem svoje stališče. Brez pomislekov se strinjam, da *ne dovolj* zaznamuje nek prag, neko diskontinuiteto: pod njim govorec sklep zavrne; nad njim ga izpelje (podobno, toda obrnjeno situacijo imamo pri *preveč*). *Akt argumentacije* vsebuje v tem smislu celostno stališče do argumentov, ki jih razvrsti v dve kategoriji, na tiste, ki zadoščajo in one, ki za sklep ne zadoščajo. Povsem drugače pa je na ravni semantičnih elementov, ki jih akt argumentacije skriva. Mislim, da je potrebno argumentativnemu principu, ki povezuje izhodiščni in sklepni predikat in ki preko teh predikatov določa argumentativne vrednosti semantičnih elementov, tiste vrednosti namreč, na katerih temelji govorčeva odločitev, da bo izvršil akt argumentacije ali pa, da ga ne bo, pripisati stopnjevalni značaj.

Opozoril bi rad na zadnji razlog, zaradi katerega pripisujem toposom stopnjevalnost: razvil ga bom tako, da bom predstavil distinkcijo med toposi in »topičnimi oblikami«, s katero si bom lahko v sklepnem delu razprave pomagal pri obravnavi problema argumentativnih operatorjev, kakor sem ga zastavil na začetku. Stopnjevalnost toposov omogoča razlago neke vrste spodbijanja, ki je zelo pogosto v vsakdanji rabi jezika: če toposi ne bi bili stopnjevalni, ampak celostni, bi mo-

rali ta način spodbijanja obravnavati kot nekaj povsem nelogičnega, kot grobo mešanje implikacije in konverzne implikacije.

Predstavljajmo si, da nekdo vzame za argument dejstvo, da je v neki situaciji predikat A verificiran in iz tega sklepa, da mora v isti situaciji veljati enako tudi za predikat S. Denimo, da je iz Pierrova dela sklepal na Pierrov uspeh (cf.: »Pierre je veliko delal; na izpitu bo uspel«). Takšna sklepanja skuša navadno spodbijati navajanje primerov, pri katerih A sicer ni verificiran, S pa je kljub temu povsem verificiran. V mojem primeru bi se spodbijanje lahko glasilo: »Mnogi ljudje ne delajo, pa jim vendarle uspe.« Zdaj pa vzemimo, da bi bil topos, ki utemeljuje prvo argumentacijo, celostne vrste, z drugimi besedami, vsebovan v implikaciji »kadar je verificiran A, tedaj je verificiran tudi S — ali pa ima za to vsaj dobre možnosti«. V tem primeru bi bilo predstavljeno spodbijanje logični absurd — z njim bi dobili le konverzni topos (»Kadar A ni verificiran, tedaj tudi C ni verificiran — ali pa ima za to vsaj dobre možnosti«). Da bi torej pojasnili to domnevno zamenjavo med implikacijo in njeno konverzijo, bi morali, kot sem to storil že prej, vpeljati podton, ki prav tako temelji na »diskurzivnem zakonu« izčrpnosti: »če se nekdo umesti v hipotezo A, da bi trdil C, tedaj to stori zato, ker meni, da ni možno trditi C zunaj te hipoteze« (mislim, da je bil podoben poskus eksplikacije opravljen z uporabo »načela kvantitete«, kakor ga je definiral Grice).

Zdaj pa bi za obravnavani pojav raje predlagal povsem drugo vrsto interpretacije, ki so jo vzpodbudile Aristotelove *Topike* in ki ne zamenjuje med implikacijo in njeno konverzijo — pa čeprav lahko s sklicevanjem na diskurzivne zakone kasneje to zamenjavo upravičimo. Predpostavil bom, da je govorec iz prve argumentacije (tiste, ki je spodbijana) uporabil stopnjevalni topos, pri čemer je povezal količino dela in stopnjo uspeha, »delo je dejavnik uspeha«. Povsem jasno je, da lahko takšen topos glede na svojo stopnjevalno naravo privzame več ekvivalentnih oblik, ki jih imenujem »topične oblike«. Ena od oblik toposa je npr. v povezavi rastoče lestvice dela z rastočo lestvico uspeha (v vsakdanji govorici bi se formulacija glasila: »Bolj ko delamo, bolj smo uspešni«). Toda isti topos lahko dobi obliko, ki je nasprotna prejšnji in poveže padajočo krivuljo dela s padajočo krivuljo uspeha (»Manj ko delamo, manj smo uspešni«).⁴ Vztrajam pri dejstvu, da sta obe obravnavani topični obliki povsem enakovredni, tako da ne bi mogli sprejeti ene, ne da bi sprejeli tudi drugo: če sta naraščanji medsebojno usklajeni, velja enako tudi za ustrezajoči upadanji. Zamenjava ene oblike z drugo torej nikakor nima nelogičnega značaja, kakršnega ima zamenjava med implikacijo in njeno konverzijo.

Od tu dalje je navidezno nelogično spodbijanje, ki sem ga vzel za primer, razumljivo brez težav. Predpostavil bom, da prva argumenta-

⁴ Ta zadnji primer ima to pomanjkljivost, da dopušča domnevo, da so moje lestvice temeljno »objektivne«, da nujno izražajo fizične stopnje, podobno kot stopinje na temperaturni lestvici. V resnici pa gre tu le za možno interpretacijo, ki skuša vzpostaviti povezavo med diskurzivnimi lestvicami in znanstvenimi podatki. Lestvico bi raje definiral bolj splošno, glede na možnost primerjave med najbolj in najmanj. Ta možnost pa ne temelji nujno na neki fizični stvarnosti. Izrek »Cezar je večji kot Napoleon«, se ne sklicuje na univerzalno pripravo za merjenje telesne višine državnikov.

⁵ Isti topos ima seveda lahko še veliko drugih oblik, kadar npr. nadomestimo lestvico uspeha z lestvico neuspeha. Eden od problemov, s katerimi se ukvarjam zdaj, je določanje, kdaj je uporabljena ta oblika in ne katera druga.

cija uporabi »direktno« obliko toposa, ki jo lahko izrazimo kot »Bolj ko delamo, bolj smo uspešni«. (Ponavljam, da gre tu za predpostavko, za hipotezo, ki jo potrebujem za razlago. V bolj izdelani verziji moje teorije bi moral tej hipotezi dati splošnejšo obliko — in za dano argumentacijo navesti pravila, ki določajo, katere topične oblike lahko pri tem uporabimo: ob koncu svoje razprave bom pri obravnavi operatorjev *malo* in *malce* predložil osnutek takšne generalizacije). Kar pa zadeva spodbijanje »Mnogi uspejo, ne da bi delali«, se loteva konverzne oblike toposa »Manj ko delamo, manj uspemo«. Kolikor sta obe obliki ekvivalentni, se mi spodbijanje ne zdi posebno absurdno — reči hočem: nič bolj absurdno kot argumentacija, ki jo zavrne. Celostnemu konceptu argumentacijskih načel očitam pri načinu obravnavanja mojega primera le to, da dopušča pojmovanje, po katerem je izhodiščna argumentacija dobra (pod pogojem, da sprejmemo dejstva in načela, ki jih predpostavlja), da pa je njeno spodbijanje slabo (čeprav se strinjamo z njenimi predpostavkami). Zame imata obe enako bebavo vrednost častivrednega vzorca neskončnih in nenadzorovanih možnosti, s katerimi razpolaga vsakdanji diskurz.

(Mimogrede rečeno, moja razlaga velja tudi za splošni problem pogojnih stavkov. Zakaj je v vsakdanji rabi tako običajno razumevanje propozicije »Če A potem S« kot bolj ali manj ekvivalentne s tisto, ki jo logiki imenujejo njeno konverzijo: »Če ne-A, potem ne-S«? Z izrekanjem »Če A, potem S« predpostavimo topos ali bolj običajno, niz toposov, ki dopuščajo argumentacijo od A k S. Toda pri tem moramo pričakovati, da lahko ti toposi dobijo obliko, ki dovoljuje tudi prehod od ne-A k ne-S. Odtod tendenca, da beremo »Če ne-A, potem ne-S« za »Če A, potem S«. Značilno je, da to tendenco prepoznamo prav tedaj, ko ji nočemo popustiti. Pravzaprav ni nič nenavadnega, da potem, ko smo izrekli »Če A potem S«, pristavimo »Toda ni res, da: če ne-A potem ne-S«, da bi preprečili konveržno branje. Zdi se, da tu uporabljeni *toda* dokazuje, da je prva implikacija dojeta kot priprava za sprejem druge (v moji terminologiji, »kot argument, ki je usmerjen k drugi«). To orientacijo pojasnjujem s tem, da obe izjavi temeljita na istih toposih, ki so prekriti s konverznimi topičnimi oblikami).

V.

Temelj naše teorije argumentacije v jeziku v njeni zdajšnji obliki sta torej dve osnovni ideji. Na eni strani ideja *argumentativne vrednosti*, ki je umeščena na globljo semantično raven kot *akt argumentacije*; na drugi strani pa ideja, da ta vrednost temelji na uporabi *stopnjevalnih toposov*, ki se lahko pojavljajo v dveh konverznih *topičnih oblikah*. Naposled se lahko vrnem k problemu argumentativnih operatorjev, zlasti *malo* in *malce*, ki sta bila v izhodišču moje razprave.

Za opis teh operatorjev ni dovolj reči, da določata možne sklepe, ki sledijo izjavam, fraz v katerih se pojavljata. Navsezadnje sem pokazal, da lahko izjavi, ki vsebuje *malce* in izjavi, ki se od prve razlikuje samo po nadomestitvi *malce* z *malo*, sledijo isti sklepi. Za primer lahko preučimo vse štiri povezave:

(a) Malce je delal.	Uspel bo.
(b) Malce je delal.	Ne bo uspel.

- (c) Malo je delal. Uspel bo.
 (d) Malo je delal. Ne bo uspel.

Pri tem zgledu vidimo, če primerjamo (a) in (c) ali tudi (b) in (d), da lahko pridemo do istih sklepov, če izhajamo iz *malo* ali iz *malce*. Vendar pa opazimo, da niti pri (a) in (c) niti pri (b) in (d) argumentacija ni enaka. Zdi se mi, da s teorijo toposov z lahkoto opišemo te razlike: dejal bom, da v (a) in (c) ni uporabljen isti topos in da je enako z (b) in (d). Točneje, razpolagamo z dvema nasprotnima toposoma, T_1 in T_2 :

- T_1 : Delo prinaša uspeh.
 T_2 : Delo prinaša neuspeh.

(Morda pa je T_2 pravzaprav zgostitev niza toposov: »Delo utruja« + »Utrujenost pripelje do neuspeha«, toda to je za moj prikaz komajda pomembno.) V (a) in v (d) je na delu »moralni« topos T_1 , v primerih (b) in (c) pa »cinični« topos T_2 . Do tu sem samo opisoval dejstva, poskušal sem izraziti razliko, ki obstaja med povezavama (a) in (c) ter (b) in (d). Vendar sem samo formuliral opažanje, še ničesar pa nisem pojasnil. Predvsem ne bi mogel reči, da *malo* na splošno implicira uporabo nekaterih toposov, *malce* pa uporabo drugih. Pravzaprav vidimo, da sta v (a) in (b) za *malce*, prav kakor v (c) in (d) za *malo*, uporabljena oba nasprotna toposa T_1 in T_2 . Teh morfemov, kot elementov jezika, torej ne moremo definirati glede na vrsto toposov, katerih rabo dovoljujeta ali prepovedujeta. Če hočem priti do razlage, moram vpeljati pojem »topične oblike«.

Vsak od toposov T_1 in T_2 ima dve konverzni in ekvivalentni topični obliki. Pri T_1 lahko obliki prikažemo kot:

- T'_1 : Bolj ko delamo, bolj uspemo.
 T''_1 : Manj ko delamo, manj uspemo.

Pri T_2 pa:

- T'_2 : Bolj ko delamo, manj uspemo.
 T''_2 : Manj ko delamo, bolj uspemo.

Zaenkrat za *razlago* opažanja, ki sem ga opisal s pomočjo toposov, zadostuje, da na splošno opredelim *malo* in *malce* v odnosu do topičnih oblik. V pomen fraz, ki vsebujejo ta dva morfema, bom vnesel naslednji navodili oziroma napotka:

— Da bi interpretirali izjavo fraze, konstruirane z *malce* in predikatom P, moramo določiti, kateri topos je bil uporabljen. Ta topos mora biti takšen, da je uporabljena topična oblika vrste »Bolj ko P...«

— Da bi interpretirali izjavo fraze, ki vsebuje *malo*, velja isto, le da mora biti topična oblika vrste »Manj ko P...«.

Ta navodila omogočajo razlago mojih opažanj glede toposov, ki so bili uporabljeni v (a), (b), (c) in (d). Vzemimo primer (a). Ker argument vsebuje *malce*, mora biti topična oblika vrste »Bolj ko delamo...«. Ker je po drugi strani sklep (a) »Pierre bo uspel«, ugotovimo, da samo ena od štirih topičnih oblik, ki sem jih naštel, omogoča, da hkrati pridemo do takšnega sklepa in jo uporabimo za *malce*, namreč oblika T'_1 . Od tod sledi sklep, da je uporabljen topos lahko le T_1 . Razlaga za preostale tri povezave je podobna, sam jo bom ponovil še za (c). Argument vsebuje *malo*. Potrebna je torej topična oblika vrste »Manj ko delamo...«, se pravi T''_1 ali T'_2 . Vendar pa edinole oblika T'_2 (»Manj ko de-

lamo, bolj uspemo») dopušča sklep (c) (torej »Uspel bo«). Iz tega sklepa, da mora biti v (c) uporabljeni topos T_2 . Da bi se izognil ponavljanju »demonstracije« za druge povezave, sem rezultate zbral v naslednji tabeli:

povezave	argumenti	toposi	topične oblike	sklepi
(a)	malce delal	T_1	T''_1	uspeh
(b)	malce delal	T_2	T''_2	neuspeh
(c)	malo delal	T_2	T'''_2	uspeh
(d)	malo delal	T_1	T'''_1	neuspeh

Osrednja ideja te teorije je pokazati, da je s stališča jezika oziroma fraze, argumentativni operator (npr. *malo* in *malce*) opisan s pomočjo pogojenosti topičnih oblik, ki jih dovoljuje. Ta frastični pogoj na ravni izjave ter ob upoštevanju izbranega sklepa omogoča, da določimo uporabljeni topos.

VI.

Preostane mi, da naštejem in vas s tem spomnim na glavne hipoteze, ki sem jih izrecno predlagal v tej razpravi. (Kritičnemu bralcu pa prepuščam skrb, da odkrije implicitne hipoteze).

(1) Jezik kot celota semantično opisanih fraz vsaj delno določa argumentacije in argumentativne vrednosti, ki nastopajo v diskurzu. To je temeljna hipoteza »teorije argumentacije v jeziku«.

(2) Ta frastična določitev argumentativnosti, poteka zlasti s pomočjo argumentativnih operatorjev kot so *malo*, *malce*, *samo*, *skoraj* itd.

(3) Vsak akt argumentacije in splošneje, vsakršna argumentativna usmeritev kakega semantičnega elementa implicira uporabo stopnjevalnih toposov.

(4) Vsak topos ima dve konverzni in ekvivalentni obliki, eno z »Bolj ko ...« in eno z »Manj ko ...«.

(5) Argumentativni operatorji nalagajo pogoje za uporabljene topične oblike.

(6) Jezik lahko uporabljamo — vsaj kolikor vsebuje argumentativne operatorje — le, če razpolagamo s toposi in jih predpostavljamo.

(7) Čeprav uporaba jezika zahteva, da razpolagamo s toposi, jezik ne določa specifične vsebine teh toposov. Z drugimi besedami, isti jezik lahko uporabljajo skupine, ki dopuščajo nasprotno topos (neredko najdemo nasprotno topos v isti skupini, cf. pri mojem zadnjem primeru, T_1 in T_2). Nujen pa je obstoj toposov, ki jih skupina priznava. V nasprotnem primeru se mi zdi uporaba izrazov kot »Pierre je malo/malce delal«, »Ura je šele 8«, itd., nemogoča.

Prevedla:
Simona Suhadolnik

Sklepanje v govoru*

Uvod

Razvoj matematične logike in vsakodnevna prisotnost informatike dajeta vtis, da je sklepanje omejeno na dokazovanje in dedukcijo. To seveda ne drži, zato hočem svojo obravnavo sklepanja izpeljati v popolnoma splošnem smislu prehoda od ene sodbe k drugi.

Pripomniti moram še, da ta prehod ne zahteva nujno diskurza. Niti majhen otrok niti računalnik ne govorita: prvi zato, ker še ne razpolaga z jezikom, drugi pa zato, ker računa. Vendar pa bomo govorili le o diskurzivnem sklepanju.

Seveda vse sklepanje ni enake narave; priročno je ločevati dve vrsti. Na eni strani je sklepanje, pri katerem šteje le prehajanje od resnice k resnici — pripada torej formalni logiki. Na drugi strani imamo sklepanje, ki se odvija

na področjih, kjer gre za vzpostavitev tistega zaželenega, sprejemljivega in razumnega... (kar) ni ne pravilna formalna dedukcija niti indukcija, ki prehaja od posebnega k splošnemu, ampak so to argumentacije vseh vrst, ki hočejo navdušiti duha za teze, ki mu jih dajemo v potrditev. Perelman *L'empire rhétorique*. 1977, 9—10).

Gre za sklepanje, ki vstopa v polje, ki ga imenujemo naravna logika, to je sistem operacij, ki omogočajo misli, da se manifestira skozi diskurz. Označujeta jo dve temeljni potezi. Najprej *logika subjekta*: vsaka propozicija ima izvajalca, ki jo sprejema, nadalje *logika objektov*, in sicer v smislu, da je konstrukcija objektov pomembnejša od predikacije.

Razpravo bom posvetil tej drugi vrsti sklepanja. Preden začnem, pa bi rad še nekaj poudaril.

Ta tekst želim posvetiti Chaimu Perelmanu, njegovemu delu in področjem misli, ki jih je odprl. Ne le, da mu sam veliko dolgujem — verjetno celo svoje zanimanje za argumentacijo — isto velja posredno ali neposredno tudi za moje sodelavce. V nadaljevanju zato ne gre za moje »ideje«, temveč za nekatere rezultate raziskav našega centra. Ker sem predstojnik, in samo iz tega razloga, jih bom predstavil jaz, zapisal jih bom v imenu vseh, ki smo razmišljali, kaj »sklepanje v govorjenju« pomeni.

1. Neformalno sklepanje

Pri opredeljevanju te vrste govorjenega sklepanja bomo začeli s tem, kar je v formalnem sklepanju ostalo paradigmatično, to je s

* Objavljeno v Michel Meyer (ed.): *De la Métaphysique à la Rhétorique*, Faculté de Philosophie et Lettres, Université de Bruxelles, 1986, str. 45—55.

silogizmom. Začrtal bom pet vidikov, ki so v nasprotju z neformalnim sklepanjem. Šlo bo za:

- a) tip diskurza, ki je v igri;
- b) uporabljene operacije;
- c) status premis;
- d) naravo zaključkov;

in

- e) objekte, za katere gre.

1. Najprej sam diskurz. Od Benvenista naprej je splošno sprejeto, da je pogoj človeškega jezika prav dialog (Benveniste, *Problèmes de la linguistique générale*, 1966, 60) in da je v skladu s tem vsako govorno dejanje izmenjava med JAZ in TI. Glede tega je za diskurz formalnega sklepanja značilno, da skuša sogovornike ne le zabrisati, temveč celo odstraniti. Oblike tipa:

»Trdim, da je trikotnik ABC enak trikotniku A'B'C'« so čisti stilni okraski. Če razširimo Perelmanovo terminologijo, lahko pravzaprav rečemo, da je »jaz« univerzalni govornik, ki se obrača k univerzalnemu poslušalcu. Še bolje, razum je tisti, ki govori razumu. In prav to konec koncev omogoča, da zaupamo skrb za kalkulacijo tovrstnih sklepanj računalniku.

Nasprotno pa se neformalno sklepanje izraža skozi diskurz, v katerem naslavljaliec in naslovnik ostajata prisotna. Govorec je zavezan dvojnemu pravilu: po eni strani temu, ki ga terja kognitivna nujnost — ki je v formalnem sklepanju edina prisotna — in po drugi strani zahtevi po prisotnosti TI. To zadnje implicira, da presegamo demonstrativni okvir in prodiramo v red argumentativnosti.

Še natančneje — kot je pokazala M.-J. Borel (Grize ed., *Sémiologie du raisonnement*, 1984, 12 sl., 130 sl.) — znaki takšnega diskurza nakazujejo tri med seboj povezane, a funkcionalno različne nivoje.

a) Kognitivni ali pojmovni nivo, tisto, kar je rečeno.

b) Argumentativni nivo, ki zagotavlja koherentnost *dictum*, ki se skuša izogniti temu, da bi naslovljenec proizvedel kontra-diskurz.

c) Retorični nivo v pravem pomenu besede (tisto, kar pripada govorcu), ki skuša omogočiti sprejetje tega, kar je predstavljeno.

Tako v naslednjem primeru:

Povzemam: *diskurz formalnega sklepanja se močno razlikuje od diskurza neformalnega sklepanja*. V resnici je prvi monološki, medtem ko je drugi dialoški.

To, kar je zapisano v kurzivu, spada na kognitivni nivo, propozicija, ki jo uvaža »V resnici«, na argumentativni in »Povzemam« na retorični nivo.

2. Glede operacij vemo, da formalno sklepanje uporablja le propozicionalne operacije in kvantifikatorje. Oglejmo pa si kratko neformalno sklepanje, ki ga povzemam po C. Péquegnatu:

Razdeljevanje vode je preprosto, saj vsak ščit oskrbuje določeno površino polja, ki bi brez njega ne obstajala: kadar je vode veliko, si jo vsak vzame po mili volji. (Grize, 1966, 21).

Opazili bomo, da zaključek (»Razdeljevanje vode je preprosto«) izhaja iz vrste transformacij, in sicer:

Pogoj sklepanja: »Kadar je vode veliko«.

a) Vsak vzame vodo po mili volji.	Proces
b) Vodo se jemlje po mili volji.	Izbris nosilca
c) Vodo se zlahka razdeli.	Zamenjava predikata
d) Razdeljevanje vode je preprosto	Nominalizacija, stanje

Vidimo, da so operacije (transformacije), za katere gre, lahko raznorodne. Nanašajo se:

- na objekte: veliko vode → razdelitev vode;
- na predikate: se jemlje → se razdeljuje;
- na vsebine sodbe: vsak vzame vodo → vodo je mogoče razdeliti.

Tovrstno sklepanje pa je lahko tudi čista besedna igra:

In v izhodišču vsega, kar je reprodukcija, komunikacija, povezovanje in združevanje, je dvojličnost dveh celičnih bitij, ki je rezultat delitve (celična avtoreprodukcija): očeta torej ni; oče je sin in sin oče, pri čemer ni ne oče ne sin, ampak je hkrati on sam in svoj lastni brat. (E. Morin, *La vie de la vie*, Pariz, Seuil, 1980, str. 439–40).

3. Težko se je odločiti, ali je za Aristotela silogizem lahko imel napačne premise, kot misli J. Lukasiewicz (*Aristotle's Syllogistic from the standpoint of Modern Formal Logic*, 1957). Vendar pa pri tem ne gre za zgodovino. Gre za to, da so premise formalnega sklepanja po svoji naravi hipotetične in da ni logikova naloga, da bi jamčil za njihovo resničnost.

Nasprotno pa so pri neformalnem sklepanju, to je sklepanju, ki ga diskurz predstavi s takšnim ali drugačnim namenom, premise podane prav na način dejstev. In ker dejstvo ne šteje, če ga ne sprejmemo kot dejstvo, ponovno naletimo na nujnost argumentiranja.

4. Preidimo sedaj k naravi sklepov. Vemo, da sklep formalno ne sme vsebovati ničesar, kar se ni pojavilo že v premisah. In prav glede tega lahko logiki očitamo sterilnost.

Situacija je popolnoma drugačna pri neformalnem sklepanju, kjer je sklep zanimiv in se nevarnosti tautologije izogne le, če ponudi kak nov element. Najbolj slovit primer predstavlja »Mislim, torej sem«, ki nam omogoča spregledati bistveno vlogo, ki jo igra pomen prisotnih besed. Če »misliti« in »biti« nadomestimo z drugimi predikati, celo če le »jaz« nadomestimo z nekim drugim zaimkom, sklepanje ne drži več. Pri sklepanju v govorjenju imamo torej opraviti z obliko, prav tako pa tudi z vsebino misli.

In to nas pripelje k obravnavanju objektov, za katere gre.

5. Vemo, da formalni sistem vključuje dve plati. Za eno pravimo, da je čista, njena vloga pa je zagotoviti deduktivni aparat. Obravnava objekte, ki so popolnoma prazni, kakršnikoli, kot pravi F. Gonseth (F. Gonseth, *Qu'est-ce que la logique*, 1937). Neizogibna je, saj dedukcija hoče biti čista oblika. Druga stran, ki ji rečemo aplikativna, očitno vsebuje objekte, vendar pa so ti od vsega začetka podvrženi aksiomom, ki jih popolnoma določajo. Gre za umetne objekte, ki jih je ustvaril raziskovalec, torej za objekte, zvedene na tiste lastnosti, ki so se mu zdele pomembne.

Pri vsakdanjem sklepanju je situacija popolnoma drugačna. Objekti v tem primeru obstajajo že pred diskurzom o njih. Njihove last-

da ni možno. To mu razlaga naknadno, se pravi z označevalcem, z diskurzom zajame naravni zakon, ki ga je mali Emil okusil na svojem telesu, verbalizira tisto, kar je nemo nastopilo kot izkušnja nemožnega. Kar je Emil izkusil v registru realnega, povzdigne v register označevalca in mu tako omogoči vstop v register zakona. Vzgojitelj torej ne vsiljuje svojega zakona, temveč podeljuje moč zakona naravi, tako da jo naknadno verbalizira. Tu bi se dalo navesti veliko primerov.

A k čemu v zadnji instanci vse to vodi? Kaj je cilj? Gre za neko fantazmat-sko perspektivo, zaradi katere se mora tekst nujno izteči v roman. Zadnji cilj vzgoje za Rousseauja ni v tem, da bi iz otroka napravil odraslega, ne ustavi se pri tej podobi divjaka in mestnega prebivalca v enem, ki bi bil hkrati naravni subjekt in subjekt zakona. Onstran tega smotra je še neki drugi smoter — *Emil* se konča s poroko. Ne konča se s četrto knjigo, ko Emil sicer dospe do svojega dvajsetega leta, temveč s Peto knjigo, ko Emil sam postane oče, potem ko se je poročil z dekletom, ki ga Rousseau kot po naključju imenuje Sophie, se pravi modrost, vednost. *Tour de force* Emilove vzgoje je v tem, da Rousseau Emilu oskrbi dostop do vednosti, do vseh vednosti sodobne civilizacije, ne da bi to vednost spremljala perverzija, sprevrženje naravnih lastnosti. Za Rousseauja je največja drama prav v tem, da je intelektualni napredek človeštva, napredovanje razsvetljenstva, razvoj znanosti in umetnosti historično zmeraj spremljala moralna izprijenost, se pravi, da se ne da dobiti na obeh koncih. V *Emilu* pa skuša svojega Emila privedi do vednosti, ki ne bi sprijala. Da bi se pa ta vednost lahko sklenila, si mora Emil prisvojiti še vednost neke drugačne dimenzije, ki bo omogočila iznajdbo novega človeka, in to vednost uteleša Sophie. Sophie ali Ženska — za Rousseauja je v ženskosti neko dopolnilo vednosti, ki ima svojo specifičnost in ki je absolutno potrebno, če naj Emil postane dovršen kot človek. Na koncu te razprave o vzgoji Rousseau ne proizvede novega človeka, temveč neki novi lik — par. Proizvede neko diado, dvojico, par moški-ženska, in ta nova celica, ta novi model, bo po njegovem tista osnova, ki bo vzpostavila novega očeta in novega človeka, od tod pa si lahko v neki prihodnosti predstavljamo rojstvo otroka, ki bo zrevolucioniral svet. Svet se ne bo spremenil z Emilom, Emil je tu le zato, da bi postal ta novi oče, ki bo v paru s Sophie proizvedel tistega otroka, ki bo lahko regeneriral svet. Le ta otrok bo lahko opravil tisto, česar ne zmore politična revolucija in tudi ne povratek v naravno stanje. Osrčje Rousseaujeve fantazme je konstrukcija para, se pravi, lacanovsko rečeno, zatrditev, da obstaja spolno razmerje. Če je doslej slabo kazalo, če smo zabredli v to nelagodje v kulturi, če je monarhija tik pred polomom, je to zato, ker ga ni bilo človeka — dovolj pametnega ali dovolj čistega — ki bi utemeljil spolno razmerje. Jaz pa vam prinašam to dobro novico, da obstaja spolno razmerje, da obstaja Ženska, da obstaja tudi Moški, da obstaja par Moškega in Ženske, po modelu Emila in Sophie. Emil je tako edini avtentični lik filo-zofa — v času, ko se vsi imajo za filozofe, v času razsvetljenskega filozofiranja, je edini pravi tisti, ki je zaljubljen v Sophie. To vam prinašam, ker imam srce na strani narave in glavo razsvetljeno s kulturo. Z lacanovskega gledišča je to seveda nor projekt. Nekdo, ki v to veruje in ki hoče to udejanjiti, se približuje padcu v norost, v psihozo — in tudi to ne umanjka. Ni naključje, da Rousseau prav ob publikaciji *Emila* zapade v psihozo. Ko dopolni svojo teoretsko fantazmo, je ta prelepa, da bi bila resnična, in postane neznosna. Tako lahko pojasnimo pri Rousseauju zvezo med neko teoretsko potjo, ki je po svoje genialna in ki bo zaznamovala celo epoho, revolucionarno potjo, ki bo dodobra spremenila svojo dobo, in to dekompozicijo na subjektivnem planu — v trenutku, ko bo v teoriji sklenil krog, se bo razklenil, bo razpadel oni drugi, subjektivni krog, in moral bo poiskati nov način, kako skleniti krog na neki drugi ravni. Eden od sprožilnih momentov psihoze je bil tudi v tem, da je zastavek *Emila* tudi v vzpostavitvi funkcije simbolnega očeta, vemo pa, kako malo je bil Rousseau dotlej sposoben

Mesto je bilo nemo. Njegove ulice izumrle, niti ene same razsvetljene hiše. Četrť je bila videti zapušćena.

V zaporedju imamo:

- operacijo zasidranja: mesto;
- operacijo sestavljanja: mesto, njegove ulice;
- operacijo sestavljanja: mesto, njegove ulice, ena sama hiša;
- operacijo specifikacije: mesto, njegove ulice, ena sama hiša,

ćetrť.

Kar se je na ta naćin lahko zarisalo na tehnićnem nivoju, sovpada na miselnem podroćju s tem, kar bomo kasneje imenovali ekspanzija objekta, ekspanzija, ki je v neformalnem sklepanju neposredno povezana s povećanjem števila zakljućkov.

4. Zgornje besedilo je le ilustracija, za obdelavo razredov — objektov pa so potrebne druge operacije. V nasprotju s tem, kar se dogaja z obićajnimi matematićnimi kategorijami, ki poudarjajo le odnos »je element (E), poznajo torej razredi-objekti — mesta neformalnega sklepanja — već razlićnih odnosov pripadnosti. D. Apotheloz (Grize ed., *Sémiologie du raisonnement*, 1984; 197—201) razlikuje pet vrst:

- a) Je element. »Pravokotnik je ćetverokotnik.«
- b) Je del. »Ixel je del bruseljske aglomeracije.«
- c) Pripada podroćju. »Eksperimentalna metoda pripada podroćju sodobne psihologije.«
- d) Pogojno pripada. »Živalska psihologija pogojno pripada psihologiji.«
- e) Kontekstualno (par surdétermination) pripada. »Razvoj biologije kontekstualno pripada biologiji.«

Vidimo, da imamo opraviti z opredeljenimi odnosi, da sta zadnja dva izrecno jezikovne narave in da se nahajamo v kontekstu, ki je popolnoma razlićen od konteksta formalne logike.

3. Mehanizmi neformalnega sklepanja

1. Omenil sem že, da vse operacije neformalnega sklepanja niso propozicionalne narave. Vendar drži, da se na prvem nivoju analize takšno sklepanje prezentira kot (oćitno dokonćno) urejeno sosledje izjav. In teŹava pri tem je, da se na enak naćin prezentirajo tudi deskripcija, pripoved in naracija.

Trdim torej, da je za sklepanje karakteristićna prisotnost specifićne izjave: sklepa. Recimo na primer, da bi hoteli prepoznati nek sklep. V teh pogojih je upravićeno v isto kategorijo uvrstiti tudi druge izjave. Rekel jim bom *premise*. Tako sta sklep in premisa (oz. *premise*) pojma, ki sta v medsebojnem odnosu, ne moreta pa v izolirani izjavi odloćati o njenem statusu.

To je sicer lahko videti banalno, omogoća pa, da razumemo, zakaj se je pri formalnem sklepanju potrebno že vnaprej sporazumeti glede tega, kaj bo sluŹilo kot premisa in izjavo lingvistićno markiralo.

»Će ima trikotnik dve enaki stranici, ima torej dva enaka kota«. Takšen pogojni stavek predstavlja neke vrste pridrŹek. To pomeni, da lahko v primeru, ko gre dejansko za enakokraki trikotnik, trdimo, da ima dva kota enaka. Tukaj ne gre za nić drugega kot za *modus ponens*.

usodo, tako da bi bile vse ostale knjige drobiž, ki bi ostal od nje. Pripravljam knjigo o Rousseauju, kjer sicer ne bo govora o tem, o čemer sem govoril tukaj, na svoj način pa bo nadaljevanje *Strukture seraja*. Morda to ne bo vidno na prvi pogled, a skušala bo razrešiti nekaj slepih peg in nejasnih točk, ki so ostale v *Strukturi seraja*. V pripravi pa imam še druge knjige, ki pa bodo najbrž na takšen način ena drugo porajale, izhajajoč iz prve knjige, tako da vsaka naslednja pojasnjuje slepe pege svoje predhodnice, napredujoč iz začetne klice. V tem pomenu upam, da bom res ostal človek ene same knjige.

Razgovor z Alainom Grosrichardom je nastal ob njegovem obisku in predavanju v Ljubljani februarja 1988. Za Probleme sta razgovor vodila Slavoj Žižek in Mladen Dolar, po magnetofonskem zapisu pa ga je priredil in prevedel Mladen Dolar.

tentne instance zavzemajo enotno stališče, je ta pojav le slabo viden. Kot piše J. Piaget:

reči, da se telesa privlačijo premosorazmerno s svojo maso in obratnosorazmerno s kvadratom njihove razdalje, implicira ... določen izbor v definiciji teles. (Piaget, 1967, 1166).

Hkrati vemo, da takšen izbor nikakor ni samoumeven. Dokler se vedenje ne oblikuje, ostajajo v konkurenci različna stališča, ki so med seboj v polemičnem odnosu. Če hočemo zagovarjati eno od njih, se spodobi, da pretraseмо tudi ostala. Na ta način številni neformalni koraki sklepanja zakoračijo po resnični poti prebiranja stališč in s tem razkrivajo različne strani objektov, za katere gre.

Tukaj je značilen primer, ki sem ga malo skrajšal:

1. Ali ni mogoče trditi, da je končni cilj znanosti popis vseh zaznavnih pojavov? Moje izkušnje, pridobljene s »slepim« eksperimentiranjem, prispevajo k vzpostavitvi univerzalnega vedenja. To je ideal »izčrpnega raziskovanja realnosti«.

2. Ali ne morem upati, da na ta način odkrijem kakšno pomembno anomalijo, opravi kakšno presenetljivo opazovanje, ki bi mi omogočilo doseči kakšno plodno hipotezo, pa čeprav moje izkušnje tega ne opravičujejo? To je zamisel o sugestivni »brkljariji«, ki jo je zagovarjal tudi Cl. Bernard...

3. Končno nekateri avtorji vztrajajo pri fenomenu »plodne napake«...

4. Brez dvoma je res, da so bili nekateri od najbolj briljantnih eksperimentalnih rezultatov posledica napak, zgrešenih dejanj... Toda le s težavo bi obstoj čudovitega eksperimentalnega aparata, ki je značilen za našo dobo, sociološko upravičili z brkljarijo ali plodno napako... (R. Thom, La méthode expérimentale, *Le débat*, št. 34, marec 1985, str. 15—16).

Tukaj smo soočeni s štirimi stališči. Od prvih treh se hoče avtor izrecno distancirati (glej uporabo narekovajev), četrto stališče, predstavljen kot edino legitimno, pa je stališče R. Thoma.

4. Spregovoril sem o stališču, ki je prezentirano kot legitimno, obenem pa poraja delikatno vprašanje. Neformalno sklepanje nikakor ni nujno; kako nas uspe torej prepričati? Rekel bi, da s tem, da svojim sklepom daje značaj nekakšne evidentnosti — znamenita je formula »vidimo torej, da«.

Za določitev splošnega mehanizma se bom v grobem oprl na *problematologijo*, izredno plodno koncepcijo M. Mayerja (Mayer: *Dialectique, rhétorique, herméneutique et questionnement. Revue Internationale de Philosophie*, 1979, 127—128; *Meaning and Reading*, 1983). Gre za naslednjo misel:

Vsak tekst, pa tudi vsaka izjava posebej, zajema dvoje:

a) nakazuje vprašanje, na katerega meri;

b) daje odgovor nanj.

Če povzamemo zgoraj citirani tekst, lahko trditev »Človeškega mladiča umeščamo prav glede na govorno aktivnost«, odgovori na več vprašanj, posebno pa na vprašanje: »V kateri referenčni okvir uvrstiti otroka?«

Za razumevanje značaja evidentnosti sklepov se moramo nadalje vprašati po tipu vprašanj, na katera denivelirane izjave odgovarjajo.

Običajno ločimo med odprtimi (kaj, kdo, kako, zakaj...) in zaprtimi vprašanji, ki ponujajo izbiro med določenim številom odgovorov. (»Ste prišli peš, s taksijem, ali pa vas je kdo pripeljal?«)

V takšnih okoliščinah lahko rečemo, da neformalno sklepanje ne prehaja od resnice k resnici, temveč od vprašanja k vprašanju. Ker pa lahko na vsako vprašanje odgovorimo z več odgovori, smo teoretsko gledano soočeni z omrežjem, ki glede na dano temo predstavlja pravo problematiko. Sklepanje je torej prečkanje tega omrežja po poti takšnega *argumentiranja*, da bo na zadnje vprašanje mogoč en sam odgovor.

V strnjeni obliki je potek torej naslednji:

- a) Izhodiščna točka: deskripcija tega, za kar gre.
- b) Z zaporednimi denivelacijami — odgovori na odprta vprašanja — omejimo polje tega, za kar gre.
- c) Odgovori na zaprta vprašanja.
- d) Sklep, ki se izlušči: odgovor, ki ostane.

Lahko bi rekli, da hoče tak potek vzpostaviti prostor odzivnega diskurza (*discours fibré*).

Pripnimo še, da tovrsten potek omogoča le naravni jezik, ki pa povzroča probleme pri simulaciji v umetni inteligenci. V bistvu se postavlja zahteva po treh nivojih, ki smo jih razvili zgoraj; ekspanzija in denivelacija se odvijata na kognitivnem nivoju, pokazatelji spremembe gledišč se umeščajo na argumentativni nivo in končno znamenja izstopitve na retorični nivo.

5. Preden sklenemo, si oglejmo še eno stvar. Nemogoče je govoriti o premisah in sklepih, ne da bi se vprašali po mehanizmu interference, to je po miselni operaciji, ki omogoča prehajanje od ene ali več propozicij k drugi.

Težava je v tem, da je ta definicija precej preohlapna. Ko je Cezar rekel: »Veni, vidi, vici«, je mogoče »zmagal« zaključil iz drugih dveh propozicij (skromnost nikakor ni bila njegova vrlina), kar pa nikakor ne velja za »videl« in »prišel«, pa čeprav je bil prihod nujen pogoj za opazovanje situacije. Ker med dvema propozicijama obstaja interferenca, trdim, da mora med njima obstajati specifičen odnos, ki mu pravim »utemeljitveni odnos« (*relation fondatrice*).

Pri formalnem sklepanju je ta odnos enoten — gre za odnos implikacije, ki je v celoti določen z obsegom resničnosti propozicij. Nasprotno pa je lahko pri neformalnem sklepanju utemeljitveni odnos raznovrsten, npr. kavzalen, signifikativen, leksikalen, ideološki itd. Ta raznovrstnost pa tudi pojasni, da rezultata takšnega sklepanja ni mogoče preprosto prenesti v drugačen kontekst. Ker je opredeljen, ostane nujno bolj ali manj partikularen.

Sklepi

Jasno je, da vse to zahteva nadaljnje preverjanje in prečiščevanje. Pa vendar je videti, da sklepanje v govoru dokaj natančno sovпада s tem, kar L. Apostel imenuje »konsolidacija«, postopek, določen s štirimi potezami (Apostel, *Réflexions sur la théorie de l'action dialectique: implication et signification. Communication & Cognition*, 14, št. 4, 1981):

1. V igri je celotno besedilo. Prav to velja za dvojice ekspanzija-kondenzacija.
2. Gre za proces. Vztrajal sem pri transformacijski sposobnosti diskurzivne aktivnosti.
3. Postopek konsolidacije je zaključen. Od tega je odvisen vsak argumentacijski vidik tovrstnega sklepanja.
4. To aktivnost usmerja prav tisto, kar omogoča sama. To sem imenoval konstrukcija odzivnega prostora.

Prevedel: Borut Cajnko

Pojmi in argumentacija*

Napredek formalizirane logike je našemu času zastavil problem, ki ga prej ni bilo mogoče postaviti, ne s tako ostrino, ne v enakih okvirih: gre za problem vloge, ki jo ima v našem mišljenju neformalizirano sklepanje.¹ Ugotovitve o pojmi, ki jih tukaj predlagamo, so del celovite študije, ki jo skušamo začrtati o argumentaciji, in to je okvir, ki ga ponujamo bralcu.

Ena bistvenih značilnosti formalne logike je, da v sklepanjih, ki iz nje izhajajo, ni nobenih spornih vprašanj več.

Začetna sporna vprašanja niso več umestna, saj lahko logik predlaga množico znakov, aksiomov in pravil dedukcije, ne da bi moral svojo izbiro opravičevati, niti mu ni treba pojasnjevati vira predlaganih podatkov. Preprostost logičnega sistema, njegova plodnost in druge prednosti, ki jih ima, bi lahko sprožili ugovore: toda logik se na takšne prednosti, ki ne pripomorejo k temu, da bi sklepanje zadostilo zahtevam formalne logike, ne bo skliceval.

Tudi nasprotja glede sklepov niso več umestna: dedukcije sistema so zavezujoče in rezultatom teh sklepanj se je treba preprosto ukloniti. Ta sklepanja potekajo na nek brezčasen način, neodvisno od slučajnosti in še posebej od oseb, katerim jih predložimo.

Da živa misel ne napreduje na tako zavezujoč način, da se vsi ne uklanjajo sklepom, ki naj bi bili neizogibni, je bilo jasno že klasičnim mislecem; zato se jim je zdelo potrebno neskladja, ki so jih opazili v vsem, kar diši po delovanju, pojasniti z vpletanjem strasti: »Če bi geometrija«, je zapisal Leibniz, »tako nasprotovala našim strastem in trenutnim interesom kot morala, je ne bi nič manj zanimali in ji delali sile, navkljub vsem Evklidovim in Arhimedovim dokazom...«.² Clovek, ki ga vznemirjajo strasti, bi se po mnenju klasičnih mislecev moral teh strasti otresti. Tako bi dojel jasne in razločne misli, ki so v skladu z božanskimi, in dobil bi urejeno in nujno podobo sveta.

Ta ideal se je zdel še toliko bolj dosegljiv, ker je bil pri roki vzorec, geometrijska resnica. Še posebej prepričljivo je bilo dejstvo, da je bilo moč abstraktne resnice matematičnega tipa uporabiti v fiziki in zdelo se je, da določajo tudi strukturo razuma in celotnega vesolja.

* Napisano v sodelovanju z gospo L. Olbrechts-Tyteca, izšlo v *Archivio di Filosofia*, vol. *Semantica*, Rim, 1955, str. 249–269, ponatisnjeno v Chaim Perelman: *Le Champ de l'Argumentation*, Presses Universitaires de Bruxelles, Bruselj, 1970.

1. Ch. Perelman in L. Olbrechts-Tyteca, *Rhétorique et Philosophie*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1952.

2. Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement*, Oeuvres, Gerhardt, 5. del, Berlin, str. 87.

Toda ta domnevna gotovost se je kmalu izkazala za dvomljivo celo na privilegiranem področju fizike. Po odkritju neevklidskih geometrij in po pretresih fizike 20. stoletja je bilo treba v vsakem deduktivnem sistemu uvideti še čisto formalen vidik in različne »interpretacije«, ki so večinoma temeljile na pozivu k izkustvu. In tako je formalistični logik, da bi se zaščitil pred vdorom čutnih podatkov, s pomočjo znakov zgradil sisteme, kjer je pomembna le forma.

To skrajno prečiščenje je ustrezalo temeljnemu pogoju logike: enopomenskosti. Dejansko morajo imeti znaki v logičnem sistemu en sam pomen od začetka do konca sklepanja. Le tako so lahko dedukcije zavezujoče in le tako lahko dobijo načela, ki jih logika uporablja, načelo identičnosti in neprotislovnosti, smisel.

Ce se torej soočamo z ne-enopomensko govorico, nimamo opraviti z dokazovanjem in obratno, če nimamo opraviti z dokazovanjem, četudi so bile uporabljene dedukcijske sheme, nam to dokazuje, da pred seboj nimamo enopomenske govorice.

Prav to pa po naše mnenju predstavlja nadvse pomembno vodilno nit vsakega preučevanja sklepanja, pa tudi vsakega preučevanja govorice.

Kaj kmalu namreč uvidimo, da je govorica lahko enopomenska le, če so pojmi, ki so v igri, *dokončno* izdelani. Te zahteve pa v glavnem ni moč izpolniti in to ne zaradi omejenega dosega naših pojmovnih sposobnosti, ampak zaradi same narave stvari.

Formalizacija pojma namreč vključuje natančno določitev kriterijev njegove uporabnosti. To je razmeroma enostavno, če gre za konvencionalne pojme. To je v določeni meri še možno, kadar gre za znanstvene pojme, katerih značilnost je, da se prilagajajo izkustvu, tako da od njega obdržimo le določeno število lahko ločljivih in po dogovoru izbranih potez. Nasprotno pa empirični pojmi niso nikoli varni pred presenečenji bodočega izkustva.³

Po drugi strani govorica ne more biti enopomenska na vseh tistih področjih, kjer je treba za vsako ceno priti do sklepa: sodnik mora odločiti — če ne želi biti obtožen, da je nepravilen — ali je neko pravilo v posameznem primeru uporabljivo ali ne. Toda v logičnem sistemu vsaka formula, ki ima v sistemu smisel, ni nujno preverljiva glede svoje resničnosti ali neresničnosti. Če je sklep nujen, se ne moremo omejiti na formaliziran sistem: treba je vpeljati razlago sistema, ki sklep omogoča, tj. pojmom je treba dati pomen, ki ga ne bi bilo mogoče v celoti predvideti.⁴

Ti dve oviri enopomenskosti, zmeraj možno presenečenje novega izkustva in obveznosti, da v nekaterih primerih za vsako ceno dosežemo odločitev, sta le dva vidika istega pojava: vdora slučajnega, nepredvidenega, s katerim se je treba spopasti.

Soroden vir nejasnosti predstavlja tudi obstoj pojmov, ki ne sintetizirajo le naše vednosti, ampak tudi našo nevednost, in to z implicitnim zatekanjem k totaliteti, ki se nanaša na nedoločeno množico predmetov. Ti pojmi se najpogosteje oblikujejo v opoziciji do

3. Prim. zanimiv članek F. Waismanna, *Verifiability*, v: A. Flew, *Essays on Logic and Language*, Oxford, Blackwell, 1951, str. 17—144.

4. Ch. Perelman, *Le rôle de la décision dans la théorie de la connaissance, Justice et Raison*, str. 121—131.

določenih razredov, kot njihovo dopolnilo v osrčju te nedoločene množice. Nenatančnost je prikrita prav z uporabo teh dopolnil. Ne smemo pa pozabiti, da totaliteta, ki ta dopolnila določa, ni znana. Za označitev teh dopolnilnih pojmov pogosto uporabljamo negativno obliko: *to, kar ni živo*, je dopolnilni pojem, ki je nujno nenatančen; toda tudi na videz pozitivni pojmi imajo lahko enako vlogo: če nasproti *stvarjem* postavimo *živa bitja*, prav tako vpeljujemo dopolnilni pojem, ki je nujno nejasen.

Tudi tu gre za vdor neznanega, nedoločenega.

In še več. Obstajajo določeni pojmi, ki jih uporabljamo prav zato, ker istočasno izražajo določene nezdružljive trditve: v mislih imamo pojme, ki jih je E. Dupréel označil kot nejasne in ki jih je tudi mojstrsko analiziral.⁵ Pojem *zasluga* je gotovo odličen prototip. Značilnost podobnih pojmov je, da je njihova uporaba, takoj ko si jo malo natančneje ogledamo, zasnovana prav na tej nejasnosti. Pojem *zasluge* mora istočasno zadostiti nezdružljivim zahtevam: oceni z ozirom na delujoči subjekt in z ozirom na doseženi rezultat.

Pojmi, kjer je nejasnost bistvena, so pojmi univerzalne vrednosti, kot so Resnično, Dobro, Lepo. Te vrednosti delujejo kot prazen okvir, ki dobi pomen le z dodajanjem različnih vrednosti, ki so vstavljene vsakič znova. To so, kot pravi E. Dupréel, orodja prepričevanja, ki so zmeraj na voljo.⁶ Zanimiv bi bil poskus analize teh univerzalnih vrednosti, ki bi pokazal, kakšen je njihov formalni vidik.⁷ Položaj pa je popolnoma drugačen, če gre za formalizacijo empiričnega pojma: pojem H_2O se morda zdi dovolj blizu empiričnemu pojmu *vode*, tako da lahko v številnih kontekstih igra enako vlogo. Nasprotno pa nobena formula ne more igrati iste vloge kot nejasni pojem »zasluga« ali »pravica«, ali kot univerzalne vrednosti, saj je za te pojme značilna ravno tesna povezanost praznega okvira z množico vrednosti, ki mu v določenem kontekstu edine dajejo smisel. Vsaka natančnejša določitev uporabnega pojma mora torej preseči ta prazni okvir in poudariti enega izmed elementov pojma, ki je nezdružljiv z ostalimi.

V živem jeziku bomo torej razlikovali:

- 1.) formalizirane pojme, kot npr. pojem *tekač* pri šahu;
- 2.) polformalizirane pojme, kot so znanstveni in pravni pojmi;
- 3.) pojme vsakdanje empirične izkušnje, kot je pojem *zlato*;
- 4.) nejasne pojme v pravem pomenu besede, kot so pojmi *zasluga*,

Dobro;

- 5.) in končno pojme, ki zadevajo nedoločene totalitete ali dopolnila, z ozirom na podobne totalitete, kot so pojmi *vesolje*, *stvar* ali *neživo*.

Da bi lahko določili, v katero skupino spada nek pojem, je treba očitno upoštevati pogoje njegove uporabe oziroma sistem, v katerega

5. E. Dupréel, Sur les rapports de la logique et de la sociologie, ou théorie des idées confuses, *Revue de métaphysique et de morale*, julij, 1911; *Le rapport social*, Pariz, Alcan, 1912, str. 227 in dalje; La logique et les sociologues, *Revue de l'Institut de Sociologie Solvay*, 1924, št. 1, 2; La pensée confuse, *Annales de l'Ecole des Hautes Etudes de Gand*, del III, 1939, povzeto v *Essais pluralistes*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1949.

6. E. Dupréel, *Sociologie générale*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1948, str. 181–182.

7. Ch. Pereiman, De la Justice, v: *Justice et Raison*, str. 9–80.

je uvrščen. Večja ali manjša jasnost nekega pojma je torej zmeraj odvisna od danega področja uporabe: obstajajo termini, ki se na dobro določenem področju zdijo razmeroma jasni, v drugačni rabi pa to niso več: na primer, pojem *suženjstvo* je lahko pol-formaliziran pojem, razmeroma jasen v določenih delih pravnega področja, lahko pa je zelo nejasen pojem na področju morale, filozofije in v drugih delih pravnega področja. Enako je lahko tudi pojem »število« v matematiki popolnoma jasen in določen, medtem ko ga v Fregejevih filozofskih razmišljanjih doleti usoda pojmov običajne govorice, obče ali filozofske. Vidimo torej, da večina pojmov živega jezika niso formalizirani pojmi, še več, formalizirani so le v določenih rabah.

V argumentativni praksi torej uporabljamo vrsto pojmov, ki niso in ne morejo biti formalizirani, in sicer zaradi razlogov, ki presejajo to, kar bi lahko imenovali neskladje med govorico in mislijo.

Medtem ko so formalizirani pojmi trdi, enopomenski in jih kot takšne predstavljamo z enega konca sklepanja na drugega, če pač ohranimo isti konvencionalni sistem, so neformalizirani pojmi plastični in ponujajo tistemu, ki ima opravka z njimi, nešteto možnosti uporabe.

Te različne uporabe seveda vplivajo tudi na same pojme, in ravno ta pojav še posebej priteguje našo pozornost.

Razlika, ki smo jo vzpostavili med dokazovanjem in argumentacijo, ni v tem, da prva uporablja formalizirane pojme, druga pa, na enak način, neformalizirane. Približno tako so si dolgo — tudi v Antiki — predstavljali sklepanje o verjetnem, o mnenju. Podobno si tudi veliko pravnikov predstavlja svoja izvajanja, silogizme, ki se nedvomno nanašajo na pojme, ki so različni od matematičnih, ki pa so vendarle silogizmi, omejeni zgolj na deduktivne prehode. Toda videli bomo, da uporaba v argumentaciji te pojme spremeni, tako na začetku kot na koncu.

Natančnejši pregled argumentativne stvarnosti je očitno plod razmišljanj o funkcijah govorice: prepričevanje je delovanje, pojmi, ki jih uporabljamo, so nabiti z afektivnim potencialom, ki ga ne gre zanemariti; ob deskriptivnem pomenu je treba upoštevati tudi afektivnega.

Veseli nas, da so številne raziskave ubrale prav to smer. Kljub temu se nam zdi, da je razmišljanje o emotivnem pomenu pojmov opora, ki je potrebna le, ko želimo naknadno korigirati pojmovanje, po katerem imajo pojmi stalen, deskriptiven, njim lasten smisel. Ne smemo pozabiti, da je smisel pojmov običajno kompleksen in da uporabniki le s posebnimi tehnikami uspejo določenim pojmom dati deskriptivni smisel, predvsem tako, da te pojme uporabljajo le v določenem kontekstu, npr. v znanstvenem. Najpogosteje se pojem otrese določenih nedeskriptivnih vidikov z umestitvijo v kak sistem, vendar pa ga ta umestitev v temelju ne spremeni. Kljub temu lahko vključitev postane splošna, saj nam tako voden pojem pride prvi na misel. Meillet je npr. opozoril, da beseda »pes« za današnjega Francoza pomeni simpatično, bistro in predano žival, medtem ko orien-

talska poimenovanja psa izražajo prezir,⁸ prezir, ki je sicer prisoten tudi v francoski rabi, kot npr. »pasje vreme«, »ta pes...«. Bolj zanimivo kot variabilnost čustev, ki se vežejo na ta pojem, se nam zdi dejstvo, da smo ga vajeni v številnih rabah razumeti ne v njegovem kompleksnem pomenu, ki se razlikuje v različnih kulturah, temveč v njegovem deskriptivnem pomenu, po katerem je umeščen v znanstveni, klasifikacijski sistem.

Dinamičnega vidika, ki ga poudarjamo, torej v študijo ne bomo vpeljali le zaradi potrditve emotivne vloge govorice.

Jasno je, da se pojmi razvijajo; znanost o govorici je predvsem historična znanost, ki ob pojavih fonetičnega razvoja, posnemanja, izposojenk, sistematizacije po analogiji beleži tudi pojave širjenja in oženja polja uporabe nekega pojma; že Meringerjevo pravilo uči, da beseda razširi svoj pomen, če iz majhnega kroga preide v večjega; pomen se zoži, če prehaja iz večjega v manjši krog: samostan, prisega, kolokvij so za duhovščino s prakso in s pravili⁹ določeni pojmi. Zgodovinsko raziskovanje lingvistov lahko tako spodbudi zelo zanimiva sociološka raziskovanja. Četudi je to raziskovanje zgodovinsko, obravnava statične situacije, saj beleži lingvistično rabo v zaporednih trenutkih kulture.

Zdi se, da mora analiza argumentacije poiskati veliko bolj dinamičen vidik od obstoječih znanosti. Vprašati se moramo, ali smo dovolj pozornosti posvetili tesnemu odnosu, ki po našem mnenju obstaja med njihovo vpletenostjo v nezavezujoča sklepanja in med razvojem pojmov.

Ze preprosta uporaba pojmov v tovrstnem sklepanju je takšna, da nanje deluje.

Dejansko izhaja vsaka argumentacija iz tega, kar imenujemo *predmeti ujemanja*, dejstva, resnice, domneve, vrednosti, vrednostne hierarhije, obča mesta, v starem pomenu besede. Ti predmeti ujemanja pa se izražajo s pojmi, ki že sami po sebi tvorijo nek podatek, ki ga je treba kar najbolje izrabiti.

Vsak pojav je opisan z umestitvijo v obstoječe klasifikacije. Te je seveda mogoče kritizirati, spreminjati; tako je predvsem v znanostih, kjer je spreminjanje lahko opazovati, ker je v glavnem rezultat odkrite diskusije, odločitve, ki so jo strokovnjaki predlagali drugim strokovnjakom. Toda v vsakdanji in tudi v filozofski praksi se bo tisti, ki ga imenujemo *govornik* (orateur) — s čimer razumemo vsakogar, ki argumentira, tako kot označujemo s *poslušalci* (auditoire) tiste, ki jim je argumentacija namenjena — oprl na uveljavljene klasifikacije in skušal doseči argumentativni učinek, izhajajoč iz njih. To velja v tolikšni meri, da pogosto menimo, da tisti, ki ne pristaja na sprejete klasifikacije, nekje greši: filozofu, ki ni niti idealist, niti materialist, bo marksist očital, da mu manjka poguma.¹⁰

Tako vzpostavljenih razredov ne zaznamujejo le značilnosti, skupne vsem njihovim členom, ampak tudi, in včasih predvsem, odnos do

8. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Pariz, Klincksieck, 1921—1936, De quelques mots français, II, del, str. 130.

9. Prim. Cl. L. Estève, *Etudes philosophiques sur l'Expression Littéraire*, Pariz, Vrin, 1938, 203—204.

10. H. Lefebvre, *A la lumière du matérialisme dialectique, I. Logique formelle, logique dialectique*, Pariz, Editions sociales, 1947, str. 25.

njih, način, kako o njih sodijo in jih obravnavajo. Govornik bo skušal pogosto pri predstavitvi podatkov doseči argumentativni učinek preprosto s klasifikacijami. Glede tega ima povsem proste roke.

Namesto da bi, npr. posameznike delil na revne in bogate, bo poudaril razliko med črnici in belci: to bo zadostovalo, da se bo revni beleč čutil cenjenega. Podobno, pravi S. De Beauvoir, se najbolj ničev možki v primerjavi z žensko počuti kot polbog.¹¹ Prevladujoča klasifikacija, ki priteguje pozornost, zasenči vse ostale klasifikacije in posledice, ki bi jih lahko le-te imele. Podobnega postopka se je poslužil tudi Sveti Tomaž, da bi pokazal superiornost poznavanja zveličanja nad poznavanjem čutnih pojavov: ljudi je pozval, pravi Gilson, naj svoj pogled preusmerijo h področjem, ki niso zgolj človeška, ampak so področja božjih otrok.¹²

Kvalifikacije imajo včasih tako nepričakovan značaj, da v njih prej vidim figuro kot izbiro. Pomembno je videti, katero sredstvo napravi iz nje argumentativno figuro in da je moč klasifikacijske oblike tista, ki ima ta presenetljiv učinek. Poglejmo si primer iz Bossueta: »Ali lahko v tem žalostnem stanju (splošne bede) sploh pomislimo, da bi si krasili telo, in ali se ne bojimo nositi na sebi hrane, življenja, premoženja revnih?...«¹³ Okrasje je opredeljeno kar kot »hrana revnih«; klasifikacijska oblika ima eno izmed točk, h katerim teži Bossuetova pridiga, za doseženo.

Na splošno ugotavljamo, da govornik takrat, kadar želi braniti kak pojem, ki je povezan s tezami, ki jih zastopa, tega pojma ne predstavlja kot nejasnega, ampak kot prilagodljivega, bogatega, torej kot pojem, ki skriva velike možnosti, da se uveljavi, predvsem pa kot pojem, sposoben vzdržati pritisk novega izkustva. Skratka, od vsega začetka izbere tisto razumevanje pojma, kakšnega si želi tudi po razpravi z nasprotniki in po razvoju izkustva. Nasprotno pa bo nasprotnikove pojme otrdel in prikazal kot nespremenljive.

Tako govornik negibnost obrne v svojo korist: gibkost pojma, ki jo zastopa in zahteva kot pojmu lastno, omogoča, da istočasno, ko poudarja spremembe, ki jih nalaga novo izkustvo in ki jih zahtevajo ugovori, zmanjša njihov obseg. Tako seveda ni več potrebno utemeljevati morebitne spremembe: prilagodljivost načela novim okoliščinam mu omogoča ohraniti isto vrednost.

Poglejmo si nekaj primerov. H. Lefebvre zagovarja prilagodljiv in bogat materializem, medtem ko prikazuje idealistični koncept kot tog. »Moderni materializem idealizem opredeljuje in kritizira kot enostranski. Toda materialisti ne smejo dopustiti poenostavitve prvih resnic materializma, jih zaradi pozabe na dragocene dosežke, ki so jih v zgodovino znanja in še posebej logike prispevali idealisti, ponovno ponižati na raven vulgarnega materializma.«¹⁴ Materializem torej lahko in mora zajeti vse, kar je vredno, obdarjen je s plastičnostjo, ki pa je izrecno izključena iz pojma idealizma, ki se, kot pravi avtor, določa s svojo »enostranskostjo«. Enako okorelost so vsilili tudi pojmu »metafizika«: »... metafizika je od znanja zahtevala osebne dokumente in

11. S. de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, Pariz, Gallimard, 1949, del I., str. 25.

12. E. Gilson, *Le Thomisme*, 5. izd., Pariz, Vrin, 1945, str. 523.

13. Bossuet, *Sermons*, Pariz, Garnier, II. del, Sur l'intégrité de la pénitence, str. 615.

14. H. Lefebvre, *op. cit.*, str. 38–39.

vprašala: Kako je védenje sploh možno? ... V tem trenutku pa mi v imenu védenja, ki ga razumemo kot praktično, zgodovinsko in socialno dejstvo, sprašujemo nasprotno: Kako je možna metafizika.¹⁵ Metafizika je torej nekaj za zmeraj omejenega, nesposobnega prilagajanja in obnavljanja, z jasno določenimi mejami. Temu stališču bi lahko nasproti postavili poglobljena razmišljanja o metafiziki, ki jih je razvil eden izmed nas in ki kažejo napredujoče razširjanje pojma: metafizika kot ontologija, metafizika kot epistemologija, metafizika kot pojasnilo razlogov aksiološkega izbora in končno bodoča metafizika nepredvidljivih meja.¹⁶ Enako je tudi koncept racionalizma, ki ga branimo — nobenega pomena ne bi imelo, če bi to tajili — gibčno pojmovanje, zmožno braniti racionalizem pred najresnejšimi ugovori, ki bi jih mi sami lahko imeli do klasičnega racionalizma.¹⁷ Naše lastne izjave, če jih pogledamo s stališča tehnike argumentacije in ne glede na vrednost, ki jim jo sicer pripisujemo, so primeri zelo splošnega postopka rahljanja pojma, ki bi mu radi dvignili ceno.

Zdi se, da se tehnika razvija na dveh ravneh. Po eni strani rahljamo pojme, ki jih branimo, po drugi strani pa izrecno vztrajamo pri tem rahljanju, te pojme opredeljujemo kot gibe.

Če takrat, ko obdelujemo pojme, trdimo, da so naši gibčni, odprti za prihodnost, medtem ko so nasprotnikovi togi, potem je očitno, da ta tehnika olajšuje rušenje nasprotnikovih pojmovanj in utrjevanje naših, povezana pa je morda tudi z željo, da bi pojmi, za katere se zavzemamo, vsebovali tudi nekaj osebnega: prilagajanje je občuteno kot povezanost z »živo mislijo«.

To tehniko bi lahko primerjali s tisto, ko pojem, ki ga branimo, označimo kot aktualen, nasprotnikovega pa za preseženega, zastarelega. Rogge je v svoji izvrstni študiji o položaju filozofije glede na zgodovino filozofije lepo pokazal na težave pri odkrivanju tistega, kar tvori sedanjo filozofijo. »Was ist gegenwärtig? Jeder heute lebende Mensch neigt dazu, sich und seine Freunde 'gegenwärtig', seine Gegner als 'veraltet' und 'überwunden' zu bezeichnen.«¹⁸

Zelo hitro lahko uvidimo povezanost med tem, kar je togo in tem, kar je izvrženo v preteklost, med tem, kar je gibčno in tem, kar je sedanje, aktualno; gre seveda za isto tehniko. Spomni nas tudi na nezadovoljstvo, ki ga občutimo, če slišimo govoriti o nas samih: o nas govorijo kot o nečem otrdelem, kar pripada preteklosti.¹⁹

Sami pogosto nevede uporabljamo tehniko, s katero otrdimo nasprotnikove pojme; kadar jo uporabi nasprotnik, jo takoj opazimo. Pogosto mu očitamo, da je pojem, ki ga branimo, napravlil togega, četudi ni takšen. Prednost te taktike je, da nasprotnika prikažemo kot zlonamernega ali kot omejenega in nesposobnega dojeti naše zamisli in očitne odenke. V neki razpravi na kongresu filozofije v Amsterdamu se je Paul Bernays, braneč racionalizem, uprl parcialnim, nezadostnim pojmovanjem nasprotnikov racionalizma in predlagal »od-

15. Ibid., str. 20.

16. Ch. Perelman, *Philosophies premières et philosophie régressive*, v: *Rhétorique et philosophie*, str. 85 in dalje.

17. Ch. Perelman, *La quête du rationnel*, v: *Rhétorique et philosophie*, str. 110 in dalje.

18. E. Rogge, *Axiomatik aller möglichen Philosophierens*, Meisnheim, Heim, 1950, str. 86.

19. Prim. J. Paulhan, *Entretien sur des faits divers*, Pariz, Gallimard, 1945, str. 67.

ločno razširjen« racionalizem,²⁰ zavrnil je torej negibnost, ki so jo skušali pripisati njegovim stališčem.

Tehnika, ko nasprotnikov pojem prikažemo kot tog, lastnega pa kot gibčnega, je splošno sprejeta, kadar mora presoja pojma vsaj deloma izhajati iz argumentacije.

Nasprotno pa v primeru, ko je vrednost pojma že vzpostavljena in predhodna argumentaciji, najpogosteje uporabljamo drugo tehniko, ki se nanaša na obseg pojma.

Ta sestoji preprosto v razširjanju ali ožanju polja pojmov, tako da vanje vključimo ali ne vključimo določene osebe ali ideje. Uporabo pojma »fašist«, ki ima omalovažujoč predznak, bomo, na primer razširili na vse nasprotnike; pomen termina »demokracija«, ki ima pozitiven prizvok, pa bomo zožili, da bi iz njega izključili nasprotnike.

Nasprotno pa bomo pomen besede »fašist« omejili, da bi iz nje izključili prijatelje, in razširili pomen besede »demokracija«, da bi jih vanjo lahko vključili. To je tako znana tehnika, da jo je komaj treba omenjati. Toda nadomesti jo lahko bolj tenkočutna: ta pomen besede »demokracija« zoži na tako poseben odtenek, da se prijatelji, ki jih brani, iz razlogov, ki se zdijo neodvisni od njihove volje, ne morejo podrediti njenim zahtevam in tako tudi ne utrpijo razvrednotenja, ki bi ga sicer povzročila njihova izključitev.

Tehnike razširjanja pojmov so očitno povezane s tehnikami rahljanja in otrditve. Prve kot druge namreč istočasno spreminjajo razumevanje in obseg pojmov. Toda problema se z argumentativnega stališča lotevamo drugače. Tukaj bi radi poudarili, da se lahko tehnike, ki poudarjajo obseg ali razumevanje, kombinirajo s tehnikami premestitve.

Gotovo je res, da večine pojmov ne moremo definirati in razumeti drugače kot v njihovem nasprotju do drugih pojmov. So pa izjemno zanimivi primeri, ko ta relativnost napravi pojme neskončno prestavljive v določeni smeri. Znan je slaven način, da politične doktrine označujejo kot »vse bolj leve«. Toda te premestitve v zmeraj isti smeri ne srečamo le v politiki. Nanjo naletimo tudi v znanstvenih diskusijah. Navedimo zanimiv Claparèdov odstavek: »Vidimo torej..., kako Šelzova teorija v svoji skrbi, da bi danost problema in njegovo rešitev zasnovala kot celoto, spominja na *Gestalttheorie*. Toda predstavniki te šole jo zavračajo, češ da gre le za *Maschinentheorie*, ki se ne razlikuje bistveno od asociacionistične teorije. Šelz je to obtožbo zavrnil. (Külpe je Liepmannu prav tako očital, da je ostal preblizu tej doktrini, četudi je ta vse napore vložil proti njej, Koffka pa je spet zameril Külpeju, češ da ni dovolj korenito pretrgal z asociacionizmom). Očitno je človek za nekoga zmeraj asociacionist.«²¹ Čim se je asociacionizem pokazal kot nezadosten, označujemo avtorja, ki ga želimo zavrnil, kot privrženca te razvrednotene teorije; in slučajno imamo zmeraj dobre razloge, da to lahko storimo; zadostuje že premestitev ravni enot, ki se povezujejo. Nasprotnika na silo

20. P. Bernays, *Die Erneuerung der rationalen Aufgabe*, *Actes du Xème congrès international de Philosophie*, Amsterdam, North Holland Publishing, 1949, del I, str. 50.

21. Claparède (ed.): *La Genèse de l'hypothèse*, iz *Archives de Psychologie*, XXIV, Zeneva, Kundig, 1934, str. 45.

strpamo v razred teoretikov, ki jih zavrača in katerih napake smo že razkrili. To, kar obstaja pred argumentacijo, je torej razvrednoten pojem — vsaj v našem času — pojem asociacionizma, ki je pripraven za stalno premeščanje v določeni smeri.

Vprašamo se lahko, ali nas argumentacija ne navaja k takim premitvam pri vseh pojmi: primer »bolj levi«, »za nekoga asociacionist«, bi bili torej le izbrani primeri: razširitev pojma se zlahka opre na prepoznavno nasprotje, to pa lahko spet najdemo na drugi ravni, zahvaljujoč razširitvi pojma.

Doslej smo nakazali predvsem možnosti, ki jih razpoložljivo gradivo pojmov nudi govorniku, in reakcije na njih, ki jih povzroči govorčeva argumentativna raba. Toda tudi če ostanemo pri predstavitvi podatkov, bomo videli, da je lahko način te predstavitve še veliko bolj ustvarjalen.

Dejansko lahko kvalifikacijo, uvrstitev pojmov v nek razred, izrazimo ne z uporabo že izdelanega pojma, ampak z uporabo prirednih veznikov, kot so »in«, »ali«, »niti«. Oglejmo si dva primera iz istega Gidovega dela. Prvi nastopa proti postopku, ki ga malo kasneje Gide tudi sam uporabi: »In sploh vam ne bi govoril (o Stirnerjevi knjigi), draga Angela, če ne bi nekateri skušali s postopki, ki so bolj podobni rokovnjaškemu zakonom, povezati Nietzschejeve usode s Stirnerjevo... preprosto zgrozite se, če slišite reči: Stirner in Nietzsche, kot se je zgrozil Nietzsche, ko je slišal reči: »Goethe in Schiller«.²² V naslednjem primeru Gide tudi sam uporabi to sramotno tehniko: »Človek lahko ima rad ali pa ne razume Biblije, ima rad ali pa ne razume Tisoč in ene noči, toda prosim vas, množico mislečih bi razdelil v dva razreda...: na tiste, ki jih knjigi ganeta; na tiste, za katere ostajata in bosta ostali zaprti.«²³ Veznik »in« tukaj sicer ni posebej izražen, vendar je položaj enak; knjigi sta vrinjeni v isti razred in reakcija nanju bo identična. Tudi tukaj gre za homogenizacijo in s tem za poenotenje vrednosti. Ne v prvem ne v drugem primeru ni bila argumentacija uporabljena v prid temu poenotenju. Toda oba termina sta predstavljena, kot da bi bila njuna uvrstitev v isti razred sama po sebi umevna, enako kot oblikovanje *ad hoc* razreda z združitvijo dveh terminov na ravni enakosti.

Dodajmo, da takšna obravnava ne pripelje nujno do oblikovanja tehnično izdelanih razredov. Pogosto noben pojem ne dovoljuje, da jih označimo; toda tako jukstaponirani posamezni elementi, v duhu poslušalca delujejo eden na drugega in tako dobi ta tehnika takoj argumentativno vrednost. Pripelje lahko tudi do oblikovanja pojmov, tj. do bolj ali manj izdelanih razredov, ki bodo odslej na voljo govornikom.

Preprostosti tega dejanja koordinacijske predstavitve oblikovanja morebitnih razredov, v primerjavi z drugimi, bolj kompleksnimi in tenkočutnimi, se zavemo takoj, ko pomislimo, da opredelitev podatkov — z vso argumentativno pomembnostjo, ki jo vsebuje — v naših jezikih ni realizirana le z uporabo samostalnikov, pridevniških samostalnikov, temveč tudi samostalnikov, spremenjenih z določili, ali katerokoli drugo obliko prilastka. Tako govorimo o »zlo-

22. A. Gide, *Pretextes*, Pariz, Mercure de France, 1947, str. 135.

23. *Ibid.*, str. 175.

činu«, o »naklepnem zločinu«, o »zločinu sadista«. V vseh treh primerih gre za uvrstitev v nek razred. Našo pozornost pa zasluži dejstvo, da lahko pri zelo jasnem argumentativnem namenu pridevnik nadomestimo z določilom. Oglejmo si primer. Sartre je zapisal: »Dovolj je, da prelistamo kak komunističen spis in že naletimo na stotine konservativnih postopkov.«²⁴ Lahko bi rekli »postopkov konservativcev«. Nadomestitev pridevnika »konservativni« z določilom »konservativcev« ni le evfonična. Krepi argumentacijo in odstranjuje slučajnost, ki bi jo uporaba podobnih postopkov lahko imela; namiguje skratka, da so komunisti v bistvu konservativci. Toda ravno zaradi tega ta nadomestitev teži k spremembi naše predstave o »konservativnem« postopku. Vsak argumentativni namen pri predstavitvi, lahko, kot vidimo, deluje na pojme same.

Doslej smo predvsem pokazali, da uporaba pojmov v argumentaciji, teh pojmov ne more pustiti nedotaknjenih — če ima ta izraz sploh kak smisel, kadar gre za neformalizirane pojme. Toda argumentacije, v katere so vpleteni, delujejo nanje zelo različno. In ravno to bi po našem mnenju zaslužilo podrobnejšo preučitev. Tukaj povejmo le, da sta dve področji pritegnili našo pozornost in sta tudi predmet naših sedanjih raziskav: področje argumentativnih povezav, med katerimi igra v razvoju pojmov analogija nadvse pomembno vlogo, in področje argumentativnih ločitev, uporabljenih v glavnem za razreševanje težav, ki pa so pripeljale do praktično novih pojmov. To bomo skušali podrobneje prikazati v razpravi o argumentaciji (izšla leta 1958).

Eno točko pa lahko sprejmemo že sedaj: pojmi, ki se razvijajo v carstvu argumentacij, v sebi daljši ali krajši čas ohranjajo njihova znamenja, in dva pojma, do katerih pridemo s pomočjo različnih argumentacij, se lahko navkljub videzu besed in navkljub morebitni sorodnosti bistveno razlikujeta.

Zagovornik Descartesa je ironično ugotovil, da so Descartesu očitali ateizem gotovo zato, ker je podal nove dokaze za obstoj Boga. In tudi zato, ker, kot pripominja Kenneth Burke, »so bili ti novi dokazi v resnici nove določitve Boga in so tenkočutno spremenili naravo Boga kot cilj motivacije...«.²⁵

Pojmi, ki so vpleteni v takšne sklepe, sodelujejo torej v vsem, kar se zgodi že pred sklepom. Kljub temu pa so lahko od njega ločeni. Tako lahko vernik, nefilozof, ki bere Sv. Tomaža in Descartesa in njune misli o obstoju Boga, izjavi: »To je točno to, kar sem zme-
ra-
raj mislil.« Izjava, ki simbolizira držo nekoga, ki je soočen s sod-
bami, s pojmi zunaj njihovega konteksta, drža, ki je lahko nadvse
koristna, če želimo doseči soglasje glede kakega nejasnega pojma.
Soglasje najpogosteje implicira, da so pojmi ločeni od argumenta-
cije, v kateri so bili izdelani ali transformirani.

Ali poteka ta razvoj pojmov v smeri jasnosti, natančnosti, ali v smeri mračnosti, nedoločnosti, nejasnosti? Doslej smo, po našem mnenju, preveč poudarjali večjo stopnjo jasnosti, ki je rezultat nekaterih diskusij.

24. J. P. Sartre, *Situations II*, Pariz, Gallimard, 1948, str. 280.

25. Kenneth Burke, *A Grammar of motives*, New York, Prentice Hall, 1945, str. 55.

Vzor nam je namreč predstavljala sijajna vpletenost pojmov običajne govorice v znanstvene, tj. v polformalizirane sisteme. Gibanje v smeri mračnosti, nejasnosti pojmov je prav tako očitno kot težnja po jasnosti. E. Dupréel v svojih študijah o nejasnem pojmu ni spregledal tega dvojnega gibanja; presenetljivo pa je, v kolikšni meri ga je sam prehod od nejasnega k jasnemu spodbudil k prodornim in plodnim analizam.²⁶ Ta prehod predstavlja enega najpomembnejših znanstvenih prispevkov in na določeni točki omogoča široko duhovno skupnost.

V znanosti po navadi pride do pojasnitve pojmov zato, ker smo zaradi nezdržljivosti nekaterih izkušenj z danim sistemom prisiljeni spremeniti določene pojme. Tako so pojma kot »zrak« ali »plin« ločili pozno, v trenutku, ko ni bilo več možno vzdržati nejasnosti pojma »zrak«.

Podobno zmedo včasih pripisujejo neznanju, ker pač sprejemajo hipotezo, da mora biti pred novo pojasnitvijo pojma, ta v njem že na nek način prisotna.

Na pravnem področju pa nejasnosti, potem ko jo odpravijo, ne pripišejo poprejšnji nevednosti. Veliko bolj očitno je, da gre preprosto za splošen pojem, ki ob sporu postane tehničen, bolj jasen.

Iz neobjavljene študije belgijskega pravnika Maurica Vauthiera si bomo izposodili podatke, ki zadevajo neko epizodo iz belgijskega pravnega življenja. Belgijska zakonodaja je prepovedala koalicio proizvajalcev, da bi dosegla povišanje cen. Zastavilo se je vprašanje, ali je moč koalicio, ki želi ohraniti prodajne cene, obravnavati kot dopustno.

Jasno je, da je treba pojem *povišanje* v splošnem pomenu takoj, ko pride do spora, tehnično pojasniti. Ali naj termin obravnavamo kot absolutno povišanje z ozirom na staro ceno ali kot relativno povišanje, ki je posledica pocenitve primarnih surovin? Pravna odločitev lahko pojem v veliki meri pojasni. To bo seveda le jasnost znotraj tega pravnega sistema, zelo krhka, kajti novi spori lahko zmeraj prirejo na dan in zahtevajo nova pojasnila.

Ta primer lepo osvetljuje naš problem. Ali lahko rečemo, da je obči pojem *povišanje* po tem pravnem sporu postal bolj jasen? Ne, gotovo ne. Dokler ni prišlo na dan to nesoglasje, je bil pojem v vsakdanji rabi dovolj jasen: šele ko smo ugledali nove možne razlage, je prišlo do zmede in pojem je izgubil svojo jasnost; zmeda se rodi v trenutku, ko so glede na različno razumevanje pojma možne različne posledice. Pravna odločitev lahko pojmu povrne jasnost, toda to je sekundarni proces, ki ni nujen, ker se vsak spor nujno ne konča z odločitvijo, ki bi terminu vrnila enopomenskost.

Sicer pa pride do odločitev le na sodiščih, v moralnem življenju ni tako in pojem lahko ohrani nejasnost, ki je pred sporom ni kazal.

Tudi tam, kjer posreduje odločitev, ta ni dokončna. Pojem *povišanje* npr. gotovo ne more biti enkrat za vselej pojasnjen, saj tudi vrednostni sistem, na katerem temeljijo odločitve, ni dokončen in stalen.

²⁶ Prim. zlasti *Le Rapport Social*, str. 246.

V znanosti pa je, nasprotno, možno sprejeti dokončno odločitev, tako da se ista zmeda ne ponovi več. Pojem *zrak*, o katerem smo govorili, je bil jasen pojem, nato je v nekem trenutku, ko so se zavedli nezdržljivosti njegovih posledic, postal začasno nejasen, nato pa spet jasen pojem; trenutna nejasnost je dokončno izginila. Nova se seveda lahko spet pojavi, vendar bo drugačne strukture.²⁷

V vsakdanjem življenju imamo opraviti z nenehnim prehajanjem med jasnostjo in nejasnostjo, ki je pogosto prav posledica vpeljave jasnosti. Lep primer je termin *literatura*. Pisci in kritiki bi radi določili, kaj je literatura. Z ozirom na nejasno predstavo o tem, kaj naj bi bila literatura, se njihovi napor pogosto zdijo kot prizadevanje za jasnost. Sadovi teh prizadevanj pa so med seboj nezdržljivi, zato postane pojem za javnost še bolj nejasen, kot je bil prej. Številne natančne določitve istega pojma lahko tako prispevajo k njegovi nejasnosti.

In pri tem ne gre le za zavest o stari nejasnosti, kajti prizadevanja po natančnejši določitvi v pojem pogosto vpeljejo resonance, ki jih prej ni imel, pogosto mu razširijo področje v novih smereh. Sartre je pravilno ugotovil, da se ne glede na napore sodobnih piscev, da bi se razlikovali drug od drugega, »njihova dela v duhu bralcev, kjer soobstajajo, medsebojno okužijo«;²⁸ od tod tudi nova nejasnost pojma *literatura*.

V filozofskem življenju je ta postopek nenehnega prehajanja še posebej presenetljiv. Večina filozofskih pojmov je vzeta iz obče rabe; v neki določeni filozofiji so postali predmet analiz in natančnih določitev in si tako pridobili jasnost z ozirom na ta sistem.

Obstajajo nekateri filozofski pojmi, ki so očitno bolj nejasni kot pojmi, iz katerih so se izoblikovali: v sistemu, ki jih je sprejel, dobijo neko relativno jasnost, toda le znotraj tega sistema in v povezavi z ostalimi pojmi sistema.

Oglejmo si primer Plotinovega *Enega*.

V razpravi uporablja Plotin pojem *Eno* v različnih pomenih. *Eno* je:

- 1) tisto, kar združuje mnogotero (vojsko, hiše, telesa);²⁹
- 2) najmanjše nedeljivo;³⁰
- 3) tisto, kar nasprotuje mnogoteremu, kar je načelo in ne del.³¹

Ker je želel povzdigniti *Eno*, se je Plotin oprl na različne pojme enotnosti, ki so vsak zase bolj jasni kot ta, ki ga je sam izdelal. Plotinovo *Eno* je postalo zelo močan pojem, nabit z veliko vrednostjo, osrednji del njegove filozofije, bolj nejasen, kot pojmi »enega«, na katere se je oprl.

Toda ta nejasnost je le trenutna: če se postavimo znotraj plotinskega sistema, postane pojem jasen, sistem ga določa. »Resnično *Eno*... ni kot drugi eni, ki so mnogoteri in so eno le z udeležbo v

27. Prim. Ch. Perelman, De la méthode analytique en philosophie, *Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*, Pariz, 1947, povzeto v *Justice et Raison*, str. 81–84.

28. J. P. Sartre, *Situations II*, str. 235.

29. Plotin, *Ennéades*, prev. E. Bréhier, Zbirka Universités de France, Pariz, 7. zvezek, 1938, del VI, str. 173.

30. *Ibid.*, VI, str. 179.

31. *Ibid.*, VI, str. 180.

Enem³² kar pomeni, da postane pojem kvalitativen, nasproten kvantitativnemu nemu, ki pa je vendarle sodeloval pri njegovi konstituciji.

Nekateri pojmi, ki so povezani s pojmom »Eno«, kot npr. pojem *zbranost*, v Plotinovem sistemu prav tako pridobijo na jasnosti zato, ker so vpeti v sistem. Ko pa jih srečamo v poznejših sistemih, so toliko bolj nejasni, ker je nekoč določeni smisel še naprej del pojma, pojem pa je iztrgan iz sistema, kjer je bil ta posebni smisel vzpostavljen. Tako je pojem *zbranost* pri G. Marcelu³³ postal neodvisen od plotinske teorije »Enega«; uporablja ga, kot bi bil pojem običajne govorice, četudi je bil pojem že izpeljan iz neke filozofske pozicije, v marsičem podobne njegovi, na katero pa se izrecno ne navezuje. Tako je pojem zaradi nenadne pojasnitve postal še nejasnejši in vrednostno bolj obremenjen kot pojem običajne govorice. Dejansko so pojmi, ki jih vzpostavljajo filozofski sistemi neke civilizacije, napolnjeni s pomenom, ki so ga v veliki meri dobili s svojo vlogo v tem sistemu: če pristanemo na vrednost *zbranosti*, moramo pristati tudi na superiornost enega nad mnogoterim; ko pa smo pristali na to vrednost, pojem, iztrgan iz sistema, ohrani svojo vrednost, izgubi pa svojo sorazmerno jasnost.

Ker našo kulturo oblikuje več filozofskih sistemov v širšem pomenu besede, obstaja tudi cela vrsta terminov, katerih pomeni so se izoblikovali pod različnimi filozofskimi vplivi in katerih trenutna sorazmerna jasnost spet prepušča prostor nejasnosti. Tak je primer besede *misterij*, ki so jo določile nekatere religiozne filozofije in so jo potem prevzeli tudi na drugih področjih, tak je primer termina *harmonija*, ki pripada pitagorejski teoriji, termin *vitalno* uporabljajo v nekaterih bioloških filozofijah. Govornik, ki jih uporablja, si te besede sposoja iz običajne govorice, istočasno pa tudi iz filozofske teorije, ki je kar najbližja njegovi lastni: uporabljena beseda je istočasno nejasna beseda običajne govorice in sorazmerno jasnejša beseda filozofske govorice, ki je s to novo uporabo spet postala nejasna, kar je očitno posledica njegove argumentativne rabe.

Vidimo torej, da je nenehno prehajanje med relativno jasnostjo in nejasnostjo zelo splošen pojav. Nejasnost je lahko posledica same razprave in predvsem napora, da bi uveljavili našo misel.

Treba pa je pripomniti, da je v nekaterih primerih ustvarjena ali povečana namenoma.

Mallarmé je številne besede pogosto uporabljal v starem pomenu, zato se je Charlesu Chasséju zdelo, da lahko napiše: »Ključ do Mallarméja je v Littréju.«³⁴ Toda, kot je poudaril G. Jamati, razumevanje starega pomena besed še ne zadostuje za razumevanje pesmi.³⁵ Do nejasnosti pride, ker naj bi bralec upošteval nekdanji in sedanjí pomen besede. In zakaj naj bi bralec iskal rešitev v Littréju. Zato, ker je bila interpretacija v kontekstu težavna, če se je zadovoljil le s

32. *Ibid.*, del 6, 1936, del VI, str. 95.

33. G. Marcel, *Position et approches concrètes du mystère ontologique* (nadaljevanje *Le monde cassé*), Pariz, Desclée de Brouwer, 1933, str. 273.

34. Ch. Chassé, *Le clé de Mallarmé est chez Littré, Quo vadis, marec-april-maj 1950; Les clefs de Mallarmé*, Pariz, Aubier, 1954.

35. G. Jamati, *Le langage poétique*, v: *Formes de l'Art, Formes de l'Esprit*, Pariz, Presses Universitaires, 1951, str. 271–272. Prim. tudi odlične ugotovitve R. Calloisa, v *Poétique de Saint-John Perse*, Pariz, Gallimard, 1954, str. 22 in dalje.

sedanjim pomenom besede. Ta težavnost prisili bralca, da pomisli tudi na nekdanji pomen, ta težavnost pripelje do nejasnosti pojma. Brez nje se nekdanji in sedanji smisel ne bi srečala in ustvarila novega, bogatejšega pojma. Še enkrat: pokaže se, da nejasnost in jasnost pojmov nista značilnosti sami na sebi, ampak sta povezana s problemi, ki se zastavljajo poslušalcu.

Ob koncu je treba pripomniti še nekaj. Vse, kar smo povedali, predpostavlja, da pojme obravnavamo kot nekaj, kar se rojeva, obstaja, se spreminja, da jih obravnavamo kot eno in isto stvar, ki se skozi različne preobrazbe nadaljuje. Tudi sam problem, ki smo si ga zastavili — o smislu tega razvoja — v določeni meri že vsebuje to nepretrganost. Toda ali ne gre tu bolj za argumentativno tehniko kot za opazovano danost? Brez dvoma. Vsako raziskovanje pojmov v njihovem argumentativnem kontekstu bi moralo upoštevati vlogo, ki jo igra ta hipoteza vztrajnosti. Pogosto se tisti, ki argumentira, po razpravi veseli, da se je približal bolj zadovoljivi konceptiji istega pojma. Obravnavati spremembe kakega pojma kot vrnitev k pozabljeni resnici ali kot pojasnilo je povsem običajna tehnika, ki se ji ne more nihče v celoti odreči, četudi jo moramo v določenih točkah razkrinkati. Ustreza namreč potrebi po naslovitvi na podatek, ki je predhoden sleherni razpravi in na katerega se lahko opremo, če razprava zastane. Problema pojmov ne moremo formulirati drugače kot z besedami, ki jih ponavadi uporabljamo v argumentaciji, da bi dosegli soglasje sogovornika. Vsaka teoretična razprava o pojmih bo zmeraj potekala v skladu z običnimi tehnikami argumentacije, ki jih je treba natančno upoštevati, še posebej tiste, ki pomembno vplivajo nanje. Menimo, da je študij argumentacije tudi v tem pogledu eden izmed neizogibnih temeljev preučevanja pojmov.

Prevedla:

Tanja Lesničar-Pučko

Peircev pragmatični koncept semiotične forme

1. Pragmatični model semioze

V enem od pisem ameriškega filozofa Ch. S. Peirca najdemo naslednji odlomek: »Predpostavimo na primer, da se zjutraj prebudim prej kot moja žena, zatem pa se zbudi še ona in vpraša: 'Kakšno vreme je danes?' To je znak, katerega izraženi Objekt je vreme v danem trenutku, Dinamični Objekt pa vtis, ki naj bi nastal v trenutku, ko sem med zavesami pogledal ven, katerega izraženi Interpretant je stanje vremena, Dinamični Interpretant pa moj odgovor na njeno vprašanje. A ob tem je še tretji Interpretant. Neposredni Interpretant je tisto, kar vprašanje izraža, vse kar je neposredno izraženo in kar sem pravkar delno obnovil. Dinamični Interpretant je dejanski učinek, ki ga napravi name, svojega tolmača. Njegova Pomenljivost, Poslednji, Končni Interpretant je namen njenega spraševanja, učinkovanje odgovora na njene načrte za dan, ki bo sledil. Predpostavimo, da odgovorim: 'Nevihtno je.' Tu je naslednji znak. Njegov Neposredni Objekt je pojem vremena v danem trenutku, tako kot se pojavlja v njeni in moji zavesti — ne njegove lastnosti, temveč njegova identiteta. Dinamični Objekt je identiteta trenutnih ali Resničnih meteoroloških razmer v tistem trenutku. Neposredni Interpretant je shema v njeni domišljiji, se pravi medla Predstava ali tisto, kar je skupnega različnim Predstavam o nevihtnem dnevu. Dinamični Interpretant je razočaranje ali kakšen drug dejanski učinek, ki jo naredi nanjo. Končni Interpretant je celota vseh nauk, ki izhajajo iz odgovora, moralnih, znanstvenih itd.«

V odlomku razložimo najprej vrsto pojmovnih prvin, ki sodelujejo v teoretskem projektu sodobne filozofske in lingvistične pragmatike. Dve vrsti »interpretantov« (»dinamični« in »končni« interpretanti) sta definirani kot »situacijske«, »kontekstualne« in »intencionalne« vrednosti govora. Namišljena akterja« sta v odnosu vplivanje vzajemnosti. V ospredju ni znak, temveč njegova »raba« (usus, usage of speech). Zadnji, intuitivistični pojem izvira iz pragmatike avant la lettre, iz retorike; hkrati napoveduje Morrisove in Carnapove definicije pragmatike iz tridesetih in štiridesetih let.

Peircova kratka analiza dveh diskurzivnih enot pa govori tudi o znakih. V tej vzporednosti ni nič presenetljivega. Govorica je bila

že v najzgodnejši refleksiji dojeta ne le kot instrument delovanja, temveč tudi kot ontosemantični sistem, ki se konstituira v razmerju logos — bit. Formo sistema naj bi določala relacija nadomeščanja: aliquid stat pro aliquo. Semiotičnih nadomestovalnih relacij ne najdemo le v antičnih razpravah o razmerjih med »imeni« in »stvarmi« ter v srednjeveških semiotičnih konceptih,¹ vzpostavljajo jih tudi prve novoveške obravnave semiotičnega, odlomki iz Lockovega Eseja o človeškem razumu in Lambertovega Novega organona. Medtem ko je Locke videl nadomestovalno relacijo predvsem v razmerju med znaki in mislimi ter idejami (znaki naj bi služili komuniciranju in spominu: to communicate, to record our thoughts), je Lambert razvil idejo o nadomeščanju v dveh smereh; znaki naj bi nadomeščali misli pa tudi stvari. Z govorico naj bi se ukvarjala semiotika, ki je »Lehre von der Bezeichnung der Gedanken und Dinge«.

V razmerju »raba« — »znak« deluje vrsta filozofsko-ontoloških predpostavk, vendar nas tu zanima neka druga raven, namreč raven epistemološke analize razmerja med pragmatiko in semiotiko.

Tradicionalno razumevanje semiotičnega »sektorja« je oprto na dve vrsti relacij: 1. relacije med znaki (»sintaksa«), 2. relacija med znaki in objekti (»semantika«). Spričo omejitve na ti vrsti relacij je semiotika prevzela vlogo teorije, ki se ukvarja z »objektivnim polom« govorce, z razredi sintaktično-semantičnih imanentnih vrednosti »znakov«.

Nasproti »pol« so zasedle teorije o »rabi«. Sprva je tu prevladovala retorika, ki je preučevala dinamične, subjektne in medsubjektne vrednosti na številnih ravneh dejavnostnega v govorici. Te ravni označujejo pojmi: inventio, dispositio, elocutio, pronuntiatio, memoria.² Ko se je retorika v 18. stoletju zaradi zvedbe na elocutio izgubila v poetikah, je po krajšem vmesnem obdobju interes za »rabo« vnovič narastel v stilistikah (Bally, Spitzer itd.). V stilistikah in drugih »zgodnjih pragmatikah« prve polovice 20. stol. je bila na poseben način artikularna ideja o razmerju med dvema »poloma« govorce in pripadajočima teoretskima disciplinama. Pragmatične raziskave naj bi *dopolnjevale* sintaktično-semantične, se pravi, »imanenčne« (semiotične v ožjem pomenu besede) raziskave govorce. Morrisova in Carnapova začetna predstava o komplementarnosti raziskovalnih rezultatov, ki jih dajejo sintaktika, semantika in pragmatika, vsebuje tudi predstavo o tem, da gre za epistemološko solidarne discipline. Izraz »solidarne« v tej zvezi ne govori o enakopravnosti; discipline naj bi celo delovale na bistveno različnih ravneh, sintaktika in semantika na formalno-deduktivni ravni, pragmatika pa na deskriptivno-empirični ravni (Morris, 1938, 1946, Carnap, 1942). Pragmatika naj bi pokrila tisti del predmeta, ki se mu sintaktika in semantika ne moreta približati. Razumevanje

¹ Ne da bi se spuščali v podrobnejše razpravljanje o teh konceptih, ki z vidika naše razprave nimajo posebnega pomena, omenjamo le nekaj imen, ki so z njimi najtesneje povezane: Platon, Aristotel, Stoiki, Avguštin, Boethius, Ockham... Večinoma je šlo za dualistične (Peirce bi dejal: diadične) koncepte znaka. V ta okvir se na primer brez težav umešajo antične analize razmerja nomos — physis. Izčrpnejši zgodovinski pregled je izdelal U. Eco (Eco, 1984).

² Definicijo teh ravni povzemamo po »slovarju« Ducrota in Todorova (1972): inventio: teme, argumenti, tehnika prepričevanja; dispositio: splošna zgradba govora; elocutio: izbor in razmestitev besed v stavku; pronuntiatio: izjavljanje v govoru; memoria: delovanje spomina.

razmerij med disciplinami se je bistveno spremenilo v petdesetih letih. O tem bomo govorili kasneje.³ Omenimo naj le, da je izhodiščna zamisel postala vprašljiva v trenutku, ko je bilo mogoče teoretsko utemeljiti tezo, da segajo učinki »rabe« v samo »jedro govornice« (Car-nap, 1956). Predstavo o epistemološki solidarnosti semiotike in pragmatike je nadomestilo spoznanje o epistemološki konkurenčnosti teoret-skih disciplin, ki se danes ne ločijo po »ontoloških« definicijah pred-meta, temveč po »načinih spoznavanja«.

Peircova teorija je do sredine tridesetih let, do izdaje *Collected Papers*,⁴ vplivala predvsem na razvoj ameriškega pragmatizma. Kas-neje se je zaradi okrepljene »lingvistične paradigme« v humanistiki in družboslovju njen vpliv razširil. Nanjo se je navezal pretežni del ameriške semiotike, od Morrisa do Sebeoka. Tudi razmah evropske semiotike v šestdesetih letih je povezan z nekaterimi prvinami Peir-covega dela. Vendar je večina avtorjev prevzemala od ameriškega filozofa le posamezne konceptualne sheme in termine. Širši stik so vzpostavili le redki avtorji, med njimi M. Bense (»semiotična estetika«) in G. Deledalle (»perpignanska semiotična šola«).

Pragmatika je v drugi polovici stoletja še pogostejše segala k Peircovim spisom. V njih je filozofsko-sociološko usmerjena nemška »pragmatika« razpoznala opis »pragmatičnega obrata«, ki je po K. O. Apelu »integracija semantične razsežnosti propozicij v pragmatično raz-sežnost govornice« (Apel, 1980). Anglosaška, »frankofonska« in nemška »formalistična« pragmatika, ki se ukvarja le z notranjo sestavo govo-ric in abstrahira od socialno-zgodovinskih vprašanj, se je oprla na številne Peircove ideje.

Tu pa bomo s pomočjo Peircove teorije premislili razmerje med pragmatiko in semiotiko. Navedeni odlomek kaže na to, da je obrav-navani avtor skonstruiral *enoten pragmatično-semiotični predmet*. Opredeljuje ga izraz »znak in actu«. Opisuje pa ga tudi ves odlomek iz pisma. Kontekstualne vrednosti so v njem opisane kot semiotične. »Položaj«, »namen« (intenco), »učinek« obravnava Peirce kot »znake«, se pravi, kot notranje vrednosti semiotičnega procesa. V razlagi semio-tične forme (forme »znaka«) pa je avtor izpeljal tudi nasprotno ope-racijo. Opisal jo je po zgledu tradicionalne pragmatične zamisli o vplivanjskem, »dvofaktorskem« (»govorec« — »poslušalec«) procesu proizvajanja/interpretacije pomenov. S to operacijo je semiotične vrednosti »prevedel« v pragmatične.

Zaradi takšne opredelitve predmeta je mogoče iz Peircove teorije izpeljati misel o konkurenčnosti dveh disciplin, pragmatike in semio-tike. V ozadju novjših pragmatičnih in semiotičnih analiz pa deluje enotni teoretski predmet kot nekakšna *korelacijska matrika epistemo-loških vrednosti*, ki jih izkazujejo v teh analizah uporabljeni pojmi in koncepti.

³ Pričujoče besedilo je del obširnejšega besedila. V poglavju, ki tu ni objavljeno, govorimo o t.i. »maksimalnem programu pragmatike« in »integrirani pragmatiki, ki — povsem na kratko povedano — obravnava prav vse vrednosti govornice s pragma-tičnega stališča. Ta koncepta pripisujeta pragmatiki vlogo najširše discipline znan-stvenega raziskovanja govornice.

⁴ »Zbrani spisi« so izhajali v redakciji Charlesa Hartshorna in Paula Weissa v tridesetih letih, od 1931. dalje. Tu se sklicujemo na izdajo *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, The Belknap Press of Harvard University Press, tretja izdaja, 1965–1967.

V Peircovem delu so močni epistemološki poudarki. Kažejo se na primer v pismu, namenjenem W. Jamesu: »Vem, da se tebi razlikovanje med različnimi vedami ne zdi pomembno. Po mojem mnenju pa je absolutno nujno, če želimo doseči kakršen koli napredek. Standardi gotovosti morajo biti v različnih vedah različni... Morda boš menil, da opazuje psihologija ista dejstva kot fenomenologija. Ne. Ne opazuje (to observe) istih dejstev. Ogleduje si (to look upon) isti svet; svet, ki ga gleda tudi astronom. Vendar pa opazuje v tem svetu nekaj drugačnega« (8.297³). Termin »ogledovanje« se tu nanaša na najsplošnejši ontološki okvir, v katerem poteka spoznavni proces; ta okvir je s stališča posamezne vede irelevanten, saj v ničemer ne določa njene specifičnosti. Izraz, ki ga v tej zvezi uporablja sodobna semiotika, »ontološki minimum« (Greimas, Courtès, 1979, str. 138), se nanaša na isti minimalni »ontološki« pogoj znanstvene teorije. Vendar teoretski objekt ni izpeljan iz »sveta«. Je konstrukt, proizvod dejavnosti opazovanja. Določajo ga teoretska izhodišča, postopki, koncepti. Posebej pomembna je v tej zvezi aspektualizacija teorije, se pravi položaj, gledišče, iz katerega poteka spoznavni proces. »Gledišče« Peircove »pragmatične teorije semiotične forme« je opredeljeno v pojmu »kontinuitetizem«. O njem bo govora kasneje.

Dodati moramo še kratko pojasnilo k pojmu korelacije. Trditev, da deluje pragmatično-semiotični objekt Peircove teorije kot nekakšna »korelacijska matrica« dveh disciplin, vsiljuje v prvem trenutku analogijo z neko statistično tehniko. Čeprav tudi ta analogija lahko učinkuje ilustrativno, smo pomen pojma korelacije vendarle izpeljali iz neke epistemološko usmerjene teorije, iz glosematike L. Hjelsmleva. Tam so korelacije razmerja ekvivalentnosti med prvinami jezikovnega sistema, enakovrednosti, ki predpostavljajo razlike (v korelaciji sta npr. »a« in »e« v leksemih »las« in »les«; prim. Hjelsmlev, 1968, str. 85).

Definicija, v kateri je hkrati mišljena primerljivost in konkurenčnost, je toliko ustrežnejša, ker se neposredno navezuje še na nek pojem, ki lahko služi za opis Peircovega projekta, na pojem semiotične forme.

Teza, iz katere izvira poglobitni motiv za preiskavo Peircovega pragmatičnega koncepta semiotične forme, bi se torej lahko glasila: ta koncept deluje kot korelacijska matrica, ki omogoča primerjavo pa tudi kritično analizo konceptualnih vrednosti v pragmatiki in semiotiki.

Peirce ohranja dva tradicionalna pojma, ki indicirata pragmatični in semiotični teoretski prijem, pojma »raba« in »znak«. Če je prvi od njiju nekakšen semantizem, skupek nekontroliranih pomenov, nas drugi od pojmov vrača v predaussirovsko »semiotiko«. Vendar je avtor v nekaterih teoretskih fragmentih presegel intuitivistične oznake. Tako je na primer izdelal prvi opis »diskurzivne akcije« in celo neposredno anticipiral »teorijo govornih dejanj« (kar je malo znano dejstvo). Zadnja trditev izhaja iz naslednjega odlomka: »Prisega je dogodek, ki ni le predstavljanje (Vorstellung) ali reprezentiranje. Ni zgolj rekanje,

³ Ta številčna oznaka se nanaša na odstavek v »Zbranih spisih«. Prva številka pove, v kateri od osmih knjig je odstavek.

temveč je delovanje« (it is not mere saying, but is doing). Sodba, zatrditev sta dejanji, »acts«. »Zatrditev predikacije« sproža posledice (consequences) in ima določene učinke (effects). Ko nek koncept zatrdimo (to assert), postane dejanje. Itd. (5.546, 5.547). Kar zadeva pojem znaka, ga Peirce le v svojih taksinomijah obravnava statično, sicer pa je znak prej nekakšna struktura semiotičnih operacij (semiosis).

Vzporedno z načelom semantično-kritične analize, ki ga je formuliral v obliki »pragmatistične maksime«, je Peirce razvijal splošno problematiko znaka, pravzaprav semiotičnega procesa-semioze. Medtem ko je »maksima« normativno načelo, ki naj bi vodilo semantično analizo »intelektualnih konceptov«, odpira omenjena semiotična teorija vprašanja o univerzalni formi znakov. Večina analitikov Peircovega dela je ta segment njegovega delovanja dojela kot samostojno semiotično teorijo.

Že po svojem konceptualnem aparatu se močno razlikuje od avtorjeve »logike raziskovanja« (epistemologije), še bolj pa seveda od njegove »metafizike«. Tesneje je povezana le z njegovo ontologijo in fenomenologijo (slednja je seveda mnogo bliže Kantovi kot Husserjevi fenomenologiji). Peircova analiza semiotičnih procesov se pretežno zadržuje v okviru discipline, ki ji je filozof nadel oznako »spekulativna gramatika« in ki naj bi po njegovem preiskovala ustroj in vrste znakov. Zanj bomo uporabljali tudi izraz »ožja semiotična teorija«.

Peircova splošna semiotika je teorija o univerzalni formi znakov. Vanjo je vgrajena predpostavka, da forma semiotičnega procesa ni odvisna od substance, v kateri se manifestira (2.227). Ob njej pa postane zanimiva primerjava med ameriško semiotično tradicijo, v kateri se ideja univerzalizma ni bistveno spremenila od Peirca do Sebeoka (nemara pod vplivom naturalistične filozofije, ki še vedno deluje v ozadju⁶), in evropsko semiotiko, ki problema univerzalnosti ni razrešila tako preprosto kot Peirce.

Evropsko »strukturalno« semiotiko sta utemeljila F. de Saussure in L. Hjelmslev.⁷ Osrednja težnja v razvoju njune jezikoslovne oziroma semiotične teorije je hkrati osrednja težnja semiotike v drugi polovici tega stoletja. Povzamemo jo lahko s sintagmo: »de-substancializacija znaka«. V tem razvoju se je namreč začrtala pot od substance k formi znaka, pri čemer je slednja končno obveljala kot edini pravi objekt semiotične teorije. Prva stopnja »de-substancializacije« je dosežena že v Saussurovi izhodiščni izključitvi »referentov« (zunajjezikovnih objektov) iz teoretske dejavnosti strukturalnega jezikoslovja. Vendar ta stopnja ni bila odločilna; o tem končno govori tudi dejstvo, da je v najnovejši, popolnoma »formalizirani« semiotični teoriji, v narativni in diskurzivni semiotiki »pariške semiotične šole« referent ponovno postal legitimni teoretski objekt — gre za t.im. »semiotiko

⁶ To »ozadje« je izrazito neenotno. Peirce je pisal zlasti pod vplivom sholastikov (realistov), Berkeleyja in Kanta.

⁷ Terminologija je tu dokaj nestabilna. Resda je na evropsko semiotiko najmočnejše vplivalo strukturalno jezikoslovje in je bil zato pojem strukture odločilen, vendar je mogoče iz istega izraza izpeljati tudi oznako »strukturalizem«. Če je prva oznaka zaradi svoje nevtralnosti — kljub »fiksistični« konotaciji v izrazu »struktura« — vsaj delno sprejemljiva, pa druga zaradi ontološko-filozofskih implikacij nikakor ne ustreza razvoju osrednje evropske semiotične smeri v zadnjih petnajstih letih.

naravnega sveta».⁸ Prehod od substance k formi znaka se pri Saussuru jasneje izraža v razliki med dvema definicijama znaka. Le-ta je najprej opisan kot »kombinacija zvočne podobe in koncepta«, kmalu nato pa postane »enotnost označevalca in označenca«.⁹ Prvi pojmovni par ohranja na eni strani »zvočnost« kot materialni tip substance, na drugi strani pa »konceptualnost«, ki se v okviru Saussurovega jezikoslovja prikrito veže na asociativnostno psihologijo (»paradigmatska os« jezika je npr. os asociacij). Drugi pojmovni par je nakazal pot v glosematiko,¹⁰ ki je izbrala za svoj teoretski objekt »formo izraza in vsebine«, ali natančneje, artikulacijo te forme (Hjelmslev, 1968).

Forma je v glosematični teoriji opisana kot invariantni del govornice, kot stalnica v notranjih razmerjih izraza (ki nekako ustreza »označevalcu«) in vsebine (pogojno: »označenca«). Samoglasnik »e« se v izkustveni izgovorjavi neskončno spreminja; spreminja se substanca izraza. Vendar ohranjajo različne izkustvene artikulacije neko temeljno, abstraktno razlikovalno razmerje do drugih glasov, ki niso »e« (to velja za artikulacije glasu »e« v leksemu »les«, ki se morajo v skladu s fonološkim načelom »diskretnosti«¹¹ vselej ločiti od artikulacije glasu »a« v leksemu »las«). Ta stalnost tvori formo izraza. Formo vsebine sestavljajo nespremenljiva razlikovalna razmerja v artikulaciji vsebine znakov, substanca vsebine so spremenljive »ideje«, ki spremljajo to formo (pripisemo jim lahko empirično-psihološke ali ontološke vrednosti). Ločitev materialnega substrata znaka in »idej« od forme je v glosematiki mišljena kot epistemološka operacija, s katero se konstituira znanstvena teorija govornice (Hjelmslev, 1968). (Termini »znak«, »označevalec«, »označenec«, »izraz« in »vsebina« seveda že dolgo ne ustrezajo več novejšemu razvoju semiotične teorije. V nadaljevanju jih bomo uporabljali le tedaj, ko nam bo šlo za historično rekonstrukcijo semiotične problematike.)

V skladu s to razlago razmerja med substanco in formo semiotičnega procesa dobi misel o univerzalnosti semiotike v evropski »strukturalni« različici naslednjo obliko: semiotika je univerzalna zato, ker je njen objekt, forma semiotičnega procesa, neodvisen od substance, v kateri se manifestira (prim. Greimas, Courtès, 1979, str. 368).

Ob skupnih značilnostih evropske »strukturalne« in Peircove semiotike pa velja opozoriti na neko temeljno razliko v konceptualizaciji semiotične univerzalnosti. Saussurova »semiologija«¹² je kot začetek

⁸ Semiotika »naravnega sveta« podaja semiotično razlago »referentov«. Le-ti so dojeti kot sestavine izjav, v katere je vgrajena relacija subjekt-objekt, v končni posledici pa so diskurzivne vrednosti, semiotični »paraitre«, dozdevek (pri Greimas, Courtès, 1979, str. 233–234).

⁹ Vsakršno govorjenje o »označevalcih« in »označenih« je danes seveda anahronistično. Vendar je binom odločilno prispeval h konceptualizaciji semiotične »forme«, zato mu moramo priznati svojevrstno metodološko vrednost (prim. Saussure, 1969, str. 85).

¹⁰ Glosematika (gr. glosa) je splošna semiotična in hkrati lingvistična teorija danskih jezikoslovcev L. Hjelmsleva in H. J. Uldalla. Njene glavne značilnosti so: epistemološka omejitev na formo izraza in vsebine; stroga deduktivnost in analitičnost; semiotična in epistemološka usmeritev.

¹¹ Pojem diskretnosti, razbljen tako v fonologiji in semiotiki kot v logiki in matematiki, se nanaša na načelo, po katerem je identiteta neke enote negativno določena s tistim, po čemer se ta enota loči od vseh ostalih enot; v pojmu diskretnosti gre torej za vezavo dveh kategorij, identitete in drugačnosti. Pojem vsebuje tudi idejo diskontinuiranosti.

¹² Izraz »semiologija« se je dolgo pojavljal vzporedno z izrazom »semiotika«. Obema pa je konkuriral tretji termin, »semazilogija«. V sedemdesetih letih se je tudi v Evropi, kjer je imela »semiologija« vseskozi prednost pred »semiotiko«, veda o »produkciji pomenov« terminološko uskladila z ameriško različico, ki je bila od Peirca dalje opredeljena kot »semiotics«.

»strukturalne semiotike« pravzaprav stranski proizvod jezikoslovja. Razvoj te discipline je bil dolgo odvisen od vprašanja o razmerju med dvema vrstama semiotičnih objektov, verbalno in neverbalno govorico. Le na kratko bomo ponovili neko znano dejstvo: Pri Saussuru je jezikoslovje opredeljeno kot del »splošne teorije o znakih« (»semiotologije«), v kasnejšem razvoju pa so pričela prevladovati nasprotna stališča, ki so priznala naravni govorici vlogo osrednjega »sistema znakov« (Barthes, 1964). Vendar se je v sedemdesetih letih položaj vnovič spremenil. Ideja semiotične univerzalnosti se je udeležila v semiotikah različnih diskurzov (verbalnega, likovnega, glasbenega itd.).

Idejo semiotične univerzalnosti je bilo v pragmati(sti)čni semiotiki mnogo lažje zagovarjati kot v evropski »strukturalni« različici. Slednja je bila dolgo vezana na idejo jezikovnega sistema, »langue«, ki pa jo je na področju neverbalnih »diskurzov« zelo težko operativiral. Peirce te ideje nikoli ni sprejel. Zanimal ga je le proces nastajanja (generiranja) semiotične forme. Rezultat tega procesa, »proizvedene« znake ali sistem znakov, je zajel s pojmom »repertoar«, vendar ta pojem nima pri njem nikakršnega metodološkega pomena.

Peirce je v zadnjih desetletjih 19. stol. razširil vprašanje o »znaku« v vprašanje o »izvoru, rabi in učinkih znakov«, kar je od Morrisa dalje klasična definicija pragmatike (Morris, 1946, str. 219). V teh formulacijah se nakazuje možnost »ontologizacije« semiotičnih konceptov; zlasti pojem izvora kaže v to smer. Peirce je kljub temu jasno zavrnil vsakršno »metafiziko izvora«, pa tudi hipostazo »učinka« kot terminalne vrednosti v produkciji smisla. Hipostaza je značilna za tiste sodobne pragmatične analize, ki končne »identitete« pragmatičnega smisla ne iščejo v intenci, temveč v govorčevem sprejemu (v »hearer's uptake«). Temelj Peircove semiotike je formalističen in relacijski koncept »znaka in actu«, zamisel procesa, ki se odvija kontinuirano in čigar začetek ali konec je lahko le teoretska iluzija.

Relacije so notranja razmerja med »sestavlinami« znaka, vendar so »sestavine« pri tem mišljene kot procesne faze in ne kot statični termini. Osrednjo vlogo v Peircovem konceptu znaka ima pojem interpretiranja. Za razliko od hermenevtičnega razumevanja semiotični koncept interpretiranja ni vezan na predstavo o konstituiranih znakih; interpretacija je v njem mišljena kot proces konstituiranja semiotične forme. To iz nekaterih Peircovih definicij še ni povsem razvidno. V naslednji definiciji je na primer tranzitivno razmerje »interpretacija-predhodno konstituirani *interpretandum*« navidez še ohranjeno: »Znak je vselej znak in actu, vzrok pa je v tem, da ga nekdo interpretira, torej v tem, da določa drug znak za isti objekt« (5.569). Očitno pa velja trditev le za del definicije. V njem je orisana pragmatična sestavina semiotične forme. Znak deluje, ali bolje, je del nekega »dejanja«. Gre za interpretacijsko dejanje, v katerem se »nekdo« (interpretator) konstituira kot »subjekt interpretacije«, znak sam pa postane »predmet interpretacije«. Opredelitev se sklada z Morrisovo definicijo pragmatike, v kateri je govor o disciplini, ki se ukvarja z razmerjem med znaki (objekti) in uporabniki (subjekti) (Morris, 1946). Predstava o pragmatičnem objektu in subjektu pa je vstavljena v opis semiotične forme, ki ga podaja drugi del definicije. Ta del se pravzaprav glasi: reprezentirajoči znak določa nek drug znak, interpretirajoči

znak, za isti objekt. Prvi znak ni več predmet neke (interpretacijske) dejavnosti, temveč je delujoča sestavina semiotične forme; interpretator (subjekt) se nenadoma spremeni v interpretanta, torej v interpretirajoči znak. Nenavadna pretvorba pragmatičnega v semiotično (vstavljenost pragmatične strukture v semiotično) ima dva učinka:

1. Pragmatična struktura je razrešena »subjekt-objekt relacije«.
2. Semiotična struktura (znak) je dinamizirana.

Obravnavana definicija najjasneje ponazarja Peircov poskus konstruiranja korelativnega pragmatično-semiotičnega objekta. Zato vidimo v njej pglavitni napotek za nadaljnje razčlenitve.

V nemara najbolj znani Peircovi definiciji znaka je ohranjena tradicionalna ideja o semiotičnem razmerju substitucije: »Znak ali reprezentamen je tisto, kar v odnosu do nekoga nekaj nadomešča (stands for) glede na neko lastnost ali v nekem oziru. Na nekoga je naslovljen, torej v zavesti te osebe ustvarja enakovreden znak in nemara razvitejši znak. Ustvarjenemu znaku pravim interpretant prvega znaka. Znak stoji za nekaj, za svoj objekt« (2.228). Tu gre za dvojno pretvorbo. Nadomestovalno razmerje je postavljeno v odvisnost od »naslovnika (interpretatorja) in njegove dejavnosti (interpretacije). Drugače povedano, »klasična« semiotična relacija nadomeščanja je »pragmatizirana«. Vendar je ta pragmatična revizija klasične sheme na naslednji stopnji vnovič »semiotizirana«: interpretacija ni dejavnost antropomorfnega interpretatorja (ali subjekta interpretacije), temveč dejavnost interpretirajočega znaka, interpretanta.

V Peircovih analizah semiotične forme je neka dvoumnost. Na eni strani se termin nanaša na »kompleksni znak«, na »celoto«, sestavljeno iz treh delov: iz reprezentamena, objekta in interpretanta. Reprezentamen je opisan kot neposredna pojavnost znaka, objekt je sestavina, na katero se interpretacija nanaša (torej nekakšen referent), interpretant je dejavna, interpretirajoča sestavina znaka, ki usmerja reprezentamen k objektu. Vendar je na drugi strani vsaka od teh treh sestavin prav tako razumljena kot znak. Reprezentamen je pravzaprav reprezentirajoči znak (znak, ki reprezentira nekaj za nekoga). Interpretant je interpretirajoči znak. Objekt je tisti znak, na katerega interpretant napotuje reprezentirajoči znak. Te tri znake imenuje Peirce večkrat tudi »podznaki« (subsigns). Ni jasno, na kateri ravni naj bi se konstituirale elementarne semiotične vrednosti. Peirce je ob tradicionalni atomistični predstavi o znaku razvil tudi »subatomarno« raven. Natančnejši pregled njegove pragmatične analize semiotičnih form pokaže, da je pglavitni teoretski interes usmerjen prav na to raven, ki je raven semiotičnih *generativnih procesov*. Objekt Peircove semiotike se konstituira neodvisno od kompleksnega znaka, znaka-celote. Še več, znak-celota je z vidika Peircove teze o kontinuiranem in neskončnem generativnem procesu lahko le nekakšen simulacrum.

Ta ugotovitev presenetljivo zbliža Peircovo semiotiko s »strukturno« semiotiko, ki je v svoji najnovejši fazi — potem ko se je oprla na glosematično idejo o možni analizi pred-signifikantnih »figur« na izolirani ravni izraza ali vsebine — opredelila znak kot specifičen pomenski učinek, proizveden v diskurzu, kot semiotični »paraître«.

dozdev. ¹³ Peircova teorija ne daje le »produkciji« prednost pred »produktom«, marveč drugi člen binoma docela podredi prvemu. Znaki (podznaki) imajo semiotični status le toliko, kolikor so sestavine operativno-relacijske strukture. Drugače povedano, identiteta Peircovega znaka je v končni posledici odvisna le od njegovih dinamičnih relacijskih lastnosti (prim. Greenlee, 1973, str. 32).

V tej zvezi je mogoče izoblikovati naslednjo tezo: Dinamična relacijska struktura »znaka«, o kateri govori Peircova ožja semiotična teorija, je opredeljena z naslednjimi štirimi lastnostmi:

1. imanenčnost
2. komutabilnost
3. formalnost
4. pragmatičnost.

Prva in zadnja lastnost sta tesno povezani. V tem je navidez nekakšen paradoks. V skladu s tradicionalnim razumevanjem naj bi pragmatične vrednosti izvirale iz nekega zunanjega razmerja, iz relacije znak-uporabnik ali znak-kontekst.

Semioza (semiosis) je v Peircovih spisih opisana kot semiotični proces, kot produkcija pomenov (meaning). Semioza je »akcija ali vpliv«, je »sodelovanje treh stvari, znaka, njegovega objekta in njegovega interpretanta«. Zato daje avtor »vsemu, kar deluje na ta način, ime znak« (5.484). Pragmatične pojmovne vrednosti, »akcija«, »vpliv«, »delovanje«, služijo tu opisu imanence znaka. Pragmatično so definirane relacije med podznaki, med reprezentamenom, objektom in interpretantom, pa tudi podznaki sami.

Reprezentamen je kot reprezentirajoči znak del znaka-dogodka (token), saj ni le reprezentiranje-substitucija nečesa (abstraktna relacija), temveč reprezentiranje nečesa za nekoga (da ta »nekdo« ni mišljen kot antropološka ali celo empirična vrednost, bomo pokazali kasneje). V konceptu objekta je najpomembnejše to, da objekt ni mišljen kot »konkretna stvar«, temveč kot pragmatična vrednost. Vzemimo enega od Peircovih zgledov. Objekt častnikovega ukaza »Odložite orožje!« je bodisi dejavnost vojakov, ki sledi ukazu (učinek), bodisi častnikova intenca (5.178). Vendar je obe pragmatični vrednosti, »učinek« in »intenco«, Peirce razumel kot notranji sestavini znaka in ne kot zunanji komplementarni vrednosti. Pojem objekta je nasploh najtežje združiti z idejo semiotične imanentnosti. Ker bomo o tem še govorili, bomo tu Peircov postopek le bežno nakazali. Objekt je sestavina pragmatično-semiotične forme le toliko, kolikor je reprezentirani objekt, v govoru vzpostavljeni objekt (2.231). Trpna oblika teh opredelitev navidez usmerja pozornost k statusu objekta; to bi nas v končni posledici lahko vodilo k primerjavam s tisto vrsto »idealnih entitet«, ki so v triravninskih semantikah od Fregeja dalje¹⁴ opisane kot nekakšen imanenten smisel (»Sinn«, »sense« kot nasprotje »Bedeutung«, »reference«). Primerjava pa ne ustreza Peircovi osrednji

¹³ Pojem »paraitre« se v narativni in diskurzivni semiotiki nanaša na manifestirane semiotične vrednosti, hkrati pa je ena od modalitet »veridikcije«.

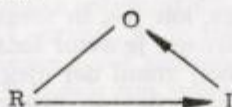
¹⁴ Najbolj preprost opis teh semantik umesti med »jezikovne izraze« in »reference« sloj abstraktnih entitet — »pomenov«. Medtem ko je idejo dvoravninske semantike mogoče izpeljati iz Russelove logike, je med začetniki triravninskih semantik poleg Fregeja tudi Peirce. S temi avtorji je nastal teoretski okvir, v katerem je mogoče razlikovati med »teorijo reference« in »teorijo pomena« (theory of reference in theory of meaning), kar je storil Quine.

zamisli. Zanj je objekt le neizogibni del reprezentacijsko-interpretacijske triadične in dinamične strukture znaka, ki je ločena od onto-loških vrednosti in je v nobenem primeru ni mogoče zvesti na dia-dično relacijo (8.332).

Interpretirajoči znak je pravilo interpretiranja, hkrati pa tudi pravilo akcije (rule of action) (5.397). V tem je gotovo najbolj izra-zita pragmatična sestavina Peircovega koncepta semiotične forme, vendar je potrebno znova poudariti, da je njen položaj notranji; pravilo interpretiranja in »znak« nista ločeni »entiteti«, nista v zu-nanjem referencialnem razmerju; nikakor ni mogoče reči, da se pravilo nanaša na znak ali na rabo znaka. Pravilo interpretiranja, ki je hkrati pravilo (semiotično-pragmatične) akcije znaka, je znak, kar pomeni, da je intrinzična semiotična vrednost v kompleksnem znaku.

Ta opis torej na navidez paradoksalen način združuje dve naspro-tujoči si ideji, pragmatično predstavo o pravilih interpretiranja, ki so po tradicionalnem pojmovanju znakom zunanja, in načelo semio-tične imanentnosti. Tudi to zvezo bomo kasneje podrobneje razčlenili. Zato moramo tu identificirati le še preostali lastnosti, o katerih go-vori pravkar zapisana teza.

Prva od njiju je komutabilnost znaka. Definira jo, med drugim, tale kratki zapis: Znak ali reprezentamen »določa nekaj drugega (svojega interpretanta) tako, da se nanaša na isti objekt, na katerega se na enak način nanaša tudi sam (na svoj objekt), pri čemer tudi interpretanta doleti, da postane znak in tako dalje ad infinitum« (2.303). Z vidika sinhronije bi lahko dejali, da gre za nekakšno funk-cijsko spremembo v eni od sestavin znaka. Vendar predstava o sin-hronični »trikotniški« sestavi znaka, ki jo nekateri tolmači Peircove semiotike podajajo v obliki:

še zdaleč ne ustreza Peircovemu modelu. Peircov »znak« je v resnici kontinuirana akcija, niz operacij med termini, ki nimajo nikakršnih imanentnih lastnosti in si ne sledijo linearno, temveč prehajajo z ene ravni trihotomne strukture na drugo in si vzajemno določajo »funkci-je«. Iz topološke predstave znaka bi lahko izpeljali sklep, da je funkcija terminov (se pravi »točk«, v katerih »podznaki« postajajo reprezentame-ni, objekti, interpretanti) določena z njihovim položajem v strukturi. Vendar je, kot bomo skušali podrobneje pokazati kasneje, ta predstava v bistvu zmotna. Razlog je v tem, da manjka neka ključna določilnica — točka, iz katere »opazujemo« (to observe) znak. Nikakršnega objek-tivnega položaja terminov si ne moremo zamisliti. Položaj je vselej pogojen s krajem opazovalčeve (tj. »semiotikove«, »teoretikove«) ume-stitve v semiotični proces. »Opazovanje«, se pravi, teoretska analiza znaka je po Peircu zmerom »nadaljevanje« semiotičnega procesa. »Opazovalčeva misel« (kognitivni akt) je interpretirajoči znak, zato ne moremo reči, da vzpostavlja kakršnokoli zunanjo perspektivo, temveč izvrši notranjo spremembo v razporeditvi funkcij; »objekt opazovanja«,

ki je bil v razmerju do nekega reprezentamena in nekega objekta interpretant (interpretirajoči znak), postane reprezentirajoči znak.

Komutabilnost je nemara najučinkoviteje opisana z zgledom, iz katerega je razvidno, da je semiotična akcija neodvisna od »ontoloških sektorjev«, v katerih poteka. Besede naravne govorice navadno jemljemo kot znake, ki reprezentirajo objekte. Tako se predstava o razmerju med znaki in objekti sklada s predstavo o razmerju med diskurzivnimi in nediskurzivnimi »entitetami«; semiotično razlikovanje se sklada z ontološkim. *Osamosvojitev* semiotične problematike je Peirce prikazal na zgledu besede »sonce«. Glede na že prikazane prvine Peircovega modela znaka bi samogibno sklepali, da je artikulirana beseda »sonce« reprezentamen, njen (denotirani) objekt »faktična« zvezda, interpretant pa misel (predstava, koncept), ki nastane v zavesti »uporabnika« znaka. A če pokažemo z roko proti »faktičnemu« soncu in rečemo: »To je sonce«, je »faktična« zvezda reprezentamen, beseda »sonce« pa denotirani objekt (8.183) Peircov zgled bi lahko razvili še v drugo smer. Prav lahko bi dejali, da je misel, ki se nanaša na »faktično« sonce, reprezentamen, izrečena ali zapisana beseda »sonce« pa interpretant te misli. Itd.

Pomen načela komutabilnosti bolje razumemo, če ga povežemo z zadnjo od napovedanih lastnosti Peircovega »znaka«, z njegovo formalno naravo. Ta lastnost je odvisna od postopka, v katerem je avtor ločil strukturo procesa od ontoloških vrednosti. Postopek je vezan na načelo komutabilnosti. Reprezentamen, na primer, ni preprosto materialna ali »čutna« stran kompleksnega znaka. Njegova »funkcija« je združljiva z različnimi »ontološkimi sektorji«. Pojem združljivosti terja tu nekaj več pozornosti.

Peirce ni osamil semiotične problematike. Nasprotno, jedro njegove semiotične teorije je tesno povezano s sistemom ontofenomenoloških kategorij, ki so opis »tistega, kar je«, in vsega, »kar se pojavlja v naši zavesti«. S pomočjo tega sistema je avtor izdelal zapleteno taksinomijo znakov, ki je nemara najbolj znani del njegove semiotike. Vendar je potrebno upoštevati, da so sestavine pragmatično-semiotične forme (podznaki, relacije) univerzalno združljivi z ontofenomenološkimi kategorijami; semiotični proces po Peircu poljubno preči različne »sektorje« in »ravni«, pri tem pa ohranja svojo imanentno logiko. Nespremenljivke (konstante) tega prečenja sestavljajo formo semioze.

Peirce trdi, da lahko vlogo reprezentamena prevzamejo »čisti občutki«, »posamezne faktične stvari« ali »splošnosti«. To je le eden od opisov treh »sektorjev« stvarnosti. V Peirceovi ontofenomenološki klasifikaciji so dobili nenavadne oznake: Prvost (Firstness), Drugost (Secondness) in Tretjost (Thirdness).

Kategorija Prvosti se nanaša na »bit ali bivanje, ki je neodvisno od česarkoli drugega« (6.32). Ideja Prvosti je v »izvoru stvari, zamišljenem kot nekaj, kar ne vodi k ničemer, temveč biva v sebi samem« (6.32). Prvost je »čista kvalitativna možnost« (1.537). »Bivanjski modus kvalitete je prvost. Z drugimi besedami, kvaliteta je možnost. Njeno razmerje do snovi je naključno; in to razmerje prav nič ne spremeni kvalitete, razen da ji podeli obstoj...« (1.527). Prvost je čisti »občutek« (bolj v ontološkem kot v psihološkem pomenu), je nekaj, česar se še ni dotaknila interpretacija.

»Drugost je zamisel o odnosu do nečesa, o reakciji na nekaj« (6.32). »Sebe se zavemo, ko se pričnemo zavedati ne-jaza. Zavest o reakciji je stanje prebujanja: in tudi zavest sama ima dve strani, zato nastopa v dveh različicah: kot akcija, v kateri naše spreminjanje drugih stvari prevlada nad našo reakcijo na njih, in kot percepcija, v kateri je njihovo učinkovanje na nas močnejše kot naš vpliv nanje... Ideja Drugega, zanikanja (of not), postane os naše misli. To prvinu imenujemo Drugost« (1.324). Drugost je kategorija dejanskosti (faktičnosti), kategorija faktično-individualno obstoječega. Vendar deluje v območju »faktične eksistence« še neka determinanta, »diadičnost« (dvočlenskost). Vsak »delec« (particle) faktično obstoječega je v aktivnem odnosu do nekega drugega »delca«, ki faktično obstaja. Pojem diadičnosti se nanaša na dinamične odnose med »delci« faktično obstoječega. »Vsaka dinamična akcija — vzemimo dejstvo, da en delec privlači drugega — je v sebi diadična« (6.330). To z drugimi besedami pomeni, da »gre le za dva«, da ni »tretjega« — zakona.

Tretjost je — če povzamemo smisel različnih Peircovih definicij — kategorija posredovanosti/posredovanja, kategorija misli, splošnosti, zakona.

Razsežnost reprezentirajočih znakov (reprezentamenov) je razsežnost Prvosti. V njej je znak dojet glede na samega sebe, glede na svojo Prvost. Vendar to ni nikakršna absolutna ontološka določitev znaka. Reprezentirajoči znak deluje v različnih sektorjih. Kadar prevzame vlogo znaka nek »občutek« (feeling) ali »kvaliteta«, gre po Peircovem mnenju za »prvega, ki je prvi« (številčna označitev: 1.1), hkrati pa za »kvali-znak« (kvaliteto, ki je znak). Če prevzame to vlogo posamezna bivajoča stvar, govorimo o »sin-znaku« (uporabljena je predpona iz besede »singularen«). Ta znak je »prvi, ki je drugi« (1.2). Ko prevzame vlogo reprezentirajočega znaka splošnost ali zakon, nastane »legi-znak« (lat. lex, legis). Ta znak je »prvost, ki je tretja« (1.3). Reprezentirajoči znak pa je praviloma povezan z več razsežnostmi. To se kaže v »besedah« naravne govorice. Pripadajo jim zvočne ali grafične kvalitete, ki jih lahko mislimo kot kvali-znake. Predno se utelesijo v posameznem »faktičnem« znaku, so le »čista možnost«. Dejansko izrečena »beseda« kot zvočni pojav je sin-znak, je »znak-dogodek« (token). Konvencionalno določena forma »besede« je legi-znak, torej »splošnost (konvencija), ki je znak«; je »znak-tip«. Tu gre za nekakšne »ontološke kombinacije«: »beseda« je hkrati Prvost, Drugost in Tretjost. Peirce je celo normativistično postavil, da so najučinkovitejši prav takšni »kombinirani« znaki (4.448), ki jih je Jakobson kasneje opisal kot »amalgamirane znake«.

Vendar bistvo reprezentamena ni le v tej »združljivosti« z različnimi »ontološkimi sektorji«, temveč tudi v relacijski naravi reprezentiranja. Reprezentamen je tisto, kar reprezentira nek objekt glede na nekega interpretanta.

J. Derrida odkrije razliko, ki loči Peircovo semiotiko od Husserlove fenomenologije, v dejstvu, da Peircov znak ni nikakršna »prisotnost«, temveč »relacija napotovanja« (relation de renvoi); reprezentirajoči znak je vselej že »odtrgan od samega sebe«, lastno mu je prav to, da ni nikoli »lasten« (Derrida, 1967, str. 72). Ta relacijski »obstoj« znaka

je eden osrednjih epistemoloških konstruktov Peircove semiotike (pojem konstrukta se v tej zvezi nanaša na način teoretskega »opazovanja« — to observe). Ontofenomenološka taksinomija in kombinatorika, o kateri smo govorili, je le sekundarna opora te epistemološke zamisli.

Ontofenomenološke kombinatorike pa Peirce ni razvijal samo v razsežnosti reprezentamena, temveč tudi v razsežnostih objekta in interpretanta. Objekt sodi v razsežnost »Drugosti«, je »faktičnost« in posameznost.

Te opredelitve očitno vzpostavljajo ontološko raven. Pritisk ontološke problematike na vprašanje o strukturi semioze pa se zmanjša, ko prične Peirce razlikovati med dvema vrstama objektov, med »neposrednimi« in »dinamičnimi« objekti. Prvi so notranje sestavine znakov, so semiotične relacijske vrednosti. V celoti so odvisni od reprezentacijske in interpretacijske funkcije (4.536, 5.473, 8.314, 8.534). Neposredni objekt je okrnjeni objekt. Dinamični objekt pa je celoten objekt, ki je zunaj znaka in ga slednji nikoli ne more polno reprezentirati. Na prvi pogled se zdi, da pojem dinamičnega objekta dokončno obnovi ontološko problematiko. Peirce je menil, da lahko dinamični objekt rekonstruiramo le s pomočjo »kolateralne«, tj. vzporedne ali predhodne izkušnje. Svoje mnenje je ponazoril z zgledom: »Napoleon je bil letargično bitje« (8.178). Neposredni objekt tega stavka-znaka je »letargičnost nekega človeka z imenom Napoleon«. Dinamičnemu objektu se približamo le, če nam predhodna izkušnja posreduje določeno vednost o zgodovinski osebi. Čeprav je dinamični objekt (Napoleon kot zgodovinska oseba) zunaj stavka-znaka, ki ga Peirce navaja kot zgled, pa teoretska pozornost vendarle ni usmerjena k nesemiotični »substanci«. Osrednjo vlogo ima kolateralna izkušnja, le-to pa opredeljuje kot semiotičen proces. Ontološka problematika je s tem vnovič postavljena v oklepaj.

V Peircovih opisih semiotične forme imajo tudi ontofenomenološke kategorije nekakšen operacionalističen, faktorski in relacijski pomen. Bistvo »Drugosti« naj bi bilo v tistem, kar predstavlja objekt v razmerje do znaka, Tretjost pa je opredeljena kot nekaj, kar postavlja »drugo« nasproti »tretjemu« (1.537; prim. tudi Greenlee, 1973, str. 40—42).

Da vsebuje Peircov kategorialni sistem kljub izvoru v matematičnem protokolu¹⁵ številne nejasne prvine, ugotavljajo številni avtorji (med njimi Ayer, 1968, str. 112—179, Greenlee, 1973, str. 8). Vendar je pomembno tudi to, da ima v avtorjevem teoretskem opusu različne funkcije. Večkrat deluje kot sredstvo samostojnega ontološkega in fenomenološkega opisa različnih sektorjev stvarnosti. V ožji semiotični teoriji pa ima operacionalen pomen: opisuje razporeditev relacij in funkcij v dinamični strukturi znaka.

Tako kot za reprezentamen tudi za objekt velja, da je »združljiv« z vsemi »ontološkimi sektorji«; vlogo objekta lahko prevzame »občutek« (Prvost), »faktičnost« (Drugost) ali »splošnost«, »zakonitost« (Tretjost).

Te tri možnosti si Peirce predstavlja takole: V točki objekta delujejo določene kvalitete, ki so neodvisno od svojega udejanjanja v tej

¹⁵ Peirce tako je ponazarja ta »protokol«: Če A podari B-ju darilo C, gre za trojno relacijo in te relacije kot takšne ni mogoče zvesti na kombinacijo dvojnih relacij. Ideja kombiniranja dejansko implicira idejo trojnosti, kajti kombinacija je to, kar je, zaradi tega, ker veže dele v relacijo ... A lahko naredi B-ja bogatega, B lahko sprejme C; in A se lahko loči od C-ja, ne da bi vse to nujno impliciralo dejstvo, da je A podaril B-ju C. Nujno je, da te tri relacije ne le so-obstajajo, temveč da so zlite v eno samo dejstvo. Vidimo torej, da triade ne moremo razčleniti v diade« (1.363).

ali oni »faktičnosti« le »občutek«, Prvost. »Faktičnosti« so Drugost objekta. Kolikor pa je objekt znaka mišljeni objekt, toliko je Tretjost. Tako govorimo tudi o »drugem, ki je prvi« (2.1), o »drugem, ki je drugi« (2.2) in o »drugem, ki je tretji« (2.3). V prvi kategorialni kombinaciji Drugost degenerira, veže se z »nižjo« kategorijo, Prvostjo. V drugi kombinaciji gre za »pristno Drugost«. Tretja kombinacija je »akretivna« (ad-crescere, pri-rasti).

V razmerju do objektov se znaki delijo na ikone, indice¹⁶ in simbole. Ikona je znak, ki ga vežejo na objekt njegove notranje lastnosti. Objektu je podoben: tako je risba vaze ikona vaze-objekta. Indic je eksistencialno povezan z objektom; Peirce večkrat govori tudi o kavalzalni zvezi. Najbolj je razširjen zgled: »dim kot indic ognja«. Simbol veže na objekt določena zakonitost; tako se »beseda« nanaša na svoj objekt zaradi konvencije (2.243 in drugod). Ta del znakovne taksinomije je terminološko najmočnejše vplival na razvoj semiotike.

V razsežnosti interpretanta kot interpretirajočega znaka loči avtor med neposrednimi, dinamičnimi in končnimi interpretanti. Ponazoritev teh kategorij najdemo v odlomku iz pisma, ki smo ga navedli na začetku. Neposredni interpretant je eksplicitno izražen interpretant, vendar je hkrati le možnost interpretiranja (ustreza mu najbrž predstava o imanentnih »slovarskih« pomenih besed, ki so nekakšna pomenska potencialnost). Dinamični interpretant je dejanski učinek, ki ga napravi znak na »interpretirajoči um« (mind). Končni interpretant je splošnost, pravilo, do katerega pride »dovolj razvita misel«, je tudi navada (habit), ki deluje v interpretiranju; je pristna tretjost«, 3.3 (opozoriti velja, da termin »navada« tu nima psihološkega, behaviorističnega pomena, da torej ne gre za »konsolidarno vedenje individua«, temveč za nejasen filozofsko-ontološki pojem). Končni interpretant je meja interpretacijskega procesa, ki z njim doseže raven sholastične »realnosti«. Vendar je po Peircovem mnenju ta meja vselej le začasna (8.343 in drugod).

V razmerjih do interpretantov se znaki delijo na reme, dicente in argumente. Remi so znaki kvalitativnih možnosti, reprezentirajo možne objekte. Dicenti (od »dicere«, reči) so za svoje interpretante znaki realnega obstoja. Argument je za svojega interpretanta znak zakonitosti, splošnosti. Pomembno je tudi naslednje razlikovanje: »Rem dojemamo kot znak, ki reprezentira objekt le v njegovih lastnostih; dicent-znak razumemo kot znak, ki reprezentira objekt glede na njegov realni obstoj; argument je dojet kot znak, ki reprezentira objekt v njegovi znakovni lastnosti« (podčrtal J. J.; 2.250).

Peircove tri trihotomije znakov sestavljajo naslednjo taksinomijo:

	Prvost	Drugost	Tretjost
reprezentamen (1)	kvali-znak (1.1)	sin-znak (1.2)	legi-znak (1.3)
objekt (2)	ikona (2.1)	indic 2(2)	simbol (2.3)
interpretant (3)	rem (3.1)	dicent (3.2)	argument (3.3)

¹⁶ Namesto Peircovega izraza »indeks« (index) uporabljamo tu izraz, ki se je v našem prostoru bolj uveljavil: indic. Termin »indeks« je prejel številne konotacije, ki nimajo ničesar opraviti s Peircovo indicialno funkcijo znakov.

Semiotično taksinomijo in ontološko kombinatoriko so Peirce in njegovi kasnejši razlagalci (Bense, 1967, 1975, Walther, 1974, Deledalle, 1979 itd.) razvili mnogo dlje od te prve preproste sheme. Ne glede na nekatere konceptualne težave je nastal analitski sistem z dokajšnjo operativno vrednostjo (to velja zlasti za dosežke vodilnega avtorja »perpignanske semiotike«, G. Deledalla). Vendar usmerja te analize motiv, ki je povsem drugačen od našega. Tu skušamo pokazati, da se je Peircova semiotika v nekaterih svojih ključnih sestavinah odtrgala od ontološke problematike in pričela delovati kot epistemološko orientirana teorija, ki podaja možnostne pogoje za pragmatično analizo semiotične forme. S tega stališča je mogoče zagovarjati naslednji interpretaciji:

1. Peircova taksinomija vsebuje idejo o kategorialni »rasti«, ki poteka v smeri od Prvosti k Tretjosti. Vendar v njej ni iskati nikakršne ontološke hierarhije. Smer, ki jo nakazujeta pojma degeneracije in akretivnosti, ni vezana na ontološke, temveč na epistemološke vrednosti. Rečeno je bilo, da je Peircova semiotika »kontinuiistična« — vsako interpretiranje znakov je »nadaljevanje« semioze. To velja seveda tudi za teoretsko interpretacijo. Le-ta sicer ne more biti nikoli povsem »imanentna«, ne more se (po zgledu hermenevtike) umestiti v notranjost znaka-objekta. Vendar tudi ne more delovati iz zunanjega položaja (prim. Deledalle, 1979, str. 14). Nekako »pripeta« je na semiotični proces-objekt, je del njegove »sintakse«, v točki »nadaljevanja« pa prevzame vlogo interpretirajočega znaka, se pravi interpretanta. Peircova pragmatično-semiotična teorija deluje s stališča Tretjosti, splošnosti, inteligibilnosti znaka. V pojmu akretivnosti vsebovana ideja »rasti« in »finalnosti« se nanaša na točko, iz katere teorija »opazuje« semiotični proces-objekt. To točko označuje pojem argumenta (3.3).

Videli smo, da je argument znak, ki reprezentira objekt v njegovi »znakovni lastnosti«. Argument(acija) semiotične teorije bi lahko bil(a) natanko to: znak, semiotični proces, ki je glede na interpretanta (glede na interpretirajoči znak) znak zakonitosti, splošnosti, hkrati pa znak, ki reprezentira svoj objekt v njegovi znakovni lastnosti (kot semiotični proces). Argument ne označuje le kraja, na katerem semiotika konstituira svoj objekt in se »pripne« nanj (ga »nadaljuje«), temveč s svojo notranjo sestavo ponazarja strukturo tega »pripetja«.

2. Nenavadna sintaktična oblika, s katero avtor opisuje ontološke kombinacije — npr. »Prvost, ki je druga« — v resnici ne kaže na odnos dveh ontoloških modalitet. Če bi Peirce v sin-znaku poistovetil Prvost in Drugost, bi njegov kategorialni sistem postal docela tautološki. Oziroma sintaktična zveza (»ki je«) veže dve raznorodni vrednosti, sestavino pragmatično-semiotične forme (reprezentamen) in ontološko modaliteto (»faktičnost«), v kateri se forma manifestira. Pokazali smo že, da se vse tri sestavine pragmatično-semiotične forme (reprezentamen, objekt, interpretant) pri Peircu poljubno vežejo na različne ontološke vrednosti. Ta poljubnost vodi k ideji o univerzalnosti forme, ki pa jo omogoča prav ločitev med epistemološkimi in ontološkimi kategorijami.

Peircov kategorialni sistem opravlja torej dvojno nalogo. Na epistemološki ravni služi sistem predvsem opisu načina, kako teorija

skonstruira svoj objekt, kako artikulira svoje razmerje do njega itd. Na tej ravni so Prvost, Drugost in Tretjost *modalitete delovanja znaka*. Na ontološki ravni opisuje Peircov kategorialni sistem ontološke modalitete, v katerih se manifestira pragmatično-semiotična forma.

V nadaljevanju bomo skušali pokazati, da so za opredelitev pragmatično-semiotične forme pomembne le modalitete delovanja znakov, ontološke modalitete pa se nanašajo le na spremenljivo substanco manifestacij. Reprezentamen, objekt in interpretant so kot sestavine pragmatično-semiotične forme statusno izenačene: so homogen teoretski objekt. Iz Peircovih analiz je razvidno, da je njihov objekt »semiotična eksistenca«, forma znakov, ne pa substanca, ki pripada posamezni manifestaciji. Nekatere formulacije navidez uvajajo kar nekakšno »pansemiotično«¹ predstavo o tem, da je »vse znak«. Pravi pomen teh formulacij pa ni v ontološki univerzalizaciji, temveč v strogi epistemološki omejitvi na homogeni pragmatično-semiotični objekt.

Preostane nam, da na Peircovih besedilih dokažemo upravičenost zapisanih tez. Osamosvojitve epistemološkega stališča od ontoloških oziroma substancialnih (antropoloških, psiholoških, socialnih) vrednosti je vidna v Peircovi obravnavi nekaterih ključnih manifestacij pragmatično-semiotičnega objekta.

»Mišljenje«:

Pojem misli Peirce največkrat povezuje z vlogo, ki jo ima v strukturi semiotičnega procesa interpretant. Interpretant v njegovi razlagi ni znak, ki bi ga »od zunaj«² interpretirala neka misel. Misel sama deluje kot interpretant. Filozof je ostro ločil med empiričnim pojavom (izkusnim psihičnim aktom) in semiotičnimi vrednostmi. Na več mestih je izrecno zavrnil psihološko definicijo misli in psihologistične konotacije nasploh (na primer: 1.285). Po njegovem »ni misel v človeku, temveč je človek v misli«³ (5.290). Zaradi svojega filozofskega (»sholastičnega«⁴) realizma je misel pojmoval tudi kot idejo. Z njo naj bi se ukvarjala »ideoskopija«, kar je drugo ime za fenomenologijo ali »faneroskopijo«⁵ (»faneron«⁶ je vse, kar je na kakršenkoli način prisotno v katerikoli zavesti). Mišljenje je semiotično organiziran proces. Odmik od »substancialističnega«⁷ razumevanja vsebuje trditev, da nobena misel sama v sebi nima nikakršnega smisla, dobi ga le v razmerju do drugih misli (5.289). Odgovor na vprašanje, kaj v mišljenju deluje kot znak, je v spoznanju, da vsaka predhodna misel nekaj sugerira misli, ki sledi, to se pravi, da je zanjo znak nečesa (5.284). Semiotična narava mišljenja je v tem, da vsaka misel interpretira neko drugo misel, ki je znak zanjo (5.288, 5.289).

»Človek«:

Tudi ta pojem je Peirce definiral semiotično. Za izhodišče je vzel miselno funkcijo: »...dovolj je reči, da v človekovi zavesti ni nobene prvine, ki ji ne bi ustrezalo nekaj v besedi; razlog je očiten. Gre za to, da je beseda ali znak, ki ga človek uporablja, ta človek sam. Kakor nam istovetnost misli in znaka — v povezavi z dejstvom, da je življenje miselna veriga — dokazuje, da je človek znak, tako nam tudi dejstvo, da je vsaka misel zunanji znak, dokazuje, da je človek zunanji znak. To se pravi, da sta človek in zunanji znak identična, kot sta pač identični besedi homo in človek. Tako je moj jezik skupna vsota mene samega,

kajti človek je misel» (5.314). Med človekom in besedo ni razlike (5.313). Argumentacija se členi takole: 1. Misel je znak. 2. Človek (življenje) je misel. 3. Človek je znak.

Peircove opredelitve delujejo na prvi pogled kot poenostavljene ontološke definicije misli in človeka. Ob njih bi lahko razvili primerjavo z znanim opisom človeka kot »simbolne živali« ali celo primerjavo s konceptom transcendentalne zavesti (Cassirer). Vendar je bolj sprejemljiva drugačna razlaga. Glede na epistemološko naravnost Peircove semiotike smemo trditi, da je šlo avtorju v teh nenavadnih definicijah predvsem za konstituiranje semiotičnega teoretskega objekta v območju psiholoških in antropoloških »substancialnih« vrednosti. Takšno »epistemološko interpretacijo« je razvil med drugim eden najboljših francoskih komentatorjev Peircove semiotike, G. Deledalle. Po njegovem mnenju moramo v razlagi navedenih tez paziti predvsem na to, da ne pomešamo »semiotike komunikacije« s »semiotično komunikacijo«; da torej neke skonstruirane teoretske vrednosti ne zamenjamo z naravno lastnostjo predmeta. Ko Peirce pripiše »človeku« semiotični status, mu gre za vzpostavitev specifičnega teoretskega gledišča (tu lahko mimo Deledalla uporabimo Peircov izraz: gre mu za vzpostavitev sistema »opazovanja«). Osrednji pojem Peircove semiotike ni »interpretator« (antropomorfni »uporabnik« — pripomba J. J.), marveč interpretant, se pravi, interpretirajoči znak. Semiotika je »veda o znakih« in ne »veda o ljudeh«. V tem ni nikakršnega zanikanja psihologije ali zanikanja »človeka« (Deledalle, 1979, str. 90). Pripomniti velja, da Peirce predstavi o nujni vzpostavitvi specifičnega teoretskega gledišča ni dodal nikakršne naivne predstave o naravni komplementarnosti različnih »opazovalnih sistemov«, denimo semiotičnega in psihološkega. Nasprotno, v razlikah med »gledišči« je videl posledico neizogibne konkurenčnosti teoretskih projektov. Tako je na primer psihološki teoretski objekt, »osebnost«, označil za »iluzijo« in »potegavščino« (4.68). Kakor se zdi na prvi pogled sodba nesprejemljivo ostra in nemara tudi neupravičena, pa ji moramo priznati določeno doslednost; izrečena je z vidika semiotičnega teoretskega objekta, torej z vidika semiotične (ali pragmatično-semiotične) forme.

Interpretacija — dialog

Peircov prokus, da bi vzpostavil pragmatično-semiotični objekt v območju antropoloških in psiholoških vrednosti, pa ni dal le pravkar opisanih rezultatov. Kljub svoji odločitvi, da bo zasnoval sistem epistemoloških (»opazovalnih«) vrednosti, se je avtor na poti k formalnemu semiotičnemu objektu posluževal tudi opisnih postopkov, ki imajo več opraviti s »substanco« kot formo semioze. V ponazoritev teh tez naj navedemo le nekaj odlomkov.

Semiotično naravo mišljenja je Peirce pojasnil tudi takole: »... kadarkoli mislimo, je v naši zavesti kakšen občutek, podoba, pojmovanje ali drugačna reprezentacija, ki služi kot znak. Iz našega obstoja pa sledi... da je vse, kar je prisotno, fenomenalna manifestacija nas samih. Kadar razmišljamo, se mi sami, takšni kot smo, pojavljamo kot znak« (5.283). Fenomenološki pojmi tu komaj prikrivajo metodo psihološke introspekcije. Isto velja za naslednji odlomek: »Na katero misel se ta misel-znak, se pravi mi sami, naslanja v toku našega razmišljanja?

S posredovanjem, povnanjenjem izraza, ki ga morda doseže šele po daljšem notranjem razvoju, se nemara naslovi na misel neke druge osebe. Najsi se to zgodi ali ne, zmerom je raztolmačena z našo naslednjo mislijo. Če se po kakšni misli tok idej prosto suče, sledi zakonu mentalnega asociiranja» (5.284). Mentalni in semiotični proces se tu združita v sinkretičen objekt.

Formo mentalnega procesa Peirce tukaj sicer opisuje kot semiotično formo, vendar le-ta ni povsem ločena od mentalne »substance«, od psiholoških zakonitosti. Idejo metafizičnega mentalizma pa vsebujejo odlomki, kjer je »misel« ločena od psihičnih in fizioloških procesov (možganov) ter prepoznavna v vsem fizičnem svetu (npr. 4.550); pa v odlomku, ki vsem realitetam (v smislu »sholastičnega realizma«) pripiše mentalni status (8.145). Filozofska razlaga teh trditev bi nas gotovo pripeljala k enemu od historično-filozofskih okvirov Peircove semiotike, k ameriškemu naturalizmu, na katerega naletimo v delih drugih pragmatistov, pa tudi Meada, Santayane, Whiteheada. Vendar pa ta usmeritev v iskanje »skritega skupnega temelja stvarnosti« ni neposredno povezana z epistemološko zasnovo Peircove ožje semiotike.

Dve poti vodita stran od mentalističnih stališč. Prva privede Peirca k »logiki raziskovanja«, se pravi k pragmatistični filozofski teoriji znanstvenega raziskovanja, v kateri ima ključno vlogo koncept pragmatistične maksime. V tem okviru je struktura mišljenja opisana normativistično, kot logično mišljenje, ki ni dejanski, empirični miselni proces, temveč način, kako bi morali misliti, da bi misli bile resnične (2.52).

Druga pot pa ga vodi prek koncepta dialoga nazaj k epistemološkim vprašanjem ožje semiotike. Kot smo videli, je mišljenje dojet kot semiotično organiziran proces. Semiotična narava mišljenja je v tem, da je »vsaka predhodna misel znak za misel, ki sledi«. V tem pa je tudi dialoška narava mišljenja: »... mišljenje zmerom poteka v obliki dialoga — dialoga med različnimi fazami ega — tako da je v svoji dialoški bistvu sestavljeno iz znakov...« (4.6).

Dialog je torej notranja pragmatično-semiotična forma mišljenja. Tu gre v resnici za nekakšno transcendentalno definicijo miselnih procesov. Peirce govori o obči naravi mišljenja, o njegovi logični sestavi: »... ni le dejstvo človeške Psihologije, temveč nujnost Logike, da bi morala biti vsaka logična evolucija misli dialoška« (4.551).

Nekateri analitiki Peircovega dela niso spregledali, da so semiotični procesi nasploh definirani kot intrinzično dialoški procesi (prim. Chauvire, 1984, s. 806). Dialoško razmerje je po tradicionalnem pojmovanju relacija, ki jo vzpostavlja »uporabnika znakov«, znaki sami pa so sredstvo te vzpostavitve. Seveda bi historična analiza različnih razumevanj dialoga v preteklosti odkrila tudi povsem drugačne poglede (prim. Jacques, 1979), vendar imamo v mislih tisto razumevanje, ki ga je v petdesetih letih Jakobson navezal na komunikacijsko teorijo (Jakobson, 1963). V njem so zunanja razmerja med subjekti in objekti dialoga še posebej jasno izražena. »Pošiljatelj« in »sprejemnik« sta v razmerju do sintaktično-semantične imanence »sporočila« povsem povnanjena; sta nekakšni nevtralni vrednosti (ne konstituirajo ju »sporočila«, temveč jima je lastna smostojna »eksistenca), z vidika »sporočila« pa se kažeta tudi kot transcendentni vrednoti. Imanentnost

»sporočila« se v tej predstavi veže na transcendentnost njegovih »uporabnikov«. (Pri tem smo odmislili nekatere »inženirske« pojmovne konstrukte, ki jih je v svojem znanem besedilu uvedel omenjeni avtor: »kod«, »kanal« itd.).

Pravkar opisano razumevanje »dialoga« (Jakobson) vzpostavlja heterogen teoretski objekt. V njem se zariše os »notranje-zunanje«, vzdolž katere se razvrstijo imanentne in transcendentne vrednosti dialoga. Drugače povedano, semiotični »formalni eksistenci« (»sporočilu«) stojijo nasproti zunajsemiotične entitete.

Peircovo pojmovanje dialoga kot »dogajanja« na notranjih relacijah pragmatično-semiotične forme vzpostavlja *homogen* teoretski objekt. Vse vrednosti dialoga so »formalne« in imanentne. Termini dialoških relacij so znaki (v ožjem pomenu besede, se pravi podznaki).

Ce se dialoška forma manifestira v »sektorju mišljenja«, je vsaka misel interpretirajoči znak predhodne misli — znaka, a hkrati postane reprezentirajoči znak (reprezentamen) naslednje misli. Če se dialoška forma manifestira v menjavi verbalnih znakov med dvema »sogovornikoma«, se ne le »besede«, temveč tudi kognitivni akti »sogovornikov«, prav tako pa tudi »okolščine« in v »rabi« upoštevana pravila zamenjujejo v vlogah reprezentamena, neposrednega, dinamičnega in končnega interpretanta, neposrednega in dinamičnega objekta. Antropomorfna predstava dialoga se umakne semiotični reprezentaciji, v kateri dialoško razmerje ni relacija med »govorci« in »poslušalci«, temveč relacija med komutabilnimi podznaki v »nadaljujočem se« semiotičnem procesu. Ponovimo lahko, da v tej osrednji zamisli Peircove ožje semiotike ni nikakršne ontološke »pansemiotične« ideje. Na glagol »biti« oprte predikacije (»človek je znak«, »pravilo akcije je znak») niso nikakršne ontološke definicije, temveč opredeljujejo epistemološko stališče; semiotiko definirajo kot teorijo semiotične, pomene proizvajajoče forme, ki preči sektorje antropoloških vrednosti (»človek«), socialnih vrednosti (»konvencije rabe«), psiholoških vrednosti (»misli«) itd.

Maloprej smo naleteli na razliko, ki terja dodatno izostritev. Gre za razliko med imanentnimi in transcendentnimi sestavinami dialoga. Dejali smo že, da se prvi od pojmov nanaša na sintaktično-semantično imanentnost znaka-objekta menjave (npr. v dialogu izrečenih »besed«). Drugi od pojmov se nanaša na tisto, kar je z vidika »semiotične eksistence« zunanje, v čemer se forma manifestira. Peirce je pokazal na neodvisnosti forme od njenih manifestacij in zagovarjal avtonomnost pragmatično-semiotičnega teoretskega objekta. Izključil je transcendenčni vidik semiotičnega procesa, substanco manifestacij forme (to je kasneje sprožilo, kot bomo kmalu videli, nekatere nesporazume). Vendar je izključil le transcendentne, ne pa tudi transcendentalnih vrednosti dialoga — interpretacije. To je posebej pomembno, če skušamo v njegovi teoriji vsaj v analitične namene ločiti pragmatične od »čistih« semiotičnih sestavin.

Pojem transcendentalnosti se pogosto pojavlja v sodobnih pragmatičnih teorijah. Nanaša se na možnostne pogoje »rabe znakov« (različice so: možnostni pogoji uspešnega govora, možnostni pogoji intersubjektivno veljavnega smisla itd.). Razumevanje teh pogojev se v pragmatiki včasih približa sociološkemu »substancialističnemu« tol-

mačenju (Austinove »konvencije«), drugič se spet opre na pojem psiholoških internaliziranih struktur (Griceve »konverzacijske maksime«, Searlova »konstitutivna in normativna pravila«, Ducrotove »govorne zakonitosti«), na abstraktne strukture (Parretovi »aksiomi govorne komunikacije«) ali pa na takšno razumevanje transcendentalnosti, ki veže kantovski pojem na Peircov pragmatizem (Apelovi in Albertovi transcendentalni »pragmatični pogoji«; delno tudi Wunderlichova »transcendentalna pragmatika«).

Nekateri deli Peircove teorije jasno in izrecno napovedujejo pragmatično problematiko transcendentalnih pogojev. To velja predvsem za mesta, kjer se poti pragmatične in semiotične konceptualizacije začasno ločita. »Dejavni moment« interpretiranja je največkrat opisan kot interpretirajoči znak, interpretant. Vendar govori filozof o interpretatorjih. Interpretant je semiotična formalna vrednost, zamišljena po pragmatičnem vzorcu. Njegova »eksistenca« je relacijska; interpretant je na primer beseda, ki interpretira drugo besedo — beseda »homo«, pravi Peirce, usmerja besedo »man« k istemu objektu, h kateremu je usmerjena tudi sama (tu je zanimiva analogija s konceptom »pomenjanja« kot transpozicije, ki ga je razvila diskurzivna semiotika »pariške semiotične šole«). Interpretator pa je pojem, ki pri Peircu na več mestih označuje »uporabnike znakov«. V tem smislu ustreza kasnejšim Morrisovim in Carnapovim definicijam pragmatičnega subjekta. Gotovo je, da ne gre za empirični subjekt »rabe«, temveč za transcendentalni subjekt. Peirce namreč dosledno govori o »možnih interpretatorjih« ali o »kvazi-interpretatorjih« (4.6, 4.551 in drugod). Poleg tega pogosto uporablja tudi druge termine, ki sodelujejo v analizah sodobne transcendentalne pragmatike. Ti termini so: okoliščine govora (circumstances of utterance), univerzum diskurza (universe of discourse), kontekst (context), intenca (intention), učinek (effect) in — kot smo videli — dejanje (act).

Številne Peircove analize nihajo med značilno »ožjo« semiotično obravnavo triadične forme znaka in transcendentalnim pragmatičnim pristopom. S tem je homogenost pragmatično-semiotičnega objekta navidez odpravljena: pogoji in subjekti »rabe« se ločijo od predmeta »rabe«. Vendar pa deluje tudi iz ozadja Peircovega transcendentalnega pragmatičnega stališča njegova univerzalna zamisel triadične semiotične forme. Peircov transcendentalni pragmatični objekt je mogoče projicirati na semiotični objekt. Korelacije se znova vzpostavijo. Triadična forma je gibljiva in komutabilna, zato lahko preči tako »okoliščine« kot »intence«; manifestira se tako v »kontekstu« kot v »učinkih«. Peirce utemeljuje to zamisel z vrsto zgledov. Kognitivni akti interpretatorjev so interpretirajoči znaki, interpretanti; okoliščine prevzemajo vlogo znakov-objektov itd. Nemara najbolj nazoren je zgled, ki smo ga navedli na začetku. V dialogu med »možem« in »ženo« (»Kakšno vreme je danes?« — »Nevihtno je.«) se semiotična forma, sestavljena iz različnih vrst podznakov, manifestira v »sektorju« diskurzivne imanence (neposredni interpretant, neposredni objekt), v psihičnem »sektorju« (»vtis«, »domišljija«, »razočaranje«, »predstava«), končno pa tudi v »sektorju«, ki je najbližje transcendentalnim vrednostim sodobne pragmatike, v sektorju končnega interpretanta, ki vključuje splošnosti, zakonitosti rabe — Peirce ga na navedenem mestu

označi s pojmom »intence« in »nauka«, drugod pa s pojmom »pravila« (rule) in »navade« (habit).

Pragmatično-semiotična teorija obravnavanega avtorja je v nekih ključnih prvinah zelo nestabilna. Različne smeri teorizacije objekta je pogosto opuščal in jih drugod obnavljal na drugačni ravni. Terminologijo je pogosto spreminjal, definicije so večkrat nejasne ali celo protislovne. Marsikatero podrobnost, ki se ne sklada z osrednjim korelativnim »modelom« pragmatično-semiotične analize, smo tukaj zaobšli. Vendar so bistvene poteze epistemološke zamisli, ki vzpostavljajo homogen pragmatično-semiotični teoretski predmet, dovolj jasno oblikovane. Pragmatični koncept semiotične forme je vplival tako na razvoj pragmatike kot na razvoj semiotike — le da sta disciplini v svojem vračanju k temu avtorju praviloma izločili eno od komponent korelativnega modela.

Očitno je, da se Peircov pragmatični koncept semiotične forme ne sklada z ustaljenim razumevanjem sintakse, semantike in pragmatike. Pojem sintakse se navadno nanaša na razmerja med znaki, semantika naj bi se ukvarjala z razmerji med znaki in objekti, pragmatika pa z razmerji med znaki in njihovimi uporabniki (Morris, 1938, 1946, Carnap, 1942). V Peircovem modelu pragmatični »vidik« ni dopolnilo sintaktičnih in semantičnih vrednosti, marveč se obe vrsti vrednosti z njim šele vzpostavita. Razmerja med znaki in razmerja med znaki ter objekti so zamišljena pragmatično, torej kot notranje vrednosti »rabe«. Slednja je prisotna povsod, v vseh razmerjih »kompleksnega znaka«. Semantična, tj. nadomestovalna relacija med reprezentamenom in objektom nima v Peircovi semiotiki nikakršne samostojnosti; reprezentamen je vselej že »interpretiran kot nadomestujoč« (interpreted to stand for). Sintaksa ni nikakršna »kodificirana forma sintagmatskih zvez« (to je pomen, ki ga ima v strukturalnem jezikoslovju), temveč zaporedje interpretacijskih operacij.

2. Peircova znakovna taksinomija in koncept pragmatično-semiotične forme

Natančneje moramo določiti razmerje med temeljnim modelom pragmatično-semiotične forme in taksinomijo znakov. Doslej smo v tem razmerju odkrili predvsem Peircov poskus, da bi pokazal na neodvisnost forme znaka od ontoloških vrednosti. Vendar pa podrobnejša primerjava opozori tudi na nekatere neskladnosti.

Rekli smo, da Peircova ožja semiotika »opazuje« (filozofov izraz za epistemično modaliteto teorije) forma z gledišča Tretjosti. Temu stališču se upirajo nekateri deli znakovne taksinomije. Če slednjo razumemo kot poskus integralnega opisa različnih vrst »semiotične eksistence« (ta izraz izvira iz novejše »narrativno-diskurzivne semiotike«¹⁷), nastane vtis, da so nekatere vrste znakov ločene od ravni, ki jo vzpostavi osrednja pragmatična sestavina Peircove teorije, pojem interpretiranja. V Peircovem modelu znaka sta »organsko« spojena interpretacija in interpretandum, drugače povedano, znak se vselej »na-

¹⁷ V svoji definiciji »semiotične eksistence« se ta semiotična teorija zadovolji s trditvijo, da je »eksistenca katerekoli semiotične vrednosti določena s tranzitivno relacijo med objektom vrednosti in kognitivnim subjektom«. Definicija je »operativna« in ne ontološka (Greimas, Courtès, 1979, str. 136).

daljuje» (Peircov kontinuizem) v interpretirajočem znaku, interpretantu; iz tega »nadaljevanja« — interpretacije izvira njegova dinamična narava. Tri vrste znakov iz avtorjeve taksinomije, kvali-znak, ikona in indic, pa po vsem sodeč niso uklajene s to zamisljo. Razlog je v tem, da so očitno ločene od »interpretirajoče Tretjosti«. Številčna označitev omenjenih znakov — 1.1., 2.1., in 2.2. — pokaže, da v njih ni »tretjega«, ki sicer nastopa v vseh drugih vrstah znakov. Rekli smo, da pomeni prvi člen v Peircovi številčni označitvi znakov *epistemološko modaliteto*, način teoretskega »opazovanja« forme znaka, drugi člen pa *ontološko modaliteto*, »*substanco*«, v kateri se manifestira forma. Kvali-znaki, ikone in indici so dozdevno na obeh ravneh osamosvojeni od »interpretirajoče Tretjosti«, od »argumenta« (3.3). Če sprejememo to misel, moramo priznati dva nasledka. Omenjene tri vrste znakov postanejo zunanji objekt teorije, idejo spoznavnega kontinuiзма, po kateri naj bi bila vsaka interpretacija neposredno »nadaljevanje« interpretiranega znaka, nadomesti dualistična predstava o ločenosti spoznavnega »subjekta« in »objekta«. Hkrati pa domnevna osamosvojitvev treh znakov Peircove taksinomije obnovi vprašanje o substanci semioze — trije navidez samostojni, od »interpretirajoče forme« neodvisni znaki terjajo pač posebno opredelitev svojega položaja, statusa, »eksistence« (Peirce bi dejal: »mode of being«). Izstopata zlasti dva vidika substance znaka, artikulirana v vprašanjih o substratu in objektu znaka.

Ni naključje, da so ravno omenjeni trije znaki navedli nekatere analitike Peircovega dela na misel o notranjih neskladnostih in omejitvah Peircove semiotike. Poskušali pa bomo pokazati, da je posredi tudi neko napačno razumevanje razmerja med *modelom znaka* in *znakovno taksinomijo*. Naša izhodiščna trditev je, da taksinomija v razmerju do univerjalnega pragmatičnega modela semiotične forme ni nikakršen integralen opis vseh možnih vrst »semiotične eksistence«, temveč označitev različnih možnih načinov »opazovanja« znakov, označitev *epistemoloških alternativ*. Hkrati pa seveda ne zanikamo, da je Peircova teorija zaradi svoje fragmentarnosti, nedoslednosti in pojmovne nestabilnosti tudi v tem svojem delu pogosto dvoumna.

Omenjeno vprašanje lahko najprej postavimo v razsežnosti reprezentamena, torej v razsežnosti znakovne Prvosti. Reprezentamen naj bi bil razrešen vsakršne »nasebnosti« (»prisotnosti«), saj naj bi ga v celoti konstituirala »relacija napotovanja« (relation de renvoi: Derrida). »Lastno« naj bi mu bilo to, da ni na njen ničesar »lastnega« (proprius). Opis nas spravlja v zadrego zaradi tega, ker je pri Peircu Prvost reprezentamena opredeljena ravno s postavko, da gre za znak, dojet v razmerju do samega sebe.

Omenili smo tudi že, da loči Peirce v »Prvosti« znaka med kvali-znaki, sin-znaki in legi-znaki. V prvem primeru gre za »kvalitete, ki so znak«, v drugem za »faktičnosti, ki so znak«, v tretjem za »splošnosti, ki so znak«. Vprašanje o »lastnem« reprezentirajočega znaka se z vso ostrino postavi v sektorju kvali-znakov. Ti so »Prvost, ki je prva« ali »pristna prvost« (1.1). Seveda se kot miselni izvor te kategorije ponuja Kantova »nespoznavna stvar-na-sebi«, ki je v času Peircovih zgodnjih kantovskih študijev gotovo vplivala na njegov miselni razvoj. Semiotik te zveze ni nikjer določneje pojasnil. Opredelitev »prist-

ne prvosti« kvali-znakov vsekakor izvira tudi iz logike matematičnega protokola, ki jo je v svoji taksinomiji znakov uveljavljal avtor.

Kvaliteta je »čisti občutek« (mere feeling), le možnost. Zato ne more neposredno sodelovati v semiotičnem procesu kot procesu proizvodnje pomenov (meaning): »Toda kolikor je neka senzacija poseben čisti občutek, je določena le z nerazložljivo, temno silo; in toliko ni reprezentacija, temveč le materialna kvaliteta reprezentacije. Tako kot je pri logikovem sklepanju z definicije na definitum nepomembno, kako definirana beseda zveni ali koliko črk ima, tudi v primeru te konstitutivne besede nikakršen notranji zakon ne določa, kakšne občutke bo sama po sebi pogojevala. Občutek kot občutek je zato le materialna kvaliteta mentalnega znaka« (5.291). Na nekem drugem mestu je Peirce oblikoval naslednje stališče: »Ker znak ni identičen z označeno stvarjo, temveč se v nečem razlikuje od nje, je gotovo, da mora imeti nekaj lastnosti, ki pripadajo le njemu in nimajo ničesar skupnega z njegovo reprezentacijsko funkcijo. Imenujem jih materialna kvaliteta znaka. Vzemimo kot primer teh kvalitet besedico 'človek', ki jo — kadar je napisana — sestavlja šest črk in je dvodimenzionalna ter nereliefna« (5.287).

Na prvi pogled se zdi, da se stališče docela sklada s trditvijo, da naj bi Peirce pragmatično-semiotično formo povsem ločil od ontoloških vrednosti. Vendar je mogoče razmišljati tudi drugače. »Materialna kvaliteta znaka« ni preprosto izključena iz pragmatično-semiotične forme; kljub nekaterim predhodnim trditvam očitno ni le naključna pritiklina znaka. Da bi razumeli sestavo pragmatično-semiotične forme, moramo zaznati *razliko* med reprezentamenom in »označeno stvarjo«. *Ta razlika je konstitutivna sestavina forme, hkrati pa je vzrok izključitve »materialne kvalitete«.* Zdi se, da smo tu naleteli na nek razcep v Peircovi konceptualizaciji razmerja med formo in substanco znaka. Osamosvojitev pragmatično-semiotičnega modela od substance (ali bolje: od substrata znaka) je sprva delovala kot vnaprejšnji pogoj za analizo forme. Tu pa smo videli, da so »materialne kvalitete« vendarle konstitutivno povezane s formo semiotičnega procesa — na negativen način, s svojo drugačnostjo od »označene stvari« vzpostavljajo del relacijske strukture znaka, razmerje med reprezentamenom in objektom. So potemtakem kvalitete »znotraj« ali »zunaj« znaka?

Domnevni razcep v konceptualizaciji znaka je v eni od najboljših analiz Peircove teorije, v Habermasovem delu Spoznanje in interes, povod za trditev o notranji omejenosti jezikovno-logičnega modela, ki naj bi ga oblikoval ameriški semiotik. V zvezi s Peircovim konceptom reprezentamena je Habermas postavil naslednje vprašanje: Ali »jezikovno-logični model« (taksinomija znakov) omogoča opis prehoda od »singularnih zaznav« (neintencionalne izkustvene vsebine) k »simboličnemu predstavljanju«? V strukturi spoznavnega procesa so po Habermasu zaznave (percepti) tista stopnja, na kateri nam je signalizirano ne samo to, da je nekaj prisotno, temveč tudi, kaj je prisotno. Te stopnje pa Peircov pojem kvali-znaka ne more ustrezno opisati: »Poskus jezikovno-logične izpeljave te 'kvalitete' mora propasti. Kvaliteta bodisi ustreza substratu znaka — in tedaj ni ikonična — bodisa ohranja

svojo naravo odraza, vendar je tedaj dodana simbolu, ki reprezentira, in ni več neposredna» (Habermas, 1975, str. 143).

Habermas razume Peircovo taksinomijo kot deskriptivni model, ki naj bi služil integralnemu opisu stopenj spoznavnega procesa. Takšno razumevanje omogoča tudi navidez drobna besedilna modifikacija Peircovih tez.

Dvojnost v točki reprezentamena konceptualizira Peirce kot epistemološko alternativo. Resda uporablja vrsto pojmov, ki navidez delujejo kot opisni pojmi: občutek (feeling), zaznava (percept), kognicija (cognition). Vendar je glede epistemološke alternative, ki jo vzpostavlja, zelo nedvoumen. Najprej pravi: »Kolikor senzacija nekaj reprezentira, je skladno z logičnim zakonom določena s predhodno kognicijo« (5.291). Potem sledi že navedeni odlomek, ki se začne z besedami: »Kolikor pa je senzacija čisti občutek...« Iz izvirnega besedila je razvidno, da *ne gre za integralen opis stopenj spoznavnega procesa*, temveč za to, da Peircov »jezikovno-logični model« izraža (epistemološko) *alternativo med dvema možnima glediščnima točkama* (»kolikor-kolikor«). Habermas je z izločitvijo značilnega »kolikor« predstavil Peircova stališča tako, da dobijo pomen kategorične enosmerne trditve. Peirce naj bi preprosto zatrdil, da singularni občutek ni reprezentacija (Habermas, 1975, str. 141). Ta navidez majhen poseg v izvirno besedilo, uporaba kategorične oblike na mestu, kjer v izvirniku deluje nekakšen »alternator« (Peircov »kolikor pa...«), ima pomembne posledice. Taksinomija znakov postane (notranje razcepljen) ontološko-deskriptiven model, zakrita pa je možnost epistemološkega razumevanja, ki v alternativni »glediščnih točk« vidi možnost različnih teoretičnih pristopov; ki torej ravno »razcepu« pripisuje največji pomen.

Peirce sam je v svojem pragmatično-semiotičnem modelu znaka udejanil eno od dveh epistemoloških možnosti. Njegova ožja semiotična teorija vzpostavlja gledišče Tretjosti; znak obravnava z vidika njegove reprezentacijsko-interpretacijske funkcije, ne pa z vidika njegovega »substrata«. Ne zanima ga *status* posameznega reprezentamena, temveč delovanje razmerij med različnimi reprezentirajočimi znaki: »Vsak reprezentamen mora imeti zmožnost, da prispeva k določitvi reprezentamena, ki je drugačen od njega« (5.138). To pa je že stališče »tretjega«, stališče interpretacije: »Reprezentamen, ki je določen z drugim reprezentamenom, je zame interpretat slednjega« (prav tam). Hkrati je zavzel negativno stališče do Millove logike, ki je neposredno sodelovanje kvalitete v signifikacijskem procesu pojmovala kot kononacijo (prav tam). Celotna Peircova teorija je »nauk o znakih«. In ker »nič ne more biti znak, če ni interpretirano kot znak« (2.308), je semiotično »gledišče« nujno iskati v »Tretjosti«, tj. interpretaciji. Gre za »pristno (genuine) Tretjost«, z vidika le-te pa ima »prvo, drugo in tretje naravo tretjega, naravo misli« (1.537). Tu sta potrebni še dve pojasnili. »Pristna Tretjost« (»Tretjost, ki je tretja«) je povezana z »argumenti« (3.3). Pojem misli v zadnjem navedku se ne nanaša na »psihološke« misli: »Oddaljimo se od psiholoških ali naključnih človeških prvin in v tej pristni Tretjosti bomo videli operacijo znaka« (isto).

Kvalitete same po sebi niso kvali-znaki. Le če uveljavimo gledišče Tretjosti, postanejo sestavina reprezentacijskega-interpretacijskega pro-

cesa, oz. drugače povedano, postanejo kvali-znaki in dobijo ikonično funkcijo: »Ikono opredeljujem kot znak, ki je določen s svojim dinamičnim objektom zaradi svoje notranje narave. Tako vzamemo vsak kvali-znak, na primer vizijo ali čustvo, ki ga izvabi neka skladba, kot reprezentiranje tistega, kar je bilo v skladateljevi intenci« (8.335). Pomembna je besedica »vzamemo«. Z njo je mišljena teoretična ali »praktična« interpretacija kvali-znakov, vsekakor pa kaže tudi na to, da ne gre za ontološko definicijo kvalitete, temveč za spoznavno (interpretacijsko) operacijo, za »uporabo« določenega gledišča.

Analize Peircove semiotike so pokazale, da delovanje ikone (znaka, ki se nanaša na svoj objekt zaradi svoje podobnosti z njim) ni mogoče misliti neodvisno od lastnosti, ki jih imajo simboli (Ayer, 1968, Greenlee, 1973). Za slednje velja, da jih na objekte vežejo konvencije. Med dvojčkoma je lahko več podobnosti, kot pa je med portretom enega od dvojčkov in samim dvojčkom. Pa vendar nobeden od dvojčkov ne velja za znak drugega, portret pa zaradi konvencije deluje kot znak (Ayerjev zgled). Sicer pa je tudi Peirce opozoril, da »čiste« ikone, »čistega« indica ali simbola pravzaprav ni, srečujemo se le s kombiniranimi znaki.

Ontološka razlaga (Habermas) ločuje med sektorjem materialnih kvalitete znaka in sektorjem imanentnih semiotičnih (»simbolnih«) vrednosti. A kako naj kvali-znakom, ki so »čiste možnosti«, pripišemo kakršnekoli »materialne kvalitete«. Kvali-znaki niso faktično obstoječi znaki, zato jim ne pripadajo nikakršne »materialne kvalitete«. Napačnost Habermasove razlage je v tem, da vprašanje o »materialnih kvalitetah« a priori razume kot vprašanje o kvali-znakih; ne upošteva nujne postavke v Peircovi semiotiki, po kateri lahko nekaj postane znak le v primeru, da je »interpretirano kot znak«, torej le tedaj, ko uveljavimo gledišče Tretjosti. Kvali-znak je resda znak, dojet v razmerju do »samega sebe«, vendar v svoji »na-sebnosti« ni nikakršna materialnost ali substrat, temveč le »čista možnost«, interpretirana z gledišča Tretjosti, z gledišča semiotične teorije.

Peircov »jezikovno-logični model« je protisloven le v primeru, če mu pripišemo vlogo integralnega ontološkega opisa različnih vrst »eksistence«, ki se pojavlja v spoznavnem procesu. Izključevalno razmerje med substratom in kvali-znakom v tem primeru resnično povzroči notranjo razcepitev modela. Vendar je Peircov model posledica izbire med dvema glediščema, ontološkim in pragmatično-semiotičnim, ne pa izhodišče integralnega ontološkega opisa. Ko avtor obravnava kvaliteto kot kvali-znak, že uveljavlja drugo od možnosti, ki ju omenja Habermas — kvaliteto povezuje z glediščem Tretjosti, s »simbolom«, in izključuje ontološki pristop, ki je oprt na pojem substrata. Izključevalno razmerje med substratom in kvali-znakom je v tem okviru nenavadno produktivno: z njim je opisana specifičnost različnih spoznavnih položajev, ki niso komplementarni, temveč alternativni (»konkurenčni«).

Podoben interpretacijski spor je nastal tudi v razsežnosti Drugosti, kjer gre za »znake v razmerju do objektov«. Tu smo že razločili tri vrste znakov, ikone, indice in simbole. O ikonah smo že govorili. Indici pa nemara še močnejše kot ikone zapletejo vprašanje o razmer-

ju med »formalističnim« in »substancialističnim« razumevanjem znaka.

Pojem indica se nanaša na znak, ki kaže na svoj objekt zato, ker le-ta vpliva nanj (2.248), ker je v dinamični zvezi z njim (2.305) ali ker je prisilno (compulsion) vezan nanj (2.305, 2.306). To vrsto znakov opisuje Peirce dokaj nedosledno. Definicijam pa je vendarle skupno to, da ne opisujejo, temveč kažejo (to indicate, to point out itd.), in da se zmerom nanašajo na faktično obstoječe objekte. Tudi sam indicijalni znak je vselej faktičen, zato je »pristna drugost« ali »drugost, ki je druga« (2.2).

Indic ne »pomenja«, temveč denotira. Denotirani objekt indica je njegov denotatum. Razlika med pomenom in denotiranim objektom je razvidna iz naslednjega odlomka: »Objekt znaka je eno, njegov pomen pa je nekaj drugega. Objekt je stvar ali okoliščina, s katero moramo znak povezati, pa če je še tako nedoločna. Njegov pomen pa je ideja, ki vzpostavlja zvezo s tem objektom, bodisi na način čiste domneve bodisi kot ukaz ali kot trditev« (5.6).

Definicijo bi na prvi pogled zlahka umestili v okvir triravninskih semantik. To so, nemara kar preveč poenostavljeno,¹⁶ dejansko storili nekateri analitiki Peircovega dela (Eco, 1980, Niklas, 1984).

V konceptu indica najdemo tudi ontološki poudarek. Avtor ne govori le o kavzalnih zvezah med indicem in objektom, temveč tudi o razmerju determiniranja. Objekti determinirajo znake (indice) (5.473). Trditev vsebuje idejo o ontološki prioriteti objekta. Ponekod se je v predstavo o »dinamičnem znaku« vrinila »akcija« kot ontološka modaliteta. Indic je npr. opisan kot znak, ki je »odtrgan« od svojega objekta (2.230); pojem trganja je tu povezan z »eksistenco« objekta in znaka ter predpostavlja ontološko transformacijo, »akcijo« (prim. Veron, 1980, str. 69). Ontološke poudarke zmanjšujejo v nekaterih avtorjevih besedilih le izjave, da objekt ni *objectum brutum*, »konkretna stvar«.

Za vprašanje o pragmatično-semiotični formi pa je pomembnejša trditev, da naj bi bil indic pravzaprav neodvisen od interpretanta: »Indic je znak, ki bi izgubil lastnost znaka, če bi odstranili njegov objekt, ne bi pa je izgubil, če bi ne bilo interpretanta« (2.304). Ali to pomeni, da tričlenska pragmatično-semiotična forma ni univerzalna in da je Peircova teorija v »točki« indica ontologizirana?

V prid pritrdilnega odgovora na to vprašanje govorijo vsaj nekatera Peircova stališča. Ob domnevno ontologiziranem objektu se pojavlja tudi ideja o kavzalni zvezi med indicem in objektom. Najpreprosteje jo ponazarja zgled dima in ognja, simptoma in bolezni.

Vendar je mogoče iz Peircovih fragmentarnih in pogosto protislovniških opisov indicijalne funkcije znaka izpeljati tudi drugačne sklepe. Indici so opredeljeni kot »faktično bivajoči znaki«. To naj bi pomenilo, da lahko indicijalno funkcijo opravljajo le sin-znaki, »faktičnosti, ki so znaki«. Vendar jim je Peirce pridružil še legi-znake (»splošnosti, ki so znaki«). Tako je vzpostavil možnost za obravnavo *indicev naravne govorice*; le-ti so namreč *konvencionalni*, čeravno imajo tudi drugačne lastnosti. Peirce je opozoril na nujno zvezo

¹⁶ Poenostavitev je v tem, da pri Peircu ni mogoče govoriti o nikakršnih »ravninah« znaka, saj tvorijo reprezentamen, interpretant in objekt triadno formo, ki je dinamična in komutabilna.

med legi-znaki in faktičnim: »Vsak legi-znak proizvede pomen v točki aplikacije, ki ji lahko rečemo Replika... Replika je sin-znak. Vsak legi-znak torej zahteva sin-znak« (2.246). Ta poteza seveda zmanjšuje simetričnost in »sholastično naravo« taksinomije znakov; s podobno koncesijo se je moral avtor sprijazniti tudi tedaj, ko je definiral ikono kot »čisto možnost« (ikonično funkcijo je pač izpeljal iz kvalitete, ki so le »možne«), ker pa je nujno moral predvideti tudi »faktično obstoječe ikone«, je izumil »hipoikone« (2.276).

Zveza med legi-znaki in indicionalno funkcijo pa ne zadeva le vprašanja simetričnosti taksinomskega sistema. Vpliva tudi na predstavo o delovanju indicev, o njihovem notranjem ustroju.

Indice je Peirce razdelil na »reagente« in »designatorje«. V prvo skupino sodijo znaki, ki so v naravni ali kavzalni zvezi z objekti. Pojem kavzalnosti je mogoče misliti neodvisno od semiotične problematike, saj delovanje kavzalnih zvez ni odvisno od interpretacije. Vendar Peirce to »naravno«, »substancialno« zvezo postavi na raven semiotičnega: »... reagent ne more indicirati ničesar, če zavest predhodno ne pozna njegove povezave s fenomenom, ki ga indicira« (8.368, opomba). Še bolj so od »predhodnega poznavanja« odvisni designatorji. Ta odvisnost je pravzaprav njihovo bistvo. Designatorji »le nadomeščajo stvari ali posamezne kvazi-stvari, ki jih interpretirajoča zavest predhodno pozna« (prav tam). Mednje šteje Peirce nekatere prvine naravne govorice, osebne, kazalne in oziralne zaimke, lastna imena, pa tudi črke, ki spremljajo geometrične like, itd. Pojmovanje vseh teh znakov je pri Peircu vendarle tesno navezano na spoznavno strategijo, ki je odvisna od nekega *pragmatičnega pogoja* — od pogoja *interpretabilnosti* znakov. Ta pogoj je podan v obliki postavke o »nujnem predhodnem poznavanju«.

Peirce dokaj nejasno opredeljuje naravo »izkušnje«, ki omogoča izpolnitev pogoja interpretabilnosti. To izkušnjo najpogosteje opiše kot »kolateralno«, torej kot stransko, predhodno, vzporedno izkušnjo. Ko smo govorili o Peircovi definiciji »dinamičnega objekta«, smo že ugotovili, da je »predhodnemu poznavanju« (acquaintance) in kolateralni izkušnji (collateral experience) nujno pripisati semiotično naravo — kognitivni proces je po Peircu namreč zmerom semiotično organiziran. Kako torej deluje indic? »Kakršnakoli trditev je brez smisla, če ne obstaja designator, ki pokaže, na kateri resničnosti ali domišljjski univerzum referiramo« (prav tam). Designatorji so potemtakem konstitutivni pogoj semiotične funkcije (trditev velja vsaj za naravno govorico). Tu se je zdaj potrebno vprašati: je »univerzum« semiotična ali ne-semiotična kategorija? Peircova besedila ne dajejo jasnega odgovora na to vprašanje. Vsaj v ožji semiotični teoriji pa najdemo nekaj prvin, ki pričajo o semiotični naravi kategorije. Pomembna je zlasti ugotovitev, da je »resnični ali domišljjski univerzum« pravzaprav »univerzum diskurza«. Peirce jo je formuliral takole: »Kakršnekoli že so predhodno vsiljene omejitve, resničnost ali zmotnost je vselej omejena na nekaj, kar lahko imenujemo univerzum diskurza (universe of discourse)« (6.351). Termin se nanaša na skupni »govorčev« in »poslušalcev« kognitivni, tj. *semiotično strukturirani* prostor, v katerem imajo indici usmerjevalno vlogo. Semiotično na-

ravo omenjene kategorije pa potrjuje tudi Peircov opis funkcije de-
signatorjev. Za vse indice velja avtorjeva trditev, da vodijo k objek-
tom neposredno, nujno, *prisilno* (to force, to compel). Vendar končno
odkrijemo, da sila, ki izhaja iz deesignatorjev, *ne deluje na objekte*,
temveč na interpretante. Designatorji »delujejo tako, da prisilno
usmerijo pozornost na intendirano stvar« (they act to force the atten-
tion to the thing intended — 8.368, opomba). »Prisila« izhaja iz »na-
vade« (habit), torej iz »tretjosti«. Vse to pa daje pojmu indica ne-
navadno širok pomen (prim. Greenlee, 1973, str. 90).

Peirce je izrecno zapisal, da je takšno »prisilno usmerjanje«
lastnost vseh znakov (5.554). Avtor je na številnih mestih (2.339,
2.356, 2.357, 2.530, 8.368) poudarjal razlike med indicialnim »ozna-
čevanjem«, ki je neposredno, in opisovanjem. Vendar pa po njegovih
zatrditvah indicialna funkcija ni samostojna. Na eni strani ugotavlja,
da ne obstajajo »čisti indici«, na drugi strani pa, da iz nobenega zna-
ka indicialna kvaliteta ni povsem izčrpana (2.306).

Nasploh je Peirce namenil več pozornosti »deesignatorjem«, in-
dicialnim znakom naravne govorice, kot naravnim indicem, »reakti-
vom«. Razčleniti moramo dve Peircovi nasprotujoči si trditvi o ver-
balnih indicih, deesignatorjih.

Indicialna sestavina naj bi bila prisotna prav v vseh znakih, torej
tudi v vseh znakih naravne govorice.

Funkcijo indicialnega »kazanja« (to point out) naj bi opravljal
nek ožji razred verbalnih znakov. Zanje naj bi bilo značilno, da se
njihov pomen spreminja z okoliščinami izjavljanja. Peirce je navedel
naslednje zglede: »tisto«, »to«, »jaz«, »ti«, »kateri« (which), »tukaj«,
»zdaj«, »tam« (4.447).

Prva trditev je dokaj nejasna. Druga pa vsaj na prvi pogled ne
terja podrobnejšega pojasnjevanja. Nanaša se na dve skupini znakov.
Verbalni znaki »to«, »jaz«, »ti«, »tukaj«, »zdaj« služijo označevanju
prehoda od splošnosti legi-znakov k »faktičnosti« sin-znakov; označe-
vanju »faktične rabe, produkcije« znakov in tistih antropomorfnih
ter ontoloških vrednosti, ki vzniknejo v jezikovni reprezentaciji tega
prehoda (»jaz«, »subjekt-producent znakov« ipd.). Še drugače pove-
dano, omenjeni verbalni znaki kažejo na »točko«, v kateri iz »zna-
kov-tipov« nastajajo »znaki-dogodki« (Peircov izraz za slednje, »to-
ken«, se je ohranil — zlasti po zaslugi Reichenbacha — tudi v delu
sodobnih pragmatičnih analiz govorice), ali na »kraj izjavljanja
izjave« (ta terminološki sklop so uveljavile predvsem Benvenistove
analize »izjavljanja« — »énonciation« v šestdesetih letih¹⁹).

Omenjena skupina znakov je nekaj desetletij po nastanku prvih
Peircovih analiz postala predmet obsežnih obravnav, ki operirajo s
termini »token-reflexive« (Reichenbach), »shifter« (Jakobson), »em-
brayer« (Jakobson-Ruwet), »indicateur« (Benveniste), »deixis«, »deikt«
(gr. »deiktikos«: »kar je povezano s kazanjem), »énonciatème« (Ker-
brat-Orecchioni) itd. V drugi skupini so znaki, ki kažejo proč od

¹⁹ Benveniste je v vrsti del, ki so večinoma nastala v šestdesetih letih, obdelal problematiko »subjektivnosti v govorici«. Te analize so imele nenavadno močan vpliv na semiotiko in pragmatiko (ne le na njun »frankofonski« del). Razlog je nemara v tem, da nima jo le ozkih jezikoslovnih implikacij, temveč tudi širši teoretski pomen. Pojem »izjavljanje«, »énonciation« je danes nekakšna kontinentalna različica anglo-saškega »govornega dejanja« (speech-act) (prim. Benveniste, 1966, 1974).

»kraja izjavljanja«, vendar so od njega odvisni in zato skupaj s prvo skupino opredeljujejo naravno govorico kot indicialno (indeksično²⁰) govorico (»tisto«, »tam«, »kateri«).

Prva od predhodno navedenih trditev, namreč stališče, da je indicialnost prisotna v vseh znakih naravne govorice, je pravzaprav dokaj nenavadna. Leksemi naravne govorice navadno ne »kažejo«, temveč »opisujejo«, so torej deskriptivni znaki ali (v skladu Peircovo terminologijo) simboli. Kako naj bi torej hkrati bili indici?

V Peircovih obravnavah indecev je neka notranja neskladnost. Govorimo lahko o nasprotju med *lokalistično* in *univerzalistično* opredelitvijo indica ali indicialne funkcije. Avtor svoji lastni tezi o univerzalni prisotnosti te funkcije (2.306, 4.448, 4.531) ni nasprotoval le tedaj, ko je definiral omenjeno ožjo skupino verbalnih indecev, temveč tudi v nekaterih drugih stališčih. Tako je na primer zatrdil, da so subjekti propozicij indici, predikati pa ikone (2.338 in drugod). Slednje pojasnjuje s trditvijo, da je subjekt propozicije vzročno povezan s tistim, kar reprezentira, predikat pa naj bi subjektu prisojal določeno kvaliteto ali Prvost (tako kot Ayerju-Ayer, 1968, str. 146 — se zdi tudi nam to stališče delno nerazumljivo, zlasti njegov prvi del).

Ne le Peircova pragmati(sti)čna semiotika, tudi nekatere druge filozofske obravnave indicialne funkcije znakov so razpete med lokalistično in univerzalistično razlago. Wittgenstein je denimo lokaliziral to funkcijo v subjektu, ki ni »rečen«, temveč se »kaže« (Wittgenstein, 1953). Nasprotno pa je K. Bühlerju celotna govorica nekakšno »polje kazanja« (Bühler, 1934).

Poskusili bomo utemeljiti stališče, da je univerzalizacijo indicialne funkcije najlažje pojasniti v okviru Peircovega pragmatičnega koncepta semiotične forme.

Premislimo neko značilnost tega koncepta. »Znak« je v njem opisan kot komutabilna struktura, ki se »nadaljuje«. Interpretirajoči znaki se v njej spreminjajo v reprezentirajoče znake za nove interpretirajoče znake. V skladu z idejo »kontinuitete« moramo reči, da interpretirajoči znak ne prevzame nove vloge v isti točki, temveč na nekem drugem kraju; govorimo lahko o transpozicijah (premestitvah). Ta opredelitev »smisla« (meaning) na eni strani močno spominja na opredelitev signifikacije v sodobni narativni in diskurzivni semiotiki (prim. Greimasov koncept »transpozicije«, ki predstavlja neskončen proces transcendirajočih artikulacij — Greimas, 1966). Na drugi strani pa ima pomembne posledice za razumevanje indicialne funkcije in njene univerzalnosti.

Za opis teh posledic bomo znova uporabili nek koncept diskurzivne semiotike. Omenjeno je bilo, da je Peircova obravnava verbalnih indecev v delu sodobnih filozofskih in jezikoslovnih analiz naravne govorice pripeljala do natančnejše konceptualizacije »refleksivnih«, »indikativnih« znakov, ki »kažejo« na samo »rabo«, se pravi na »produkcijo« znakov ali na »izjavljanje«. Te znake je Jakobson poimenoval s terminom »shifter« (težko prevedljiv termin, do-

²⁰ Nekatere zgodnje pragmatične analize so pričele ločevati med »indeksičnimi« in »neindeksičnimi« govoricami. Verbalna govorica je pri tem seveda uvrščena med prve (prim. Bar-Hillel, 1934; Montague, 1960).

besedno »premikač«, »pretičnik«), v Ruwetovem francoskem prevodu Jakobsonovega dela²¹ pa so dobili oznako »embrayeur« (dobesedni prevod: »sklopnik«). Diskurzivna semiotika uporablja izraz »embrayage« (»sklapanje«) za opis postopkov, s katerimi se »izjavljanje« (»raba«, »produkcija« znakov) »sklapija« z izjavo, se »vpišuje« vanjo. Ta del sodobne semiotične konceptualizacije »indicialnosti« se povsem sklada s Peircovo obravnavo verbalnih indicev, torej znakov, ki kažejo na neko vrednost v »okolščinah izjavljanja« (circumstances of utterance). Vendar postavlja diskurzivna semiotika omenjeni koncept v funkcionalno zvezo z nekim drugim konceptom, ki pa je le *posredno prisoten* v Peircovi pragmatično-semiotični teoriji. Gre za koncept »izjavljalnega razklopa« (»débrayage«). Če je bistvo »izjavljalnega sklapanja« v tem, da se sinkretična kategorija »jaz-tukaj-zdaj« izrazi v proizvedeni izjavi, je »izjavljalno razklapanje« izključitev te kategorije iz »proizvedene izjave« in njena nadomestitev z vrednostmi, ki jih ponazarjajo kategorije »ne-jaz«, »ne-tukaj«, »ne-zdaj«. Tako nastane v govoru »referencialna« iluzija, torej »videz«, da se govornica *nanaša* (na objekte-referente). Produkcija (»raba«) znakov je tako nekakšen »kreativen razcep«, v katerem se na eni strani pojavlja »subjekt, kraj in čas izjavljanja«, na drugi strani pa »aktancionalna«, ²² časovna in prostorska reprezentacija izjave« (Greimas, Courtès, 1979, str. 79). Reprezentacija vrednosti, ki jih povzemajo kategorije »ne-jaz«, »ne-tukaj«, »ne-zdaj«, je *logično prvi del* »produkcije znaka«, vključitev vrednosti »jaz-tukaj-zdaj« v izjavo pa logično drugi del te »produkcije« (isto, str. 119). Vendar je pomembno, da *izključitev izjavljalnih vrednosti iz izjave* (»débrayage«) *implicitno artikulira prav te vrednosti* (isto, str. 79).

Misel o konstitutivni povezanosti izjavljalnih in referencialnih vrednosti lahko vsaj delno pojasni pomen Peircove trditve, da je indicialnost prisotna tudi v tistih znakih naravne govorice, ki ne »kažejo« neposredno na izjavljalno dejanje, izjavljalni subjekt ali okolščine izjavljanja. V skladu z opisanim konceptom diskurzivne semiotike je mogoče reči, da »razklopljeni« govor (na primer izjava: »Zemlja je okrogla«) indicira ravno z izključitvijo izjavljalnih vrednosti. Postopki, s katerimi govor vzpostavlja »referencialno iluzijo«, implicitno vežejo »razklopljene« izjave na *izjavljalne vrednosti*.

To stališče, ki se v zastrti obliki kaže že pri Peircu, sistematično pa ga zagovarja diskurzivna semiotika, nima nikakršnega ontološkega pomena in še manj ustreza kakšni »teoriji izjavljalnega subjekta«. ²³ Že pri Peircu je jasno, da gre za epistemološko stališče; vključeno je v *generativno pragmatično-semiotično teorijo*.

V Peircovi »teoriji znakov« (theory of signs) je A. J. Ayer zaznal dve temeljni sestavini:

²¹ V prevodu Jakobsonovega dela je Ruwet ustvaril čudno »avtomobilistično metonimijo« (izraz smo si sposodili pri Kuentz, 1972). »Pretična ročica« (Jakobsonov angleški termin »shifter«) je postala »sklopka« (Ruwetov »embrayeur«). Teoretski pomen termina se je vsaj delno spremenil. Prva različica vsebuje idejo o spreminjanju razmerij, druga pa misel o »spojitvi«, »sidrenju«.

²² Pojem aktanta je semiotika prevzela od L. Tesnière; nanaša se na »globinske enote elementarne sintakse«, na tisto, kar v izjavi vrši dejanje ali pa le-temu podlega.

²³ V mislih imamo »teorije izjavljalnega subjekta«, ki so predmet kritike v »materialističnih teorijah diskurza«, kakršno je razvil M. Pêcheux ali D. Slatka (Pêcheux, 1975 in zgod; Slatka, 1974).

1. »sholasticistične« težnje, ki izvirajo iz filozofove navezanosti na sholastični realizem Duns Scota

2. pragmatizem ali pragmatično metodo določanja pomenov jezikovnih znakov (Ayer, 1968, str. 179)

Omenjeni avtor je v tej sodbi nekritično izenačil pragmatiko in pragmatizem. Slednji je filozofski nauk o semiotičnem ustroju progresivnega (kumulativnega) znanstvenega spoznavanja. Ker se je Peircov spoznavni interes zelo zgodaj usmeril k ožjim vprašanjem tega semiotičnega ustroja, se je v okviru filozofskega pragmatizma osamosvojila ožja teorija semiotične forme, ki je od filozofskega okvira ohranila predvsem »dinamistično« sestavino, idejo vplivanja in akcije, ter tako postala predhodnica sodobne pragmatike.

Razliko med pragmatistično in pragmatično teorijo je v svoji analizi Peircovega dela implicitno nakazal tudi Ayer. Iz Peircovih tez je izpeljal dva koncepta znaka, od katerih eden pripada pragmatizmu, drugi pa je bližji sodobni pragmatiki (in semiotiki). Prvi koncept predpostavlja serijo znakov $S_1 \dots S_n$ (S pomeni tu »signum«); v tej seriji S_2 interpretira S_1 kot znak, ki nadomešča O (objekt), S_3 interpretira S_2 kot znak, ki nadomešča O itd. V tej predstavi se uveljavlja ideja progresivnosti, saj je S_2 tu mišljen kot — rečeno s Peircovim terminom — »razvitejši znak« od S_1 . Drugi koncept znaka predpostavlja po Ayerju serijo znakov, v kateri S_2 interpretira S_1 kot znak, ki nadomešča O , S_3 interpretira S_2 kot znak, ki interpretira S_1 kot znak, ki nadomešča O itd. Tu naj bi šlo za »neskončno metajezikovno hierarhijo« (Ayer, 1968, str. 172). V tej zamisli ni ideje progresivnosti, ki ustreza Peircovi predstavi o progresivnem spoznavnem procesu, ki se »na dolgi rok« (in the long run) približuje »realnemu«.

Imanenčnost in neskončna »transponibilnost« (»premestljivost«) semioze so tiste prvine drugega koncepta znaka, ki vsaj v glavnih potezah ustreza pretežnemu delu sodobnih pragmatičnih in semiotičnih teorij. Pragmatika se danes nedvomno deli na imanentistično smer, ki raziskuje le notranje pogoje delovanja govornice, ne ozira se na vlogo govornice v socialno-zgodovinskih procesih in na smer, ki obravnava govorico kot instrument, »medij« (inanstvene komunikacije, spoznavanja nasploh, konstitucije socialno-ideoloških vrednosti itd.); v slednjo moramo uvrstiti zlasti t. i. »frankfurtsko pragmatiko«. Peircov pragmatični koncept semiotične forme nedvomno govori v prid prvi usmeritvi.

Janez Justin

Literatura:

- Apel, Karl-Otto, C. S. Peirce and post-Tarskian Truth, *The Monist*, 63, št. 3, 1980.
Apel, Karl-Otto, *Der Denkweg von Charles S. Peirce*, Suhrkamp, Frankfurt, 1970.
Ayer, A. Y., *The Origins of Pragmatism*, Macmillan, London, 1968.
Bar-Hillel, Y., *Indexical Expressions*, *Mind*, 63, str. 359–379.
Barthes, Roland, *Éléments de sémiologie*, *Communications*, 4, 1964.
Benveniste, Emile, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1966, 1974 (I in II).
Bense, Max, *Semiotik. Allgemeine Theorie des Zeichen*, Agis V., Baden-Baden, 1967.
Bense, Max, *Semiotische Prozesse und System*, Agis V., Baden-Baden, 1973.
Bühler, Karl, *Sprachtheorie, Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena 1934.
Carnap, Rudolf, *Introduction to Semantics*, Harvard Un. Press, Cambridge, 1942.

- Chauvire, Christiane, Le «pragmatic turn» de C. S. Peirce, Critique, 425, 1994, str. 797-813.
- Deledalle, Gerard, Théorie et pratique du signe, Payot, Paris, 1979.
- Derrida, Jacques, De la grammatologie, Minuit, Paris, 1967.
- Ducrot, Oswald, Pragmatique linguistique, v: Le langage en contexte (ur. Herman Parret), John Benjamins, Amsterdam, 1980, str. 487-577.
- Ducrot, Oswald, Todorov, Tzvetan, Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Paris, 1972.
- Eco, Umberto, Peirce et la sémantique contemporaine, Langages, 58, 1980.
- Eco, Umberto, Proposals for a History of Semiotics, v: Semiotics unfolding, Proceedings of the Second Congress of the IASS, Vienna, July 1979, str. 75-89.
- Greenlee, Douglas, Peirce's Concept of Sign, Mouton, The Hague, 1973.
- Greimas, Algirdas Julien, Sémantique structurale, Larousse, Paris, 1966.
- Greimas, Algirdas Julien, Du sens II, Seuil, Paris, 1983.
- Greimas, A. J., Courtès, J., Sémiotique, dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Hachette, Paris, 1979.
- Habermas, Jürgen, Erkenntnis und Interesse, Suhrkamp V., Frankfurt, 1968.
- Habermas, Jürgen, Saznanje i interes, Nolit, Beograd, 1975.
- Jacques, Francis, Dialogiques, Recherches logiques sur le dialog, P. U. F., Paris, 1979.
- Jakobson, Roman, Essais de linguistique générale, Minuit, Paris, 1963.
- Morris, Charles, Foundations of the Theory of Signs (International Encyclopaedia of Unified Science), Chicago, 1938.
- Morris, Charles, Sign, Language and Behavior, G. Braziller, New York, 1946.
- Montague, R., Pragmatics, v: La philosophie contemporaine (ur. R. Kilbansky), La Nuova Italia I, Florence, str. 102-122.
- Kuentz, Pierre, Parole/discours, Langue française, 15, 1972.
- Niklas, Urszula, Peirce's Concept of Sign and Modern Semantics, Semiotics Unfolding, Proceedings of the Second Congress of the IASS, Mouton, Berlin, 1983.
- Pêcheux, Michel, Les Vérités de La Palice; linguistique, sémantique, philosophie, Maspero, Paris, 1975.
- Saussure, Ferdinand de, Opšta lingvistika, Nolit, Beograd, 1969.
- Slatka, Denis, Essais pour Austin, Langue française, 21, 1974, str. 90-105.
- Verno, Eliseo, La sémiologie et son monde, Langages, 58, 1980.
- Walther, Elisabeth, Allgemeine Zeichenlehre, Deutsche V., Stuttgart, 1974.
- Wittgenstein, Ludwig, Philosophical Investigations, Oxford, 1953.

Proizvodnja pomenskih vrednosti v filozofskem in znanstvenem govoru

1. Proizvodnja in menjava pomenskih vrednosti

Ločiti kaže dve stopnji v proizvodnji smisla, proizvodnjo pomenskih vrednosti (S1) in menjavo pomenskih vrednosti (S2), tj. dodeljevanje pozitivnega ali negativnega predznaka pomenu glede na njegovo razmerje z željo. Obe obliki tvorjenja smisla potekata po različnih načelih. Proizvodnjo pomenskih vrednosti pripisujemo znanstvenemu in filozofskemu govoru in poskus njenega delnega opisa je predmet tega pisanja. Menjava pomenskih vrednosti pripada praktičnemu sporazumevanju (pragmatičnemu) in poteka po načelu izbire pomenskih podatkov in njihove čustveno-vrednostne modifikacije. Izbira pomena je motivirana in preračunana na dotik pomenske vrednosti z željo.

Novo znanje ali novo vednost definiram kot povečevanje /širjenje/, množenje pomenskih vrednosti na podlagi operacij, ki jih med drugim omogoča (1) mreža pomenskih razmerij protipomenskosti, nadpomenskosti, podpomenskosti in presuponiranosti; (2) logično sklepanje na podlagi razmerij med trditvami silogistične matrice; (3) resničnostjo preverjanja na podlagi primerjave pomenskih vrednosti z referenčno dejanskostjo (eksperiment ali verjetnostno posploševanje izkušnje); (4) metaforično in analogično sklepanje. Slednja možnost se v znanstvenih besedilih pojavlja pogosto, vendar bo treba njeno spoznavno utemeljenost še natančneje domisliti. Proizvodnja nove vednosti tako temelji na preiskovanju pomenskologičnih razmerij med propozicijami ter njihovih razmerij z referenčno dejanskostjo. Ta proces bi lahko poimenovali iskanje resničnostne vrednosti trditve.

Kako razmejiti vedenje od verovanja, razločiti dva izvira naših prepričanj? Oprimo se na Platonovo definicijo vednosti: To je »upravičeno resnično prepričanje... Po definiciji velja, da oseba a ve, da p, če in samo če je p resnično in če je oseba a upravičeno prepričana, da p.«¹ Za vednost so po tej definiciji konstitutivne tri prvine: resnične trditve, subjektivno prepričanje o tem in upravičenost njegovega prepričanja. Očitno je, da tako definirana vednost zaobseže vse temeljne vrednosti pragmatičnega polja, resničnostno vrednost, upravičevanje te vrednosti in perlokucijski učinek tega upravičevanja (prepričanost). Resničnostna vrednost propozicije je tako povezana z našim prepričanjem. Pomembno je vprašanje, ali je ta utemeljeni razlog našega prepričanja ali pa samo njegova posledica. To temeljno vprašanje, ki nakazuje dva izvira naših prepričanj v resnico, skupnega imenovalca, ki ima v števcu ali verovanje ali vedenje.

¹ Potrč, M. (1987): Analitična filozofija, NR, I. XXXVI, št. 18 (857), s. 511.

Tisto, kar pri vednosti posreduje med resničnostno vrednostjo propozicij in subjektivim prepričanjem, je upravičenost, utemeljenost resničnostne vrednosti in prepričanosti kot (perlokucijskega) učinka tega utemeljevanja, potekajočega kot preiskovanje pomenskologičnih razmerij med propozicijami ter njimi in referenco. Kljub temu pa je resničnostna vrednost kot sestavina, pogoj vednosti, samo oblika subjektive prepričanosti. Zato je ne glede na pogoje prepričevanja v občutljivem razmerju s človekovo željo. Želja preči zahtevo po utemeljevanju in utemeljenosti prepričanja, zato je resničnostna vrednost (kot oblika subjektive upravičene prepričanosti) lahko le posledica želje in/ali verjetja tistemu, ki je propozicijo izrekel. Želja v spoznavno razmerje vgrajuje možnost zmote, spregledovanja, projekcije in celo namernega utajevanja dejstev. Znanost skuša željo ukrotiti z določanjem terminologije in metodologije, intersubjektivno komunikacijo in znanstveno kritiko. Toda resnica se kljub temu izmika. Ali je to posledica utajevanja želje, konstitutivne za sleherno človekovo hotenje, dokaz, da je tudi znanstveni govor ne uspe ukrotiti? Ali pa resnice sploh ni in je znanstveni govor le izraz želje, hrepenenja po njej? Ali resnica — zlasti v družboslovju — ne zaseda mesta kake druge vrednosti, ki je premakljiva in odvisna od položaja subjekta v mreži družbenih razmerij? Navsezadnje resnica prav zaradi svojega izmikanja napaja željo po iskanju. Ne glede na to, kaj je resnica, želja po njej vgrajuje v razmerje do sebe, drugega in sveta dvom, premislek, zadržek, etične in logične, prostor in čas presegaajoče, na zunajsubjektivnih razmerjih temelječe vrednosti in tako nadzoruje in korigira govor želje, ki je zavezan učinku ter se ne ozira na dejstva in protislovja.

Resničnostna vrednost se ne navezuje samo na razmerje trditve-referenca, temveč tudi na pravila logičnega sklepanja. Izvire logičnih operacij pa je — če sledimo Piagetu — iskati v čutnogibalni izkušnji (senzomotornih akcijah), torej izkušnji telesa, ki je preživetveno pomembna in ki se potem skrajša, ponotranji in pomnoži v formalnih miselnih operacijah. Čeprav je resničnostna vrednost v občutljivem razmerju z željo, ni razlogov, da bi vanjo kot bistveno epistemično (ne ontološko) vrednost zdvomili. Toda ker ni ontološka, ampak je epistemična vrednost, je ni mogoče poimenovati (To je resnica) niti je ni mogoče izreči performativno (Govorim resnico) oz. nas tako izrekanje ne more prepričati. Resničnostna vrednost se tvori kot perlokucijski učinek iz razmerja med trditvijo in referenco oz. iz razmerij med propozicijami, ki so v pomensko motiviranih ali logično izpeljivih razmerjih. Zato niso pomembni samo rezultati govora filozofije in znanosti, ampak je pomemben sam način njunega govora, ki mora vgrajevati utemeljevalni postopek, tj. operacije pomensko motiviranega premeščanja, logičnega sklepanja in referenčnega preverjanja.

Proizvodnjo pomenskih vrednosti na način, ki naslovnika utemeljeno prepriča, da so propozicije resnične, razumem kot proizvodnjo smisla Sl. Te domnevno resnične propozicije pridobijo v procesu menjave drugotne, pragmatično pomembne vrednosti. Ob dotiku z željo jih doživljamo kot prijetne ali neprijetne, uporabne ali neuporabne, koristne ali nekoristne, skratka, dodeljujemo jim pozitivne ali nega-

tivne vrednostne predznake, jih seštevamo in odštevamo ne glede na resničnostno vrednost. To ni več proizvodnja vednosti, ampak dejavnega razmerja do sveta. Menjava pomenskih vrednosti v okviru S2 je zavezana želji po učinku in lahko poteka brez pomenskega kritja z resničnostno vrednostjo. Prehod od S1 k S2 se kaže kot prehod od dobesednega pomena (literal meaning) k sporočenemu (speaker/hearer meaning, intended meaning). Če A povabi B v kino in mu ta odvrne Jutri imam izpit, A njegov odgovor interpretira kot odklonitev vabila: Jutri imam izpit → Odklanjam vabilo. Propozicijsko vsebino je razumeti kot razlog odklonitve. Pri smislu S2 resničnostno vrednost predpostavimo in iz te predpostavke izpeljujemo pragmatično pomembne sklepe. Ti ne izhajajo iz pomenskih in logičnih razmerij med trditvami, izpeljani so tako, da vsebino trditve — ob predpostavki, da je resnična ali neresnična — povežemo s potrebami. Temeljna razlika med S1, konstitutiven za znanstveni diskurz, in S2, značilen za praktično sporazumevanje, je razmerje do resničnostne vrednosti zatrjene propozicije. Znanost proizvaja pomen in smisel na način, ki nas prepričuje o sami resničnostni vrednosti zatrjenih propozicij. Pri praktičnem sporazumevanju pa resničnostno vrednost predpostavimo, ne iščemo pomenske, referenčne ali logične opore za njeno upravičenost, ampak izpeljemo iz domnevno resničnega podatka pomembne sklepe za naše ravnanje (akcijo). Pritrditi kaže Griceu, ki predpostavlja, da je komunikacija smiselna, če temelji na menjavi za govorce pomembnih in resničnih podatkov. Ta predpostavka se udejanja kot načelo sporazumevalnega sodelovanja (Grice: cooperative principle) in z njim povezanih maksim, predvsem maksime o kakovosti. Ta zahteva, da je treba v komunikaciji sodelovati s pomembnimi in resničnimi podatki, takimi, katerih resničnostno vrednost lahko dokažemo. Tako v pragmatično teorijo vdre normativni ukaz, ki naj bi razrešil protislovja komunikacijske prakse. Ker pa se življenje ne ravna po predpisih, ampak potrebah, se te zahteve dejansko ne spoštuje: sporočevalec pod videzom sporazumevalnega sodelovanja in sporočanja resničnih podatkov naslovniku vara; podatke podreja želji po perlokucijskem učinku, ne ozira se na njihovo resničnostno vrednost. Naše sporazumevanje torej ne more temeljiti samo na načelu sporazumevalnega sodelovanja in zaupanja ter predpostavki resničnostne vrednosti sporočenega podatka, ampak tudi na načelu dvoma, ki naslovniku napotuje k preverjanju resničnostne vrednosti. Znanstvena besedila pa naj bi bila oblikovana tako, da bi nas že s samim upovedovalnim načinom prepričala v resničnost zatrjenih propozicij.

Ali je mogoče nasprotje med S1 in S2 razrešiti tako, da bi praktično ravnanje v celoti oprli na znanstvena spoznanja in dosegli, da bi spreminjanje sveta temeljilo na resnici? Odgovor na to vprašanje, ki ga ne nameravam izčrpno razvijati, seveda ni tako preprost, kot se kdaj dozdeva zdravemu razumu. Razmerje med S1 in S2 namreč ni logično razmerje, ampak pripada polju praktičnega sklepanja, ki temelji na dotiku pomenske vrednosti in želje. Zato pomenske vrednosti teoretičnega govora pridobijo v pragmatičnem polju več močih vrednosti. Presežek pragmatične akcije tako ne bo nikoli mogoče v celoti opravičiti s sklicevanjem na znanost; narava pragmatične akcije in pomenotvorne operacije v znanosti je namreč različna.

2. Proizvodnja pomenskih vrednosti

2.1. Razvijanje teorije iz pomembnih dejstev

Polje znanstvenega pomenjenja tvorijo trije razredi problemov:

- (1) določanje pomembnih dejstev /opazljivk/ primerkov;
- (2) usklajevanje dejstev s teorijo;
- (3) artikulacija teorije.

Razmerje med teorijo in dejstvi je napeto in nepomirljivo. Teorija se prek dejstev potrjuje ali ovrže, nikoli ne tudi dokaže, čeprav jih sama vzpostavlja. Znanstveno dejstvo konstituira šele teoretična predpostavka, ki določi merila opazovanja in tako omogoči njegovo zagledanje. Zato govorimo tudi o opazljivkah. Znanost se dejstev polašča tako, da jih razvršča v množice, upošteva skupno, a pri tem zavrže individualno. Pojemovne kategorije ureja v hierarhično strukturiran pojmovni sistem. Teorija se obnaša do dejstev po vzoru hierarhično strukturiranega gospodstva; najde, kar išče in kar ji omogoča zagledati teoretični okvir videnja. Toda pri tem uvrščanju dejstev v teoretične modele vselej ostane nek presežek, kdaj ovrednoten kot »izjema, ki potrjuje pravilo«. Ta presežek ni razumljen kot slabost teorije, ampak slabost dejstva, priznan je le kot nujna predpostavka sleherne totalnosti. Zgodovina znanosti in njen razvoj potrjuje Žižkovo razlago heglovske dialektike, katere zadnja skrivnost »ni posredovanost vse naključne, partikularne vsebine v nujnosti neke umske totalnosti, tj., ni v tem, da pokažemo, kako se skozi vse bogastvo partikularnih naključij realizira globlja bistvena nujnost, marveč preprosto v tem, da izkusimo, kako se mora umska totalnost, če naj se udejanji, znova utelesiti v nekem povsem naključnem partikularnem momentu, v nekem čistem izmečku.«²

Vstop v prostor jezikovnega pomenjenja vodi od čutne izkušnje v glagolski pomenski prostor (teh je končno število, njihov pomenski prostor pa je zaprt). S pretvorbo glagolskih stavkov v samostalniške besedne zveze se pomensko zaprti in končni prostor razpre v možnost neskončnega pomenjenja, neskončnega pomenskega širjenja v smeri levo in desno od središča po poti pomenske hierarhizacije, podrejanja. Ta prestop od končnega k nekončnemu je konstitutiven tudi za znanstveni govor. Ta govor je tako ujet v paradoks pomenotvornih procesov, ki omogočajo vso naključnost in neskončnost čutne izkušnje ujeti v končne pomenske prostore, tako ujeta pomenske podatke pa nato premestiti v pojmovni prostor neskončnega pomenjenja. Ali nas potem še lahko preseneča, da se pomembna znanstvena odkritja, znanstvene revolucije začno z upovedovanjem čisto preprostih, vsem razumljivih in splošno priznanih izkušenj, z radikalnim razidom s staro, ugledno, po znanstvenih merilih do kraja dognano paradigmo, ki ji je dokončno uspelo raziti se s praktično pomembnimi problemi?

Ne le opisane napetosti med teorijo in dejstvi ter paradoks pomenjenja, za razvoj znanosti je videti pomembno tudi vprašanje, ali znanosti uspe prestopiti prag od S1 k S2. Kako v polje proizvodnje pomenskih vrednosti, gospodstva želje po resnici, vdre znanstvenikova

² S. Žižek (1986): Imenovanje in naključnost ali Hegel s Kripkejem, *Razpol. Problemi — Razprave*, 10–11, 1. XXIV, s. 109.

pragmatična želja, katere cilj ni resničnostna vrednost, ampak družbeni učinek pomena?

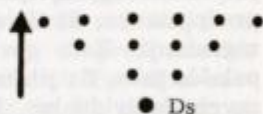
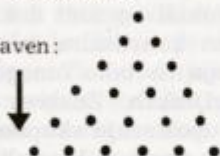
Kako se zavržena in spregledana dejstva, ki jim je dodeljena vloga izjem, ki potrjujejo pravilo, uprejo gospostvu teorije, v okviru katere zanje ni mesta? Tako, da motivirano izbrana dejstva postanejo izhodišče nove paradigme in hierarhijo znanstvenega pomenjenja postavijo na glavo:

»vladajoča« paradigma:

nastajajoča paradigma:

pojmovna raven:

opazljivke:

Toda ni slehernemu izjemnemu dejstvu dano, da bi iz njega vznikla nova zgradba teoretičnih trditev. To je dano t. i. »simptomatskim dejstvom«.³ Te morajo izpolnjevati dva pogoja:

P1: dejstvo je prepričljivi pragmatični zgled, da je za njegovo razlago vladajoča paradigma nezadostna, hkrati pa opozarja na svojo pragmatično pomembnost;

P2: dejstvo »žarči« nove pomenske vrednosti neposredno, ker je umeščeno na križišče dveh razsežnosti, v samo žrelo njunega protislovnega delovanja.

Zglede bom zajela iz pomenoslovne in pragmatične razlage povedi.

(1) Zbiranje mladine je prepovedano.

Ob tej povedi se zastavita dve, pragmatično pomembni vprašanji: Kdo je tisti, ki zbira mladino? Kdo prepoveduje prejšnje dejanje? Jezikoslovje površinskih struktur ponudi kot odgovor na vprašanje Kdo + dejanje stavčni osebek: Kaj je prepovedano? Zbiranje mladine. Ne le, da ne more odgovoriti na vprašanja, tudi dvoumja ne odpravi. Jezikoslovje površinskih struktur ob pomensko dvoumnih stavkih odpove. Zgled prepričljivo dokazuje, da je s takim jezikoslovjem — s stališča pragmatičnih družbenih pričakovanj — nekaj hudo narobe. Jezikovne pojave pojasnjuje tako, da ne prispeva k pomenski razlagi sporočila.

Naša opazljivka ne zadovoljuje samo pogoja P1, ampak tudi pogoj P2. Je na križišču dveh mogočih pomenskih razlag: x prepoveduje y , da p ; p : x zbira mladino; x prepoveduje y , da p : y se zbira. Za eno samo površinsko strukturo se skrivata dve globinski, ki omogočata pomensko razlago. Da bi razrešili dvoumje, moramo upoštevati referenco. Globinske strukture ni mogoče opisati s sredstvi razčlenbe površinskih struktur. Pri opisu jezika je treba ločevati površinske in globinske strukture ter jih opisati z različnimi sredstvi. To je točka, v katero se umešča začetek pomenoslovnih raziskav. Poglejmo si še zgled iz pragmatike, ki zanika zadostnost pomenoslovja.

³ »Marx je — kot večkrat poudari Lacan — odkril »simptom«, razvil logiko socialnega simptoma, protislovnega elementa, skoz katerega pride na dan prikrita resnica obstoječe socialne ureditve, elementa, ki tako rekoč sam od sebe kliče k svoji praktično-dialektični razrešitvi« (S. Žižek: Filozofija skozi psihoanalizo, DDU Univerzum, Ljubljana, 1984:97).

(2) A: Tvoj mož gotovo ne ve, da si prodala menice Sandersu.

B: Ali mi poskušaš groziti?

Opis neke domneve dejanskosti B razlaga kot grožnjo. Tako vloga A-jevega sporočila sploh ni opis te domnevne dejanskosti, ampak jo je izbral kot sredstvo grožnje, kot namig, da bi B-jin mož to utegnil zvedeti, kar bi imelo za B neugodne posledice. Zgled kaže, da za razumevanje sporočila ni pomembno samo razumevanje pomena, ampak je ta sredstvo pragmatičnega učinkovanja. Zgled se umešča na točko, na kateri se pomenska in pragmatična razlaga ne skladata, se razhajata, zato neposredno opozarja na nezadostnost pomenske razlage besedila.

Potem ko smo skušali pokazati, katera pogoja morata biti izpolnjena, da postane dejstvo teoretično produktivno, si zastavimo še vprašanje, kako pride do njegovega odkritja, zagledanja. Pogoja P1 in P2 nista v logičnem razmerju, P1 pripada polju pragmatičnega smisla, P2 omogoča kreativno znanstveno misel. Stik teh dveh pogojev se vzpostavi v dejanju, ki je domnevno podobno dejanju umetniške in humorne ustvarjalnosti. Odkritje ne temelji na zmožnosti induktivno-deduktivnega mišljenja, saj niti ne posplošuje lastnosti, skupne množici pojavov, niti ne izpeljuje sklepov iz teoretičnih trditev stare paradigme. To je zgled mišljenja, ki se sicer opira na teorijo — ta je zunaj okvira veljavne znanstvene paradigme — in ki vodi od dejstva k postavljanju teoretičnih domnev. Ali se ta miselna eksplozija, iz katere se izvije možnost nove znanstvene paradigme, ne sprosti ob dotiku dveh travmatskih točk, zunanje, dejstvene, ki je premeščena v polje opazljivega sveta in ki je posledica »travmatizacije«, ki jo nad dejstvi izvaja stara paradigma, tako da večrazsežnostno zgrajenost pojavov zoži na eno samo razsežnost in se uspe strukturirati in teoretično zaokrožiti za ceno spregleda ostalih razsežnosti? In prav ta, na samo križišče dveh protislovnih razsežnosti umeščena dejstva potem zagleda travmatizirani spoznavajoči subjekt. Kaj travmatizira spoznavajoči subjekt v družbi? Razlogov je več in odvisni so od konkretnih družbenih in ideoloških pa tudi institucionalnoznanstvenih okoliščin. O vlogi znanstvenikove osebnosti v znanstvenem spoznavanju ni bilo povedanega veliko, čeprav je videti, da tudi ta pomembno določa znanstvena odkritja.

Postavlja se tudi vprašanje, kako razložiti »logiko« ustvarjalne sprostitve, ki nastane ob zagledanju spregledanega dela realnosti, premeščenega v nezavedno realno v subjektu, in ki je razlog subjektove travmatizacije. Dejstvo je, da ima prav to spoznanje osvobajajočo moč, saj realno v subjektu premesti v pomensko razmerje zaznamujoče (simbolično) — zaznamovano (»dejansko«). Videti je, da je nezavedno produktivno tudi v proizvodnji vednosti in se kaže kot način razreševanja družbenih, ne samo posameznikovih travm. V proizvodnji vednosti, propozicij z resničnostno vrednostjo, tako niso pomembna samo razmerja med propozicijami ter njimi in referenco, ampak tudi razmerja med nezavednim in zavednim, način, na kakršnega družba travmatizira spoznavajoči subjekt. Prav prek tega načina se družbenost preseljuje v spoznavni proces, v znanost, in ne po poti direktnega deklariranja družbenih potreb.

Potek inovativnega znanstvenega mišljenja bom ponazorila z zgledom Freudovega besedila.⁴

(1) Neka predstava — ali katerikoli drugi psihični element — je lahko zdaj v moji zavesti navzoča in v naslednjem trenutku izgine iz nje; po določenem času se lahko povsem nespremenjena spet pojavi, in sicer, kot temu pravimo, iz spomina, ne kot posledica nove čutne zaznave.

(2) Da bi upoštevali to dejstvo, smo prisiljeni k domnevi, da je bila predstava tudi medtem navzoča v našem duhu, četudi je v zavesti ostala latentna.

(3) V kakšni podobi pa je mogla eksistirati, medtem ko je bila v duševnem življenju navzoča in v zavesti latentna, o tem ne moremo postavljati domnev.

(4) Na tej točki moramo biti pripravljeni na filozofski ugovor, da latentna predstava ni pričujoča kot objekt psihologije, ampak samo kot fizična dispozicija za ponovitev istega psihičnega pojava, namreč prav te predstave.

(5) Toda na to lahko odvrnemo, da takšna teorija daleč presega področje prave psihologije, da problem preprosto zaobide, v tem ko se trdno drži tega, da sta »zavestno« in »psihično« identična pojma, in da očitno nima prav, če psihologiji odreka pravico do pojasnjevanja njenih najobičajnejših dejstev, kakršno je spomin, z lastnimi sredstvi.

(6) Predstavo, ki je navzoča v naši zavesti in ki jo zaznavamo, bomo zdaj imenovali »zavestna« in samo to nam bo veljalo za smisel izraza »zavestno«; nasprotno pa naj latentne predstave, če imamo razlog za domnevo, da so vsebovane v duševnem življenju — kot je bilo to s spominom —, označuje izraz »nezavedno«.

(7) Nezavedna predstava je potemtakem takšna, ki je ne opazamo, katere eksistenco pa smo kljub temu pripravljeni priznati na osnovi drugih znamenj in dokazov (Freud, 1987 : 23).

Tvorjenje nove vednosti v Freudovem besedilu smo razčlenili na sedem stopenj:

Opišimo jih:

(1) Opis dejanskosti, dejstva: dejstvo je, da je predstava ali katerikoli psihični element lahko zdaj v zavesti navzoč, potem pa izgine in se kdaj drugič ponovno pojavi mimo nove čutne zaznave.

(2) Izpeljava domneve: To dejstvo omogoča domnevo, da je obstajala tudi v času njene odsotnosti (zakon o permanentnosti pojavov).

(3) Ni pa mogoče postaviti domneve, v kaki obliki je obstajala.

(4) Dialog z mogočim ugovorom s stališča obstoječe psihološke paradigme: predstava naj bi obstajala le v obliki fizične dispozicije za ponovitev istega psihičnega pojava, torej v obliki, ki ne pripada polju psihološkega raziskovanja.

(5) Odgovor na ugovor: tak ugovor temelji na dveh predpostavkah: enači »zavestno« s »psihičnim« — predmet psihologije naj bi bilo le zavestno; tako psihologiji odreka pravico, da bi se ukvarjala s pomembnimi dejstvi (pragmatični argument).

⁴ Freud, S. (1987) : Metapsihološki spisi. Studia Humanitatis, Ljubljana.

(6) Predlog za razširitev pojma »psihično«: psihično razširi na dve temeljni področji, zavestno in nezavedno, ter oba pojma opredeli.

(7) Definiranje pojma nezavedno.

Opraviti imamo tako rekoč s paradigmatiskim zgledom, ki prikazuje, kako nastaja nova znanstvena paradigma: iz pragmatično pomembnega dejstva, katerega obstoja ni mogoče zanikati, se izpelje potreba po novi paradigmi, ki bo zajela tudi pojave, ki jih doslejšnja ni priznavala za predmet svojega proučevanja.

2.2. Pomenjenje — motivirano preoblikovanje pomenskih prostorov

Nove pomenske vrednosti je mogoče proizvesti tudi na podlagi preiskovanja pomenskih in logičnih razmerij med trditvami. Poleg teh možnosti želim z naslednjimi zgledi ponazoriti, kako se v logično strukturiranem in načelom teoretičnega pomenjenja zavezanem besedilu naselijo motivirane pomenske plasti, ki S1 preoblikujejo v S2.

2.2.1. Zgled Lacanovega besedila

Pomenskologične operacije:	Besedilo:
Posplošitev izkušnje:	Vemo, da je spolna delitev, ki obvladuje večino živih bitij, tista, ki zagotavlja ohranitev bivanja vrste...
Eksplikacija teoretskih predpostavk:	Tu ni preveč pomembno, če bivanje vrste skupaj s Platonom uvrščamo med ideje, ali če rečemo skupaj z Aristotelom, da je ni nikjer drugje kot v individuih, ki so njena opora.
Sinteza nasprotujočih si predpostavk:	Recimo, da vrsta obstoji v obliki svojih individuov. Kljub temu ni nič manj smiselno govoriti o preživetju konja kot vrste.
Konkretizacija z zgledom: — vsak konj je zgolj prehodni in umre	
Sklep na podlagi prehodnosti implikacije:	Od tod lahko opazite temeljni pomen vezi med spolom in smrtjo, smrtjo individua. (V ozadju te trditve je naslednje sklepanje: če je živo bitje kot individuum prehodno in umre in če se ohranja prek spolnega razmnoževanja, potem med spolom in smrtjo oz. ohranitvijo vrste obstaja zveza.)
Vzročna razlaga:	Zaradi spolne delitve temelji eksistenca na parjenju med dvema spoloma, ki si ju prastara tradicija prizadeva označiti kot moški in ženski pol. ⁵

⁵ Lacan, J. (1980): Seminar XI, Cankarjeva založba v Ljubljani, s. 197–198.

Če zanemarimo nekatere retorične operacije (te so tudi posledica dejstva, da je podlaga besedila govorjeno besedilo), kot npr. obračanje na naslovnika (opazite), sklicevanje na obče priznano izkušnjo (vemo, da...), subjekt prve osebe množice (recimo, vemo...), potem imamo opraviti z zgledom proizvodnje smisla S1, ki se opira na pomensko-logična razmerja med trditvami in splošno izkušnjo ter na tej podlagi izpeljuje sklepe. Celotna beseda *spol* je tu zaradi konotativne obtežitve zamenjana z nevtralnejšo *pol*. Toda kakor hitro opisane pojave in vzročno-posledična razmerja med njimi avtor pritegne v razlagalni okvir svoje teorije, se začne S1 prevešati v S2, vzročna razlaga se prevesi v intencionalno, kar se kaže z vdorom poimenovanj z vrednostnim predznakom. Na s. 271 se »zgodba« nadaljuje v tej obliki:

Spolnost se vzpostavi v polju subjekta po poti, ki je pot manka. Tu se pokrivata dva manka. Prvi vznikne z osrednjo pomanjkljivostjo, okoli katere se vrti dialektika subjektovega dostopa do njegove lastne biti v razmerju do Drugega, — z dejstvom, da je subjekt odvisen od označevalca in da je označevalec v polju drugega. Ta manko pa povzame drugi manko, ki je realni in predhodni manko in katerega mesto je v samem nastopu živega, se pravi v spolni reprodukciji. Realni manko je to, kar živo bitje zgubi svoje živosti s tem, da se reproducira po poti spolnosti. Ta manko je realen, ker se nanaša na nekaj realnega — na to, da živo bitje s tem, da je podvrženo spolu, zadene individualna smrt...

Vdor poimenovanj z bolj ali manj izraženim vrednostnim predznakom (manko, izguba živosti, spolnost, pomanjkljivost) je vdor subjektove želje, njegovega razmerja do sebe in drugega. Kakor hitro je predmet razprave družbeno razmerje, katerega člen smo tudi sami, t.i. objektivno stališče ni več mogoče. Izhajajoč iz vzročne zveze med smrtjo, spolom in ohranitvijo vrste je mogoče izpeljati razne družbene mitologije. Lacan se spomni na Aristofanov mit: iskanje dopolnila, ki naj zapolni ta manko, nam patetično in zavajajoče predstavi Aristofanov mit: tisto, kar živo bitje išče v ljubezni, je drugi, je njegova druga polovica. Analitično izkustvo pa nadomesti to mitično predstavitev misterija ljubezni s subjektom, ki išče — ne spolno dopolnilo, marveč — za vselej izgubljeni del samega sebe, del, ki je vzpostavljen s tem, da je subjekt zgolj spolno živo bitje, da ni nesmrten. Lacan na tem mestu vstopi v dialog z drugim mitom — misterijem ljubezni — tako da mu zoperstavi koncept manka subjekta, ne-celega subjekta, tako da identificira mesto, na katerem se subjekt vzpostavi prek drugega. Tu je mesto, na katerem se vzpostavlja družbeno razmerje, zato so se vanj vgnezdile mnoge družbene ideologije, npr. ideologija izvirnega greha, ideja, da je smrt davek / kazen za spolnost.

2.2.2. Primerjava dveh besedil

Primerjali bomo dve besedili, ki obravnavata pojem strukture — prvo, nastalo v »zlati« dobi strukturalizma, drugo, ko je ta v zatonu — in opazovali možnosti pomenskega širjenja, pa tudi potek motiviranega preoblikovanja pomenskega prostora.

(1) Levi-Strauss dobesedno navaja naslednjo Jakobsonovo misel o fonični individualnosti fonemov in nato temeljno spoznanje strukturalizma:

To, kar je pomembno (...), nikakor ni individualnost (...) slehernega izmed njih sama zase in na sebi. Pomembno je nasprotovanje znotraj kakega sistema ... (s. 1985: 180). Fonem, ki je edina lingvistična enota brez konceptualne vsebine, nima lastnega pomena in je orodje za ločevanje pomenov... fonemi ne igrajo svoje vloge zaradi fonične individualnosti, ampak zato, ker so v okviru sistema med seboj v nasprotju ... (n. d.: 181).⁷

(2) »Naslednji odločilni korak je, da prebijemo prag samega formalnega relacionizma, prag strukture kot nesubstančne mreže diferencialnih relacij, in pokažemo, kako se struktura prav kot mreža relacij lahko strukturira, udejanji le, če se hkrati utelesi v nekem materialnem elementu, ki v nekem radikalnem pomenu »je« sama struktura — če se ta element zgubi, se razpusti sama struktura. Zakaj? Ker se struktura zmerom strukturira okoli lastne nemožnosti, okoli nekega travmatičnega jedra, ob katerem simbolizacija spodleti — struktura se lahko »zapre« le tako, da vključi vase moment, ki znotraj nje zastopa njeno konstitutivno nemožnost (S. Žižek: 1985: 369)... Struktura se strukturira okoli lastne nemožnosti, pri čemer tega ne smemo dojeti le v negativni obliki, češ da obstaja neko nesimbolizabilno jedro, ki ga struktura ne more zajeti, marveč je sama struktura, simbolna mreža, kot taka strukturiranje te nemožnosti, poskus, da bi simbolno artikulirali in tako »udomačili« neko travmatično, nesimbolizirano jedro« (n. d.: 370). (8)

Poglejmo si razmerje med izhodiščnim in novim besedilom in operacije, ki prehod omogočajo:

(1) Podpomenko fonem umesti v nadpomenski prostor poimenovanja nek materialni element; ta premestitev omogoča večje število pomenskih izpeljav.

(2) Pojem struktura opiše z elementarnejšimi pomeni: nesubstančna mreža diferencialnih relacij, simbolna mreža.

(3) Tako trčita skupaj dve protislovni prvini: nematerialno mrežo razlikovalnih razmerij omogoča materialni element brez lastnega pomena in individualnosti.

(4) Protislovje se razreši v dveh smereh:

(a) Materialni element, ki nima pomena, pridobi poimenovanja: travmatično jedro; moment, ki zastopa konstitutivno nemožnost strukture; nesimbolizabilno jedro.

Tako dejstvo, da fonem nima lastnega pomena in je orodje za ločevanje pomenov, pridobi v kontekstu druge teorije nove smisle: je zgled spodletele simbolizacije (označevalec brez pomena), lastne travmatiskim jedrom.

b) Druga smer razreševanja protislovja je v ugotovitvi, da struktura ni možna. Na ta stavek so potem aplicirane motivirane pretvorbe,

⁷ Levi-Strauss, C. (1985): Oddaljeni pogled. Studia Humanitatis, Ljubljana.

⁸ Žižek, S. (1985): Levi-Strauss ali nemožna struktura (Spremnna beseda). V: Oddaljeni pogled. Studia Humanitatis, Ljubljana, s. 365–381.

ki se samega pomenskega prostora ne dotaknejo, premestijo pa mesto pomenske okrepitve: struktura ni možna → nemožnost strukture → strukturiranje nemožnosti.

Ce si dovolimo analogijo od fonemske k družbeni strukturi (ob nepojasnjem položaju analogičnega mišljenja), potem lahko ugotovimo, da se v okviru jezikovnega fonemskega sistema pomen tvori iz razlike, nasprotovanja med materialnimi označevalci brez individualnosti in lastnega pomena. Tudi v strukturi družbenih razmerij naj bi bil označevalec v podrejeni legi brez individualnosti in pomenskih vrednosti, toda kljub temu ni pomenotvoren, če v strukturo ni vgrajeno razmerje nasprotovanja. Taka struktura je pomenotvorno mrtva. Hkrati pa je težnja po zaprtih in sklenjenih strukturah v nasprotju s težnjo subjekta, ki teži po lastnih pomenskih vrednostih in individualnosti. Toda kakšna je spoznavna vrednost analogičnega prehoda od fonemske strukture jezika k strukturi družbenih razmerij? Analogije so v znanstvenem diskurzu pogoste pomenotvorne operacije. Toda analogijo kot spoznavno operacijo bi utemeljilo šele odkritje skupnih globinskih izhodišč predmetnih področij, ki so predmet primerjave. Analogije ne more upravičiti samo dejstvo besede, da govorimo o jezikovni strukturi in o družbeni strukturi, torej samo skupno poimenovanje *struktura*.

2.2.3. Kaj se dogaja s teorijo Noama Chomskega?

Chomsky ni odstopil od temeljnih predpostavk svoje teorije, denimo od pojmovanja globinske strukture, predpostavke univerzalnosti bazičnih gramatičnih pojmov in razumevanja jezika kot faculty, sestavine človekovih razumskih zmožnosti, katerih pomembne prvine so prirojene. Tudi postopkov pragmatične obravnave v svojo teorijo ni vključil, čeprav priznava obstajanje pragmatične kompetence kot sestavine jezikovnih kompetenc.

Je pa v svojo teorijo vgradil nekatere novosti, ki poenostavljajo opis logične forme stavka in predvsem opis transformacijskih pravil. Temeljno, najradikalnejšo spremembo pa je doživela terminologija, saj jo je tako rekoč v celoti prenovil. Obstajajo razlogi — pravi Chomsky — predpostavljati pravila, ki iz prvotne lege premeščenemu argumentu pripišejo »theta« vlogo ali vlogo globinskega sklopa. Posledica premestitve so prazne kategorije (empty category), ki so bodisi PRO (prvina, ki je zaimsek, ne pa nujno, ter ji je mogoče pripisati lastnosti oseba, spol, število) bodisi sledi (trace). Sledi, to je prvotna mesta argumentov, določimo na podlagi teorije upravljanja (theory of government). V tem okviru strukturo, znotraj katere je mogoče ugotoviti prazno mesto, imenovano sled, upravlja (govern) glava fraze (head), ki projecira mesta argumentov in njihove sklon-ske vloge (»theta function«). Tudi PRO je prazna kategorija, vendar ni vodena, ampak nadzorovana (control). Pravila, po katerih poteka nadzorovanje in ki omogočajo poiskati danemu PRO referenco, so opisana v okviru nadzorovalne teorije (theory of control). Operacija, ki premesti argument in zapušča prazno mesto, je operacija *move-a*

* Chomsky, N. (1981): *Lectures on Government and Binding*. Foris Publications, Dordrecht.

(poprej transformacija). Pomembna vprašanja njegove teorije so tudi raziskovanja neprosojnosti (opacity). V okviru stavka loči neprosojno področje (opaque domain), v okviru katerega anafora in PRO ne moreta biti svobodna in sta povezana (binding), tj. mesto subjekta v povezavi s časovno določenim (tensed) glagolom. Ob tem obstaja še prosojno področje (non-opaque domain), kjer je premikanje (movement) svobodno (free).

Jezikoslovje je bilo vselej dovzetno za terminologijo z metaforičnimi pomeni (jezik, koren, drevo, jedro idr.), toda najnovejša teorija Chomskega predstavlja pravi vdor terminologije z izrazito metaforično konotacijo, ki presenetljivo spominja na hierarhično, skoraj že vojaško urejena družbena razmerja; ključni glagoli, ki pojasnjujejo premikanje argumentov v prosojnih, svobodnih in neprosojnih, nesvobodnih območjih so glagoli nadzorovati, upravljati, poveljevati, povezovati (govern, control, command, binding) in ti pomeni so vsebovani v poimenovanih temeljnih teorij (theory of government and binding, theory of control). Kako razložiti vdor metaforičnih poimenovanj v sicer strogo po načelih S1 oblikovanega diskurza? Chomsky svojega teoretičnega diskurza ni nikoli obteževal s pragmatškimi intencionalnimi razlagami. Strogo ločuje polje teoretične in pragmatične politične dejavnosti in diskurzov S1 in S2 ne meša. Ali bi lahko njegovo metaforiko razumeli tako, da jezik ni samo sredstvo distribucije moči in vpliva (to je predmet pragmatičnih raziskav jezika v procesu rabe), ampak je že sam jezikovni sistem metafora moči; organiziran je po načelih nadzorovanja, vodenja, povezovanja in poveljevanja. Družbenosti jezika tako ne kaže iskati zunaj jezika, ne samo v njegovi instrumentalni pragmatični razsežnosti, ampak se je umestila v samo zgradbo in način delovanja jezikovnih pravil. Ali se potem družbene hierarhije navzamemo že s samimi jezikovnimi pravili in ali ni ta prek njih vgrajena že v naš genetični program? Tu smo se ponovno znašli na točki, v katero je ciljala večina kritikov, ko je Chomskemu očitala, da nima razumevanja za vlogo družbene izkušnje pri učenju jezikov, on pa je kritike trmoglavo zavračal in vztrajal, da so za učenje temeljnih podatkov o strukturi in delovanju jezika izkušnje manj pomembne od prirojenih podatkov. Počakati bo treba na izsledke znanosti, ki se ukvarjajo z zakonitostmi živega in človeškega. Vsekakor jezik pri strukturiranju človekove »družbene« zavesti sodeluje na več načinov. Najprej prek zakonov svoje lastne strukturiranosti in potem prek učinka besed. Videti je, da so načini oblikovanja družbene vezi pa tudi vednosti po vzoru hierarhičnega strukturiranja globlje utemeljeni. Vendar v tako strukturiranih modelih obstajajo »glave«, ki vodijo, nadzorujejo in ukazujejo, pa tudi prazna mesta, ki so bodisi sledi bodisi vrednosti brez reference, manjkajoče vrednosti pa pridobivajo prek pravil vodenja in nadzorovanja. Toda jezik v procesu rabe deluje po povsem nasprotnih načelih, po načelu motiviranosti in svobodne izbire izraza, intersubjektne preslikave pomena v vedno nove smisle in protislovnega razreševanja napetih razmerij med ciljnim in resničnostnimi vrednostmi pomena. Če je ta svoboda v procesu rabe omejevana, če se njenih možnosti ne zavedamo, se totalitarizem družbe in jezika podpirata.

Če sledimo Althusserjevi¹⁰ razlagi, je metafora predteoretska stopnja v razvoju znanstvene misli, t.i. deskriptivna (opisna) »teorija«:

Vsakdo se lahko brez težav prepriča, da je predstavitev, ki strukturo vsake družbe kaže kot stavbo z bazo (infrastrukturo), na kateri se dvigata dve »nadstropji« nadzidave, da je ta predstavitev metafora, natančneje prostorska metafora: metafora topike. Kakor vsaka metafora tudi ta nekaj sugerira, nekaj kaže. Kaj? No, natanko tole: da zgornji nadstropji ne bi mogli »stati« sami (v zraku), če ne bi imeli temeljev prav v svoji bazi. Metafora s stavbo ima potemtakem namen, da predvsem kaže na to, da ekonomska baza »v zadnji instanci določa« (. . .). Predstavitev, ki strukturo vsake družbe prikazuje s prostorsko metaforo stavbe, je neprimerna seveda predvsem zato, ker je metaforična: to se pravi, da je še vedno deskriptivna (. . .). Če pravimo, ko govorimo o metafori stavbe ali marksistični »teoriji« države, da so to deskriptivne koncepcije ali predstave tega predmeta, nimamo pri tem nikakršnih kritičnih skritih namenov. Prav narobe, z vso upravičenostjo lahko menimo, da se velika znanstvena odkritja pač ne morejo izogniti, da bi ne šla skozi fazo tistega, čemur bomo rekli deskriptivna »teorija«. To bi bila prva faza sleherne teorije (. . .). To, da je ta faza prehodna, smo že opisali z našim izrazom »deskriptivna teorija«, saj smo s tem, da smo združili termina, ki ju uporabljamo, pokazali na nekaj, kar je enakovredno nekakšnemu »protislovju«. Prav zares termin teorija nekoliko »škriplje« ob pridevniku »deskriptivna«, ki smo mu ga pridali. To pa prav natančno pomeni: 1. da se z »deskriptivno teorijo« prav zares — in ne da bi bilo mogoče dvomiti — nepovratno začena teorija, vendar 2. »deskriptivna« oblika, v kateri se ta teorija prikazuje, zaradi samega tega »protislovja« zahteva nadaljnji razvoj teorije, ki presega »deskripcijo« (Althusser in dr., 1980: 44—47).

Prostorska metaforična predstava je videti prva stopnja v razvoju znanstvene teorije in ponazoriti jo je mogoče s številnimi zgledi. Njena vloga je v tem, da neznano prikaže z govorico znanega in da pojmovna razmerja ponazori s predstavnimi razmerji, v našem zgledu razmerje določenosti s prostorskimi razmerji med deli zgradbe.

Ko Hans F. Geyer¹¹ utemeljuje »biološko gramatiko«, jo izpelje iz »gramatike biologije«, iz dejstva, da nihče ne more ovreči trditve o obstajanju izmenjave materije, fizičnega metabolizma. Človek mora jesti, da bi živel. Hrana se sprejema, uporabne prvine se pretvarjajo v energijo, a preostanek se izloča. Zakaj brez zadržkov sprejemamo dejstvo o obstajanju fizičnega metabolizma, a dejstva o obstajanju psihičnega metabolizma ne sprejemamo, čeprav je analogija — vse do fiziološkega procesa — sorodna? (. . .) Človeškega telesa spoznavna teorija ni upoštevala, pri telesnem metabolizmu pa se to dogaja na povsem »naraven« način. Fizično telo »troši« zunanji svet in tako prihaja k sebi, k svojemu »obličju«. Podobno je s psihičnim telesom. Tudi to »troši« zunanji svet in prihaja k »obličju«, k SVOJEMU obličju. To obličje nastaja s čutno in abstraktno predelavo dražljajev

¹⁰ Althusser in dr. (1980): Ideologija in estetski učinek. Cankarjeva založba v Ljubljani.

¹¹ Geyer, H. F. (1988): Telo in jezik. *Quorum*, 1. IV, Š. 2 (19) : 125—138.

zunanjega sveta. S tem si psiha gradi duhovni svet (H. F. Geyer, 1988: 128).

Analogijo od biološkega h gramatičnemu sistemu Geyer izpelje iz razlike med zunanjim in notranjim svetom, iz presnove zunanjega sveta v notranjega. Zunanji svet jezikovnega metabolizma je zvočna in vidna materialnost jezika, ki ga telo pretvori v duhovne vrednosti in posledično energijo misli, hotenja in ravnanja. Ta »ozmoza« zunanjega v notranji svet se dogaja na membrani, ki oba svetova loči — koži. Metafora biološkega metabolizma je lahko prepričljivo izhodišče za preučevanje duhovne presnove jezikovne znakovnosti, za razvoj gramatične biologije oziroma biološke gramatike, toda pritrditi je treba Althusserju, da analogija z biološko topologijo prepriča in ponazori temeljna razmerja, skupna biološki in jezikovni presnovi, ozmozi, ne omogoča pa še teoretičnega strukturiranja problema, saj problem predstavi v obliki prostorskih razmerij in z biološko govorico. Toda opozoriti je treba, da ima terminologija z metaforičnimi pomeni, kakor jo je razvil Chomsky, povsem drugačno vrednost od opisane metaforične predstavnosti. Metaforični pomeni pri njem niso uvod v razvoj znanstvene teorije, ampak se umeščajo na njen konec. Na termine z metaforičnim pomenom se navezuje dvoje pomenov: pomeni, ki so terminom pripisani z definicijami in ki niso metaforični, in pomeni, ki so posledica dejstva, da so za termine izbrana poimenovanja za pomembna družbena razmerja: control, binding, government, head, opacity. Tako se na terminološki aparat teorije sočasno navezuje teoretični in družbeni pomen. Teorija jezika se spremeni v metaforo družbenega prostora. Vprašanje po razlogih takega poimenovanja in posledične dvojne pomenske preslikave nas pripelje do zavedne namere ali do nezavednih vdorov potlačene realnosti. Vsekakor bi take metaforične govorice ne mogli poimenovati deskriptivna »teorija«, ampak teorija kot metafora družbenega prostora. Postavlja se seveda vprašanje, ali bi ne mogli imeti take govorice znanosti za najrazvitejšo obliko znanstvenega govora. Hkrati pa bi se bilo treba analitično spopasti s pojavom teorije, v katero se družbeni prostor preslika v obliki metafore ali celo zrcalne slike. Ponuja se nam misel, da je jezikovna struktura zrcalna slika družbenega prostora.

2.2.5. Opis pojava z raznih gledišč — polifonija videnja

Pogled znanstvenika na dejstvo si najpogosteje predstavljamo kot redukcionistični pogled; znanost pojave razvršča v množice, upošteva je razvrščevalna merila. Zato pojave opazuje s stališča razvrščevalne lastnosti, druge pa zanemari. Z naslednjim zgledom želim ponazoriti neredukcionistični, lahko bi rekli tudi holistični ali polifonični pogled, ki skuša pojav opisati s stališča pogledov raznih udeležencev in pomeni v nekem smislu nasprotje naše predstave o objektivnosti znanstvenikovega pogleda, objektivnost se nam prikaže kot razlika v pogledih raznih udeležencev:

Na začetku XIX. stoletja torej izgine veliki spektakel telesne kazni; izogibajo se temu, da bi mučili telo; iz kazni izključijo upri-

zoritev trpljenja. Vstopamo v dobo kaznovalne zadržanosti (M. Foucault, 1984: 20).¹²

Čemu pomenske parafraze? Ali imamo opraviti s pomensko redundanco, večkratnim upovedovanjem istega, ali sporočajo pomenski presežek, ki je posledica raznih gledišč:

izogibajo se	temu, da bi mučili telo	→ gledišče rablja/vršilca
izgine	spektakel telesne kazni	→ nevtralnno gledišče
izključijo	uprizoritev trpljenja	→ gledišče žrtve/prizadetega

gledišče gledalca oziroma režiserja
vstopamo v dobo kaznovalne zadržanosti.

Besedilo tvorijo trije temeljni pomenski toposi: pomeni *izogibajo se*, *izgine*, *izključijo se* navezujejo na one, nosilce oblasti, in se iztečejo v ugotovitev, da vstopamo v obdobje *kaznovalne zadržanosti*, interpretacijo, ki presuponira zadržano željo/vzdržnost potencialnih rabljev. Pomenski toposi *mučiti telo*, *telesna kazen*, *trpljenje* upovedujejo isto dejanskost, a s stališča vršilca/rablja (*mučiti telo*), žrtve (*trpljenje*) in nevtralnega stališča (*telesna kazen*). Končno je vpeljan še pogled gledalca in režiserja (*spektakel*, *uprizoritev*). Medtem ko se besednozvezna poimenovanja *mučiti telo*, *telesna kazen*, *trpljenje* navezujejo na referenčno dejanskost, poimenovanja *spektakel*, *uprizoritev*, *zadržanost* vsebujejo interpretativni presežek avtorjevega videnja.

Z zgledom ponazarjam razliko med redukcioniističnim in holističnim pogledom, pogledom, ki zastopa klasično »objektivnost«¹³ znanstvenika, določeno po nareku teoretične predpostavke, ki celoto dejanskosti žrtvuje zakonu črke, in holističnim pogledom, ki se trudi predstaviti videnja vseh udeležencev pojava. Kateri izmed pogledov bo prevladal v znanosti prihodnosti?

3. Sklep

Vrednost znanstvenega govora vidim v radikalnem poskusu razrešiti nasprotje med resničnostno vrednostjo propozicije in njenim pragmatičnim učinkom v prid prve vrednosti. Zato znanost subjekt želje nadomesti z razumskim, logičnim subjektom in se odpoveduje intencionalno-teleološkim interpretacijam, ki pomen prevajajo v pragmatične vrednosti ilokucijskih namer in perlokucijskih učinkov. Da bi se izognila menjavi vrednostnega presežka, znanost pojme definira in jih poimenuje z vrednostno nezaznamovanimi poimenovanji — *tërmini*. Tako ustvari znanstveni dialekt in se razmeji od ideologije praktičnega sporazumevanja, zavezanega drugačnim ciljem in posledičnim strategijam. Znanstveni govor konstituirajoči pomenski postopki in pragmatične strategije so radikalni poskus premestitve zaznamovanega »realnega«¹⁴ v strukturirani sistem zaznamujočega, hierarhični sistem pomenskih vrednosti v razmerjih nadrejeno, podrejeno, nasprotno, presuponirano, implicirano. Te vrednosti prevajajo »realno«¹⁵ po poti

¹² Foucault, M. (1984): Nadzorovanje in kaznovanje. Ljubljana: Delavska enotnost.

induktivnega posploševanja oziroma se potrjujejo po poti deduktivnega dokazovanja. Znanstvene paradigme dosežejo visoko stopnjo konsistentnosti, nikoli pa ne tudi neprotislovnosti (spomnimo se Fregejeve bolečine). Znanstveno pomenjenje, tj. tvorjenje pomenskih vrednosti po načelih pomenskega premeščanja in logičnega sklepanja, ne more ubežati protislovju tega procesa, saj temelji na preslikavi končnega števila (glagolskih) pomenskih prostorov v neskončnost raztezajoči se prostor samostalniških zvez; referenca kot merilo resničnosti ni neodvisna kriterijska vrednost, temveč je projektivna vrednost, odvisna od spoznavajočega subjekta in zaznamujočega, ki spoznavanje šele omogoča. Z razpravo smo skušali identificirati in z zgledi ponazoriti mesta, ob katerih se znanstvena paradigma zalomi in vanjo vdre spregledano realno, ki omogoča nove teoretične predpostavke. Ta mesta so: (1) »simptomatska dejstva«, opazljivke, ki prepričljivo »dokazujejo« pragmatično neučinkovitost in eksplanatorno nezadostnost znanstvene paradigme in omogočajo konstituiranje nove. (2) Znanosti so si celoto pojavnosti razdelile, zaradi terminoloških razlik, znanstvenih dialektov, pa onemogočile medsebojno sporazumevanje. Analogija in metafora sta operaciji, ki pojmovni znanstveni aparat napojita s čutnimi predstavniimi vsebinami, skupnimi raznim področjem spoznavanja. (3) Operacija nasprotja (ta ni predmet te razprave) ustvari pomenski lom v obliki razpoke med pričakovanim in dejanskim v postopku silogističnega sklepanja ali pa pomenjenje izpelje iz nasprotujočih si izhodiščnih prepričanj. (4) Redukcionistični pogled znanstvenika, ki svet razlaga skozi prizmo teoretičnih pričakovanj, nadomesti holistični opis pojavov, ki združuje polifonijo subjektivnih pozicij.

Opisane pomenotvorne operacije so sicer »predznanstvena« stopnja spoznavanja, omogočajo pa zamenjavo znanstvene paradigme. Z njimi se začne sleherno pomembno odkritje. So konstitutivne sestavine t.i. dinamičnega procesa spoznavanja.

Oživitvev spregledanega realnega v obliki intersubjektivnega nasprotovanja, simptomatskih dejstev, holističnega in metaforičnega opisa je motivirano z razliko želje med nosilci stare in nove paradigme oziroma z razliko med zavednim in nezavednim.

Olga Kunst Gnamuš

Konverzacijske maksime in aksiom pertinentnosti ali implicitno(st) komunikacij¹

Sodobna lingvistična pragmatika nam je do danes ponudila kar nekaj pripomočkov za analizo vsakdanjega/običajnega/navadnega govora, najbolj znan in najbolj uporabljan med njimi je verjetno prav Griceova teorija konverzacijskih maksim in konverzacijskih implikatur.²

Marina Sbisa³ celo trdi, da je Griceov Kooperacijski princip (splošno) sprejet oz. uveljavljen način, ki se ga mora govorec poslužiti, če naj ga ima poslušalec za vrednega zaupanja (trustworthy).

Vzemimo, da je res tako in se trditve lotimo z dvema pomislekoma.

1. Ali je koncept »zaupanja-vrednega govorca« res in sploh pertinenten za konverzacijsko analizo, ali vsaj: kakšna je njegova ekstenzija?

2. Ali je zaupanje v kredibilnost in verodostojnost govorca tudi nujen pogoj za uspešno izvršitev ilokucijskih dejanj, ali vsaj: kaj (vse) zaupanje v govorcevo kredibilnost predpostavlja?

Poskušali bomo pokazati, da Kooperacijski princip in podrejene mu maksime ne zadostujejo, vse dokler ne vpeljemo t. i. »vesolja verovanj«; ko pa smo enkrat vpeljali veselje verovanj, postane Kooperacijski princip s svojimi maksimami odveč in ga lahko nadomestimo z enim samim aksiomom pertinentnosti.

Preden se lotimo definicij na novo vpeljanih konceptov, si oglejmo aplikacijo Konverzacijskega principa na fiktivnem primeru.

Dve prijateljici, recimo jima A in B, se sprehajata po ulici.⁴ Na drugi strani ulice A zagleda svojega bivšega moža in z glasom, polnim grenkobe, reče:

»Tako je neiskren!«

B pa ji odgovori:

»Verjamem ti.«

Kaj B verjame? Da je bivši mož njene prijateljice neiskren? Kaj pa o tem sploh (lahko) ve? Konec koncev je bila le A tista, ki je bila z njim poročena celih dvajset let, B pa je le ena od njenih prijateljic. Vse, kar bi B s svojim:

»Verjamem ti.«

¹ Tekst je del raziskovalne naloge *Aspekti teorije (samoupravnega) diskurza: od ilokucije k teoriji argumentacije II*, ki poteka na ISU, financira pa jo RSS.

² Grice, H. P.: »Logic and Conversation«, v: *Syntax and Semantics* 3, str. 41–58, Academic Press, Inc., 1975.

³ Sbisa, Marina: »Some Remarks on Belief, Confidence and Cooperation«, v: Parret, Herman (ed.): *On Believing (Epistemological and Semiotic Approaches)*, str. 302–315, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1983.

⁴ Isti primer smo si bili za ilustracijo neke druge Griceove teorije že izposodili v članku »Muscle of Love«, *Razpol 1/Problemi-Razprave* 9–11, str. 140–144, Ljubljana, 1983.

lahko rekla, je, da ona, B, verjame, da A verjame (da ima vse razloge, da verjame), da je njen bivši mož neiskren. Vendar pa verovanje A ni niti zadosten niti nujen razlog, da bi verjela tudi B. Morda njen namen sploh ni bil v tem, da prepriča B o neiskrenosti svojega bivšega moža. Pa pustimo namen in njegovo veriženje ob strani in poskušajmo ta konverzacijski drobci umestiti glede na Griceov Kooperacijski princip in glede na maksime, ki so mu podrejene.

Kooperacijski princip, kot vemo, zahteva:

Naj bo vaš konverzacijski prispevek takšen, da bo po namenu ali smeri pogovora, v katerega ste vpleteni, ustrezal stopnji pogovora, na kateri se nahajate.

Četudi je Kooperacijski princip zelo splošen, pa je vseeno težko reči karkoli o »smeri pogovora«, v katerega sta »vpleteni« A in B. A-jina ločitev in njeni odnosi z bivšim možem so morda še vedno zelo občutljiva zadeva in B morda ne želi drezati v to še vedno nezaceljeno rano. Težko je torej reči, ali je njen konverzacijski prispevek — pač v skladu s prvo maksimo kategorije kvantitete — tako informativen, kot to zahtevata situacija in namen pogovora. A je morda od B želela njeno intimno mnenje o svojem bivšem možu, B pa je slabo ocenila situacijo in ji postregla le s sočutjem. Njuni zahtevi se tako nista srečali, B pa je s tem prekršila prvo maksimo kategorije kvantitete.

Po drugi strani pa je prav lahko prekršila tudi drugo maksimo kategorije kvantitete, namreč:

Naj vaš konverzacijski prispevek ne bo bolj informativen kot je potrebno.

Morda je bilo situaciji primerno le tiho sočutje, v tem primeru pa je B že rekla preveč...

Kar zadeva kategorijo kvalitete:

Naj bo vaš konverzacijski prispevek resničen, mislim da je zelo težko reči, da je neko verovanje resnično in neko drugo ne. Verujem oziroma verjamem lahko pač, kar želim, kar mi omogoča, nalaga ali zapoveduje situacija — in to iz razlogov, ki nimajo prav nič opraviti s pogoji resničnosti.

Težko je torej reči, ali je B prekršila obe maksimi kategorije kvalitete:

1. *Ne govorite tistega, za kar mislite, da ni resnično.*
in

2. *Ne govorite tistega, za kar nimate ustreznih dokazov.*

Povsem mogoče je, da B ne ve ničesar o iskrenosti bivšega moža svoje prijateljice in potemtakem ne more reči, ali je stavek, vsebovan v njeni izjavi, resničen ali ne. Misli le, da ima A nedvomno zadostne razloge za to, da verjame, da je njen bivši mož neiskren.

Na nek način bi torej lahko rekli, da je B s tem prekršila drugo maksimo kategorije kvalitete, saj je pristala na nekaj, za kar nima zadostnih dokazov.

Po drugi strani pa bi B z bivšim možem svoje prijateljice A lahko imela razmerje — le zakaj ne? — in lahko bi se prepričala (nič ni nemogoče, še zlasti ne v podobni situaciji), da je v resnici veliko iskrenjši, kot to misli njegova bivša žena in njena dobra prijateljica. V tem primeru imamo dve možnosti:

1. Če je njen konverzacijski prispevek pomenil *Verjamem ti, da je neiskren*, ali celo, v »trdi« različici, *Tudi jaz verjamem, da je neiskren*, je s tem prekršila prvo maksimo kategorije kvalitete, saj te trdila nekaj, za kar je vedela, da ni resnično.

2. Če pa je njen prispevek, nasprotno, pomenil *Verjamem, da verjameš, da je neiskren*, je B s tem prekršila drugo maksimo kategorije kvalitete, saj je trdila nekaj, za kar ni imela zadostnih dokazov.

Je bila vsaj relevantna, kot to zahteva kategorija odnosa? Ne nujno, vsekakor pa je težko reči. Glede stavka, vsebovanega v izjavi A — stavka v vsej svoji abstraktnosti in nedoločnosti — glede stavka, vsebovanega v izjavi B, bi torej še nekako lahko rekli, da je bila B relevantna. Če pa vzamemo v obzir izjavljanje, kontekst izjavljanja, se je res težko nedvoumno odločiti.

S stališča A, B ni bila relevantna, in to iz dveh različnih razlogov:

1. Če obdržimo hipotezo, da je A od B želela njeno intimno mnenje o iskrenosti njenega bivšega moža, B ni bila relevantna, ker se je omejila le na kratko izjavo sočutja.

2. Toda celo ta kratka izjava sočutja bi v podobni situaciji že lahko bila preveč: izjava *Verjamem ti* bi utegnila pomeniti, da B ve nekaj, kar bi lahko vedela le A. B-jin *Verjamem ti* je tako v nasprotju z drugo maksimo kategorije kvantitete in bi lahko impliciral nekaj takega kot: *Tudi jaz o tem vem to in ono*.

B pa bi, nasprotno, lahko sklepala povsem drugače, namreč: »Kdor molči, nekaj skriva« (še zlasti če upoštevamo »hipotezo«, da je imela B z bivšim možem svoje prijateljice A razmerje) in bi zato izbrala le situaciji primerno konvencionalno izjavo.

Lahko bi seveda sklepala tudi v skladu z ljudskim reklom: »Kdor molči, ta soglaša«, kar bi situacijo, še zlasti pa analizo, neskončno zapletlo, zato bomo to možnost, ki sicer nikakor ni nezanimiva, v tem besedilu zanemarili.

Potemtakem nam ostane še kategorija načina:

Bodite jasni!

ki prav tako ostaja neizpolnjena. B je prekršila še zlasti prvo in drugo maksimo te kategorije, namreč:

Izogibajte se nejasnemu izražanju!

in

Izogibajte se dvoumnosti!

Nikakor ni namreč že vnaprej jasno, kaj konverzacijski prispevek B pomeni:

»Verjamem ti, da ni iskren«.

to je

»Tudi jaz verjamem, da ni iskren«.

ali pa:

»Verjamem ti, da verjameš, da ni iskren«.

Paradoks je v tem, da je eden od razlogov — morda celo glavni razlog — za kršitev prvih dveh maksim kategorije načina prav tretja maksima kategorije načina, namreč:

Bodite kratki!

Če bi B ne bila tako kratka, bi se kršitvi prvih dveh maksim lahko izognila. Vendar pa po drugi strani že vemo, da — upoštevajoč neka-

tere hipoteze — prav kratkost rešuje oziroma odlaža nekatere probleme...

Vidimo torej lahko, da Griceov Kooperacijski princip razreši prav toliko problemov, kolikor jih na novo sproži. Kaj storiti?

Leta 1978 sta Dan Sperber in Deirdre Wilson predlagala, da vse Griceove konverzacijske maksime nadomestimo z enim samim *aksiomom pertinentnosti*, ki določa:

*Glede na svoje zmožnosti je govorec podal kar najpertinentnejšo izjavo.*⁵

Ali lahko takšen aksiom predstavlja izboljšavo glede na Griceov Kooperacijski princip? Vsekakor. Oglejmo si, zakaj.

Sperber in Wilson pertinentnost neke izjave opredeljujeta takole: neka izjava je toliko bolj pertinentna, kolikor z manjšim številom informacij omogoča poslušalcu, da kar najbolj obogati ali spremeni svoja spoznanja in pojmovanja. Z drugimi besedami: pertinentnost neke izjave je v neposrednem sorazmerju s številom pragmatičnih konsekvenc, ki jih ima za poslušalca in v obratnem sorazmerju z bogastvom informacij, ki jih vsebuje. To pomeni: od dveh izjav, ki imata enako bogato vsebino, je bolj pertinentna tista, ki napeljuje k več pragmatičnim konsekvencam. Od dveh izjav, ki napeljujeta k enakemu številu pragmatičnih konsekvenc, je bolj pertinentna tista, katere vsebina je manj bogata. Dva poslušalca, katerih spoznanja in pojmovanja so različna, iz iste izjave ne bosta potegnili enakih konsekvenc niti ji priznala enake pertinentnosti.

Na malce abstraktnejši in bolj formaliziran način bi torej lahko rekli, da je nek stavek p toliko pertinentnejši glede na množico stavkov M , kolikor poveza stavek p in množice stavkov M omogoča izračun večjega števila novih pragmatičnih konsekvenc. Od dveh stavkov p in q , ki napeljujeta k enakemu številu novih pragmatičnih konsekvenc glede na množico stavkov M , pa je pertinentnejši tisti, ki vsebuje manj informacij.

Kar najnatančnejšo potrditev in ilustracijo te teorije (namreč teorije aksioma pertinentnosti) nam je sredi junija 1988 ponudila takratna politična situacija v Sloveniji. S »politično situacijo« seveda mislimo na aretacijo Janeza Janše, Ivana Borštnarja in Davida Tasića ter na, za slovensko in jugoslovansko politično vodstvo, nepredvidene dogodke, ki so ji sledili. Poglejmo, kako si z minimalističnim konceptualnim aparatom aksioma pertinentnosti lahko pomagamo pri dešifriranju nekaterih dvoumnih (političnih) izjav, ki jih je povrgla tedanja politična klima.

Za začetek torej rabimo množico spoznanj in pojmovanj M , izraženih v obliki stavkov. Če poskušamo kar največ podatkov ubesediti v kar najmanjšem številu stavkov, dobimo nekako sedem trditev (upoštevajoč seveda stanje z začetka junija 1988):

1. Janez Janša, Ivan Borštnar in David Tasić so bili v začetku junija aretirani v sumljivih okoliščinah.

2. Takoj so bili predani vojaškemu oblastem in premeščeni v vojaški zapor.

⁵ Sperber, D., Wilson, D.: «Remarques sur l'interprétation des énoncés selon Paul Grice», v: *Communications* 30: *La Conversation*, str. 80–93, Pariz, 1979.

3. Ustanovljen je bil Odbor za zaščito njihovih pravic, ki uživa široko podporo javnosti.

4. Odbor za priprte zahteva ukinitvev pripora, obrambo s prostosti in civilne zagovornike.

5. Organizirana demokratična javnost od vojaških oblasti zahteva dodatna pojasnila o vzroku za pripor in o ravnanju s priprtimi.

6. Primer treh priprtih postane osrednji medijski dogodek, zahtevam Odbora pa se priključi tudi celotno slovensko politično vodstvo.

7. Pojavijo se zahteve po omejitvi pristojnosti vojaških sodišč in spremembi kazenske zakonodaje sploh.

V okoliščinah, ki jih opredeljujejo zgornje trditve, na seji RK SZDL Slovenije 14. VI. nastopi namestnik poveljnika ljubljanskega armadnega območja generalmajor Ivo Tominc in izreče naslednjo, le na videz dvoumno izjavo, ki jo bomo opredelili kot iskano izjavo p:

»Takšne provokacije lahko pripeljejo do nepredvidenih posledic.«⁴

Tominc ne pojasni niti, za kakšne provokacije gre niti, kakšne bi utegnile biti »nepredvidene posledice« (saj bi drugače, kakopak, ne bile več nepredvidene), v obstoječo mrežo informacij ne prispeva takorekoč nobene nove informacije, toda *prav ta prazna forma je tista, ki — potencialno — omogoča največ novih pragmatičnih konsekvenc*. Če bi Tominc opredelil »provokacije«, še zlasti pa »nepredvidene posledice«, bi bila izbira možnih pragmatičnih konsekvenc neprimerno bolj omejena. To pa ne bi bila več grožnja — za kar je Tomincovo izjavo prepoznal tudi predsednik predsedstva Janez Stanovnik —, kajti grožnja je, paradoksalno, prav izjava, ki je toliko pertinentnejša, kolikor s kar najmanjšo informativnostjo omogoča poslušalcu, da »kar najbolj obogati ali spremeni svoja spoznanja in pojmovanja«. Pravim paradoksalno, kajti ponavadi je grožnja nekaj zelo konkretnega, grožnja z nečim zelo konkretnim; v »našem« primeru pa imamo opraviti le z mestom, in to s *praznim* mestom.

Vendar pa kljub temu ne bi mogli reči, da namestnik poveljnika ljubljanskega armadnega območja ni maksimalno pertinentnosti, da ni — glede na okoliščine — podal kar najpertinentnejše izjave: praznina in številni načini, ki jo lahko zapolnijo, s katerimi jo lahko zapolnimo, so namreč veliko bolj grozeči kot že zapolnjena, že pozitivirana praznina. Ali z drugimi besedami, manko informacije je lahko veliko informativnejši od (konkretna) informacije same.

Morda še zgovornejši je dogodek, ki se je zgodil nekaj dni poprej. Ko Rdečemu križu ni uspelo izposlovati obiska pri priprtih, je za obisk zaprosil predsednik predsedstva SRS. Poveljnik ljubljanskega armadnega območja mu obiska ni dovolil, namesto tega mu je pokazal vojaški pravilnik, ki določa, kdaj in koliko časa se sme priprte zaslisevati, koliko ur spanja jim pripada in podobne papirnate stvari.

Predsednik predsedstva SRS torej ni dobil nobene od informacij, za katere je bil prosil, pa vendar je iz ravnanja poveljnika ljubljanskega armadnega območja mogoče potegniti marsikatero novo pragmatično konsekvenco o položaju SR Slovenije znotraj SFR Jugoslavije, nekatere od njih pa je »razvoj« politične situacije že potrdil.

⁴ Defo, 15. VI. 1988.

Vrnimo se spet k aksiomu pertinentnosti. Kar je pri vpeljavi aksioma pertinentnosti torej novo in bistveno, je vpeljava nekakšnega *vesolja verovanj* (množice stavkov M , ki so govorčevemu »duhu«⁷ že znani), ki omogoča, da ima lahko sintagma »glede na svoje zmožnosti«⁷ večji ali manjši doseg in da pričakovani nivo pertinentnosti lahko variira, pač odvisno od tega, ali imamo opraviti s pogovorom pijancev ali s srečanjem znanstvenikov.

Dana izjava bo imela tako najpogosteje več semantično-referencialnih interpretacij, poslušalec pa se bo odločil za tisto, ki je najbolj združljiva s hipotezo govorca, ki je skušal maksimirati pertinenco.

Ce naj z »vesoljem verovanja«⁷ operiramo kot s konceptom, pa ga moramo najprej minimalno konceptualno opredeliti. Robert Martin,⁷ ki ga je tudi sicer prvi vpeljal, ga definira takole:

1. *Ce govorec lahko neki propoziciji pripiše resničnostno vrednost, potem ta propozicija pripada njegovemu vesolju verovanja in je v njem določljiva;*

in

2. *Vesolje verovanj nekega govorca bomo v danem trenutku govora imenovali uporabo celote določljivih propozicij, v okviru celote resničnostnih vrednosti.*

Ce torej sprejememo aksiom pertinentnosti Sperberja in Wilsonove ter Martinovi definiciji *vesolja verovanj*, ki sta z njim ne le kompatibilni, temveč celo komplementarni, potem lahko o kredibilnosti in verodostojnosti (trustworthiness) nekega govorca govorimo *le v razmerju do njegovega lastnega vesolja verovanj*. Že samo dejstvo, da se z nekom (sploh) spuščamo v pogovor, mora biti zadosten dokaz našega zaupanja v sogovornika in našega pristanka na njegovo vesolje verovanj, kakršnokoli že je. To seveda ne pomeni, da se moramo z njim (vedno) strinjati. *Pristati* na nekogaršnje vesolje verovanj pomeni prav pristati na razcep med t.i. »objektivno realnostjo«⁷ in individualno, recimo ji, »mentalno realnostjo«⁷ na drugi strani. Ce se sogovorčeve izjave ne »pokrivajo«⁷ z našimi ali s tistim, kar ponavadi imenujemo »objektivna realnost«, to še ne pomeni nujno, da ni vreden zaupanja. Po najboljših močeh je poskušal maksimirati (konverzacijsko) pertinenco, kar pa v danih okoliščinah lahko pomeni tudi, da ne želi sodelovati v izmenjavi informacij, ki jih od njega zahteva ali pričakuje govorci, da se ne želi pogovarjati, ali pa, da se preprosto ne more pogovarjati zaradi referencialne diskrepance med *vesoljema verovanj*, ki sta pogovorno v stiku.

Aksiom pertinentnosti tako ne ostaja nujno znotraj okvira, ki ga definira Griceov Kooperacijski princip. Seveda je neka (minimalna) stopnja kooperacije zmeraj nujna, toda to je le cena, ki jo mora govorci (oziroma sogovorec) plačati za svoj temeljno egoistični projekt. Aksiom pertinentnosti potemtakem sicer predpostavlja neko (minimalno) stopnjo kooperativnosti, vendar kooperativnosti, ki je prav pristanek na različna vesolja verovanja in s tem v skrajni konsekvenci na hipotetično nemožnost kooperacije. To pa pomeni, da se moramo tudi analize izjav lotiti drugače in zavrniti nekatere redukcionistične

⁷ Martin, Robert: *Language et croyance*, str. 15, 29, Editions Mardaga, Bruselj, 1987.

teorije, ki izjavam pripisujejo vrednost propozicij, to je abstraktnih jezikovnih entitet, ki se v izjavah šele realizirajo.

Tako je J. O. Urmson⁸ leta 1952 opozoril na podkategorijo glagolov, ki v prvi osebi ednine prezenta indikativa kažejo zanimivo asimetrijo, podobno performativnim glagolom. Imenoval jih je *parentetični glagoli* in jih opredelil, kot da:

— le *opozarjajo* na pragmatično vrednost propozicije, ki jo vpeljujejo;

— je informacija, ki jo posredujejo, glede na vsebino propozicije *le marginalna*;

— jih *lahko izpustimo/opustimo*, ne da bi s tem okrnili vsebino propozicije, ki jo uvajajo.

Zdaj pa si, v skladu z zgoraj povedanim, kot proti-primer ogledjmo naslednjo izjavo:

Mislim, da je George prevarant.

Ali je *Mislim, ...*, ki propozicijo vpeljuje, res marginalen glede na vsebino propozicije? *Mislim*, da ne, kajti nisem bil *zatrđil*

George je prevarant,

temveč sem izjavil le, da *jaz mislim*, da je tako, izjavo sem torej *omejil le nase*. Ali lahko potemtakem *Mislim, ...* res opustimo, ne da bi bila vsebina propozicije okrnjena? Brez dvoma, toda v našem primeru *gre za izjavo, ne za propozicijo*. Ko pravim:

Mislim, da p.

ne trđim, da *p*, temveč le, da *jaz mislim*, da *p*. *Mislim* potemtakem bistveno modificira *izjavno vrednost propozicije*, ki jo uvaja. Občutno namreč omeji polje veljavnosti propozicije, vsebovane v izjavi:

Mislim, da ...

kar z drugimi besedami pomeni, da onkraj črte, ki sem jo povlekel z *Mislim, ...*, nisem (več) odgovoren za veljavnost *propozicije*, vsebovane oziroma zajete v moji *izjavi*.

Ko pravim:

Georges je prevarant,

svojo izjavo izpostavljam strinjanju in nestrinjanju drugih oziroma pretresu njenih resničnostnih pogojev. Ko pa, nasprotno, pravim:

Mislim, da je George prevarant,

sem s tem razmejil področja in nase vzel, kar pač lahko oziroma moram vzeti nase, česar ne morem ne vzeti nase, namreč svoje lastno veselje verovanj. Z *Mislim, da ...* se spremeni in zamenja tabela resničnostnih vrednosti, postane inkoherentna, celo poljubno aplikabilna.

⁸ Urmson, J. O.: »Parenthetical Verbs«, v: Caton, C. E. (ed.): *Philosophy and Ordinary Language*, str. 220–240, University of Illinois Press, Urbana, 1963.

Prav na tej hipotezi, na hipotezi, da določeni jezikovni izrazi — v našem primeru kombinacija subjekt-predikat — vzpostavljajo avtonomna vesolja verovanj, v katerih pogoji resničnosti niso nujno identični s pogoji resničnosti v t.i. »materialnem svetu«, prav na tej hipotezi temelji teorija »mentalnih prostorov« Gillesa Fauconniera,⁹ nekakšen mikro model za analizo vesolj verovanj.

Z Mislim, da ... se tabela resničnosti vrednosti spremeni in celo zamenja, prav zaradi ene od temeljnih hipotez mentalnih prostorov, ki pravi: če velja $a \in M$ in $M \subset N$, iz tega (še) ne sledi da velja $a \in N$.¹⁰ Mentalni prostori niso pač nič substancialnega, nič petrificiranega in reificiranega, vsakič znova jih vzpostavljajo prav konkretni jezikovni izrazi, ki služijo kot njihovi uvajalci, na primer adverbialne skupine, logični vezniki ali, kot v primeru prevarantskega Georga, kombinacije subjekt-predikat. Prav zato, ker so vzpostavljeni oziroma konstruirani vsakič (ob vsaki konkretni situaciji) znova, pa *variira tudi število njihovih elementov*. Z drugimi besedami to pomeni, da je nek mentalni prostor (diskurzivno) lahko vsebovan v nekem drugem mentalnem prostoru, pa to še ni zadosten vzrok, da bi bili elementi vsebovanega prostora tudi elementi vsebujočega prostora.

Ob prvi predstavitvi mentalnih prostorov smo poskušali to hipotezo pojasniti s fiktivnim primerom,¹¹ pred kratkim pa nas je konkretna družbena stvarnost oskrbela s primerom, ki ima neprimerno večjo kredibilnost. Gre (ponovno) za proces proti »četverici« in za »dialog«, ki ga je med predsedstvom SR Slovenije in Odborom za zaščito človekovih pravic izzval njegov zaključek. Oglejmo si najprej, kakšno je bilo neposredno ozadje tega »dialoga«.

Konec julija 1988 je Odbor za varstvo človekovih pravic od predsedstva SR Slovenije zahteval, naj preveri, ali je vsebina vojaškega dokumenta, zaradi katerega je bil sprožen postopek pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, zakonita in ustavna.

Za odgovor je predsedstvo SR Slovenije potrebovalo dober mesec, v njem pa sporoča, da *predsedstvo SR Slovenije ni odgovorno za zagotavljanje in tudi ne za ocenjevanje ustavnosti in zakonitosti omenjenega dokumenta, ki je akt vojaškega poveljevanja*.¹²

Odbor za zaščito človekovih pravic z odgovorom seveda ni bil zadovoljen. Predsedstvo je opozoril na 205. člen ustave SFRJ, po katerem so za ustavnost in zakonitost dolžni skrbeti vsi državni organi in v podkrepitev navedel še 299. člen ustave SRS, 301. člen ustave SRS in 239. člen ustave SFRJ, 378. člen ustave SRS, še zlasti pa 377. člen ustave SRS in 244. člen ustave SFRJ¹³ (njihova pozitivna vsebina v tem trenutku ni pomembna).

Ker po mnenju Odbora predsedstvo SR Slovenije ni uporabilo svojih ustavnih pravic, je Odbor predlagal skupščini SR Slovenije, da v okviru svojih pristojnosti samo obravnava vprašanje ustavnosti in zakonitosti spornega vojaškega dokumenta in da od predsedstva SR Slovenije zahteva njegovo stališče o tem vprašanju, svojim članom pa

⁹ Fauconnier, Gilles: *Espaces Mentaux*, Minuit, Pariz, 1984.

¹⁰ Glej Zagar, Igor: »Za realni idealizem«, v: *Problemi-Razprave* 7–8/1987, str. 54, Ljubljana.

¹¹ Prav tam, opomba 5.

¹² Delo, 2. IX. 1988.

¹³ Prav tam.

predlagal, naj v svojih delovnih in drugih organizacijah zahtevajo sestanke delegacij za delegiranje delegatov v skupščine in zahtevajo uradno vložitev teh dveh zahtev predsednikom posameznih zborov skupščine SR Slovenije.

Predsedstvo SR Slovenije je sporočilo Odbora preučilo in »odločno zavrnilo pristop in ocene, ki se nanašajo na delo predsedstva SR Slovenije«. ¹⁴ Odbor da v svojem sporočilu napačno interpretira odgovor, s katerim je predsedstvo zavrnilo njegovo zahtevo, naj takoj preveri ustavnost in zakonitost vojaškega dokumenta. Predsedstvo da se ni proglasilo za nepristojno vsebinsko odgovoriti na to vprašanje, ampak je le ugotovilo, da ni neposredno odgovorno za zagotavljanje in ocenjevanje ustavnosti in zakonitosti omenjenega dokumenta. Predsedstvo je prepričano, da celovita politična ocena okoliščin, v katerih je potekal proces, ni mogoča brez vsebinske in pravne analize tega dokumenta in pristojnosti za njegovo izdajo in bo svoja stališča in ocene, ki bodo vsebovale vse pomembne okoliščine, vzroke in posledice družbenih razmer, v katerih je tekel proces, še naprej sporočalo delegatom skupščine SR Slovenije in slovenski javnosti.

Potem sledi zaključni odstavek, ki je za nas — za naš prikaz in eksplikacijo — ključen. Takole pravi predsedstvo SR Slovenije:

Sedanje, ne le gospodarske, ampak splošne družbenopolitične razmere v Sloveniji in Jugoslaviji so skrajno zapletene in zaostrene, zaradi česar mora vsakdo, ki se aktivno vključuje v javno politično življenje, prevzemati odgovornost za svoje delovanje. Odbor s svojimi najnovejšimi zahtevami sili predsedstvo SR Slovenije in skupščino SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije in urejanju mednacionalnih odnosov ter razvoju socializma v vsej Jugoslaviji, ne more pa koristiti niti interesom obtoženih¹⁵ (podčrtal I. Ž.).

Odbor v svojem odgovoru¹⁶ seveda pozdravlja odločitev predsedstva SR Slovenije, da bo skupščini — pa čeprav naknadno — sporočilo svojo oceno spornega dokumenta, upravičeno pa se čudi — in tu mu moramo s svojim teoretskim interesom pritegniti tudi mi — *kako more zavzemanje za spoštovanje ustavnosti in zakonitosti škodovati interesom SR Slovenije in obtoženih.*¹⁷ Odbor tudi povsem upravičeno — in reči moramo, da teoretsko legitimno — sklepa, da je predsedstvo SR Slovenije s takšno formulacijo indirektno, hote ali nehotе, v bistvu že povedalo najmanj to, da z ustavnostjo in zakonitostjo dokumenta najbrž ni vse v redu. **Ce bi bilo, namreč ne bi bilo razloga za konflikt¹⁸** (podčrtal I. Ž.).

Sklepanje Odbora je sklepanje v najboljši maniri griceovske konverzacijske implikature. Za kaj gre?

Predsedstvo SR Slovenije je (eksplicitno) izjavilo, da p (»Odbor sili predsedstvo SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije.«) in nam dalo s tem (implicitno) vedeti, da q (»Dokument je protiusstaven in protizakonit.«). Znotraj griceovskega univerzuma velja, da je X, ki je s tem, ko je izjavil p, impliciral q,

¹⁴ Delo, 3. IX. 1988.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Delo, 6. IX. 1988.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

implikacijo *q* namenoma vnesel v pogovor, če je zadovoljeno naslednjim pogojem:

1. Najprej in predvsem ne sme biti dvoma, da upošteva konverzijske maksime ali vsaj Kooperacijski princip.

2. Nadalje ne sme biti dvoma, da *X* ve ali misli, da je *q* nujen zato, da bi samo dejstvo, da trdi *p*, ne bilo v nasprotju s pogojem 1.

3. Govorec misli (in pričakuje), da sogovornik misli, da on, govorec, tako res misli, da je sogovornik torej sposoben deduktivno ali intuitivno zaključiti, da je pogoj pod 2 povsem nujen.¹⁹

Eksemplarično sklepanje, ki ga je očitno uporabil tudi Odbor, je torej takšno:

a) Predsedstvo SR Slovenije je izjavilo, da *p* (»Odbor sili predsedstvo SR Slovenije v konflikt, ki ne bi koristil uveljavljanju interesov SR Slovenije«).

b) Nobenega razloga ni, da bi predpostavljali, da predsedstvo ne ravna v skladu s konverzijskimi pravili oziroma v skladu s kooperacijskim principom (»Naj bo vaš konverzijski prispevek takšen, da bo po mnenju ali smeri pogovora, v katerega ste vpleteni, ustrezal stopnji pogovora, na kateri se nahajate.«).

c) Potemtakem ne bi moglo ravnati, kakor ravna (namreč, da trdi *p*), če ne bi želelo implicirati, da *q* (»Dokument je protiušten in protizakonit«).

d) Predsedstvo ve, da vemo, da *p* implicira *q*.

e) Predsedstvo ni storilo ničesar, da bi nas odvrnilo od implikacije *q*.

f) Predsedstvo torej želi, da mislimo, da *q*.

g) potemtakem: predsedstvo je impliciralo, da *q* (da je sporni dokument protiušten in protizakonit).

To pa še ni vse!

Iz opisanega oziroma rekonstruiranega postopka sklepanja je razvidno, da je pri svojem ravnanju predsedstvo SR Slovenije posedovalo informacijo več (element več v svojem mentalnem prostoru oziroma vesolju verovanj) kot Odbor za varstvo človekovih pravic. Zato Odbor lahko povsem legitimno reče, da je dalo predsedstvo SR Slovenije s svojo izjavo vedeti, da z dokumentom ni vse v redu — to pa je tudi vse. Z drugimi besedami in bolj natančno: prav zato, ker vesolje verovanj predsedstva SR Slovenije poseduje (vsaj) *en element več*, se Odbor mora in lahko poslužiti le gricevskega sklepanja po pragmatični implikaturi, kar pomeni, da o vzroku lahko sodi le po njegovih učinkih.

Mislim, da ... in podobni uvajalci mentalnih prostorov oziroma vesolj verovanj morda res nakazujejo in opozarjajo (le?) na pragmatično vrednost v izjavi vsebovane propozicije. Toda, ali je v primeru, ko *Mislim, da ...* pomeni ločitev vzroka in/od posledice (učinka) — celo skritje vzroka pred posledico (učinkom) — ali je v tem primeru opozorilo na pragmatično vrednost izjave res marginalno in ga lahko brez škode opustimo?

Igor Z. Zagar

Junija in oktobra 1988

¹⁹ Grice, H. P.: »Logic and Conversation«, v: *Syntax and Semantics* 3, str. 49–50.

Pojmovna zgodovina partes orationis v antiki*

Kdaj se prične zgodovina partes orationis? Malo pred letom 384 pr.n.št. je Platon napisal dialog *Kratil*, v katerem deli stavke (*lógoi*) na *ónoma* in *rhēma*. Poglejmo si zatoorej, kako to stori:

Kratil, 424 E: Prav tako bova tudi midva uporabljala črke za stvari, in sicer eno črko za eno stvar, kjer se bo zdelo nujno, ali pa več črk skupaj ter oblikovala to, čemur pravijo zlogi, ki so iz njih zložene *onomata* in *rhēmata*. In iz *onomata* in *rhēmata* bova potem znova spalčila nekaj velikega, lepega in celovitega.

Marjan Tavčar v slovenskem prevodu sloveni *ónoma* z besedo oziroma samostalnikom, *rhēma* pa z izrazom oziroma glagolom. Naš pristop je drugačen, z ozirom na dani kontekst lahko zaenkrat rečemo le to, da sta *ónoma* in *rhēma* dve vrsti zloženih zlogov. Že v paragrafu 431 B pojasni nekoliko natančneje ta dva koncepta:

Kratil, 431 B: Če pa je tako in je mogoče *onomata* nepravilno porazdeliti in ne dati vsakemu predmetu ustreznih, marveč takšne, ki so neustrezni, naj bi bilo mogoče to isto storiti tudi z *rhēmata*. In če je mogoče tako vzdevati *rhēmata* pa *onomata*, je nujno treba tudi stavke (*logoi*); stavki so pač, tako mislim, povezava obojih.

V omenjenem paragrafu Platon torej razlikuje dve sestavini, iz katerih tvorimo stavke. To, da *ónoma* in *rhēma* tvorita stavek, ni bilo samoumevno, zakaj v nasprotnem primeru Platonov Sokrat ne bi posebej pojasnjeval, da je zanj stavek kombinacija *ónoma* in *rhēma*. Da je enačenje *rhēma* z glagolom neosnovano, nam pokaže tale paragraf:

Kratil, 399 A: Na primer »*Dii philos*« (Zeusu prijatelj) — da bi nam namesto *rhēma* nastala *ónoma*, odpahnemo drugi jota (i) in izgovorimo namesto ostrivca na sednjem zlogu težki naglas... »*Díphilos*«.

Prav zaradi tega paragrafa je R. H. Robins obtožil Platona nekonstistentnosti:

»There has been considerable discussion on the inclusion by Plato, and latter by Aristotle, of adjectives and adjectival phrases like *leukon* (white) and *Dii Philos* (beloved of Zeus) among the *rhēmata*. By the

* Tu objavljeni članek predstavlja prvo poglavje *Pojmovne zgodovine partes orationis* istega avtorja.

exercise of the historical hindsight it is not difficult to accuse them of inconsistency and the failure to recognize the "properly relevant criteria."¹

Na tem mestu se ne strinjamo z Robinsom, zakaj menimo, da moramo *rhema* razumeti v pomenu izraza, ki lahko pomeni tako frazo kot pridevnik ali glagol. Če razumemo *rhema* v tem pomenu, potem so vsi trije navedeni paragrafi konsistentni. Po drugi strani pa ne smemo spregledati dejstva, da se koncepti *onoma*, *rhema*, *logos*, ki jih vzpostavlja Platon v *Kratilu*, bistveno razlikujejo od kasnejših razdelav.

V dialogu *Kratil* torej Platon razlikuje *onoma* kot so *ánthropōs*, *hippos*, *Poseidōn*, *rhema* *Dü philos* in *logos*, ki je kombinacija *onoma* in *rhema*. Dragocen doprinos tega dialoga je, da tedaj običajni besedi kot sta *onoma* in *logos* začenja uporabljati kot koncepte.

Nadaljnjo razdelavo teh konceptov najdemo v dialogu *Sofist*.

Sofist, 261 E

Nam je namreč na razpolago dvovrsten rod glasovnih pojasnil z ozirom na bitnost... Ena vrsta so tako imenovana imena (*onomata*), druga pa izreki (*rhemata*)... Kar je pojasnilo za dejanje, nekje imenujemo izrek... Glasovni znak pa, ki je postavljen za tiste, ki ta dejanja izvajajo, je ime (*onoma*)... Tedaj pa na osnovi imen, ki so sama zase zaporedoma izgovorjena, nikdar ni možna govorica (*logos*) niti spet iz izrekov, ki so povedani ločeno od imen.²

Stavek je tu določen veliko natančneje. Je povezava *onoma* in *rhema*. Če postavljamo zaporedoma zgolj *onomata* ali zgolj *rhemata*, ne tvorimo stavka. Tako *rhemata*, kot so »hodi«, »teče«, »spi«, izgovorjena drug za drugim, ne proizvedejo stavka. To, kar tu trdi Platon za omenjene tri glagole v posameznem, ne velja absolutno. Namreč na vprašanje: Kaj dela Miha, lahko odgovorimo: *Teče, hodi, spi*. Seveda pa ta proti-primer ne izpodbija konceptualnega para *onoma*: *rhema*, kar bomo pokazali v nadaljevanju.

Kriterij, po katerem se Platon odloča med *onoma* in *rhema*, je odnos subjekt: predikat. Oglejmo si sedaj paragraf 263 A:

Sofist, 263 A:

Eleatski gost »Teaitetos sedi«... Tvoja naloga pa je razložiti, na koga se nanaša in kaj neki izraža.

Teaitetos: Očividno, da meri name in govori o meni.

Stavek (*lógos*) je stavek, kadar vsebuje neko *onoma* in *rhema*, ki prvo pojasnjuje. Stvari pa se malce zapletejo, če vzamemo tale primer:

Sofist, 263 A:

Eleatski gost: »Teaitetos, s katerim se jaz sedaj pogovarjam, leti«.

Teaitetos: Tudi za to izjavo pač ne bo niti enega, ki bi rekel drugače, kot da meri mene in govori o tem, kar se mene tiče.

¹ Robins, (1966), str. 9.

² Valentin Kalan pa je v prevodu *Sofista* za razliko od Tavčarja opazil kompleksnost razmerja *onoma* : *rhema*. Poglejmo njegovo opombo na str. 216: Jezikoslovje je šele in stativ nascenti. Besede s splošnim pomenom se začno uporabljati »tehnično«, strokovno. *ónoma* in *rhéma* pa ne pomenita različnih besednih vrst.

Stavek Eleatskega gosta lahko razčlenimo na tele načine:

(1) ONOMA: *Teaitetos*,

RHEMA: *leti*.

? : *s katerim se jaz sedaj pogovarjam*.

(2) ONOMA: *Teaitetus*, *s katerim se jaz sedaj pogovarjam*,

RHEMA: *leti*.

(3) ONOMA: *Teaitetos*,

RHEMA: *s katerim se jaz sedaj pogovarjam, leti*.

(4) ONOMA (1): *Teaitetus*,

RHEMA (1): *s katerim se jaz sedaj pogovarjam*,

RHEMA (2): *leti*.

(5) ONOMA (1): *Teaitetus*

RHEMA (1): *leti*

ONOMA (2): *Jaz*

RHEMA (2): *s katerim se zdaj pogovarjam (Teaitetus)*³

Platon stavka ni razčlenil na omenjenih pet načinov, ampak le na prva dva, na prvega eksplicite, na drugega implicate.

Da je »*Teaitetus*« *onoma* in »*leti*« *rhema* je očitno, kaj pa je »*s katerim se jaz pogovarjam*«? Eleatski gost je pristavil te besede, da bi izmed vseh *Teaitetusov* pokazal prav na svojega sogovorca. Namreč, morda je v trenutku, ko je Eleatski gost rekel, da *Teaitetus* *leti*, na nekem drugem mestu, nek drug *Teaitetus* zares letel. V tem primeru bi bil obravnavani stavek resničen. Platon pa je s tem primerom hotel pokazati zgled napačnega in neresničnega govora, zato je moral Eleatski gost pristaviti te pojasnjevalne besede. Tako gledano pa je ime oziroma *onoma* celoten opis: »*Teaitetus, s katerim govorim*«.

Tu moramo omeniti, da Platon loči dva tipa govora; prvi, ki zgolj imenuje (*onomázein*) in drugi, ki govori (*légei*) in izjavlja.

Prvega tvorijo zgolj *onomata*, drugi je kombinacija *onomata* in *rhemata*. S tem pa postane še bolj jasno, da *onoma* ni ime oziroma samostalnišnik, ampak subjekt, ki se pojavlja v gramatični obliki ene besede, lahko pa celo v obliki stavka.

Poglejmo si sedaj še preostale tri možne variante.

Kar zadeva tretjo, lahko ugotovimo, da je kriterij delitev na *onoma* in na vse, kar ni *onoma* in je zatorej *rhema*. Ta varianta je kot taka neproduktivna; kar nam omogoča, je zgolj izolacija *onoma* v pomenu imena. Njena dragocenost pa je v tem, da prav njena insuficienca napeljuje na potrebo neke bolj sofisticirane analize, ki sega prek para *onoma* : *rhema*.

Četrta varianta nam omogoča razdelavo stavka s pomočjo več *rhemata*. Stavek tu izhaja iz *onoma*, ki jo pojasnjujejo različne *rhemata*.

Peta varianta pa vzame za oporno točko nominative; kolikor je nominativov, toliko je *onomata*. Vsaka *onoma* pa je pojasnjena s svojo *rhema*. *Onomata* pa v stavku niso poljubno razvrščena, ampak so hierarhično urejena: primerna, sekundarna, terciarna ... Osvetlimo sedaj še razliko med četrtnim in petim konceptom stavčne delitve:

³ Beseda »*s katerim*« povezuje para *onoma* : *rhema*(1) in *onoma* : *rhema*(2). Je namreč znak, ki stoji za *onoma*(1) v paru *onoma* : *rhema*(2).

Teaitetus, ki se pogovarja z menoj, leti.

Ta stavek razčlenimo le po četrtem postopku in sicer:

ONOMA: *Teaitetus*

RHEMA (1): *ki se pogovarja z menoj,*

RHEMA (2): *leti.*

Koncept stavka z več onomata in rhemata pa vsebuje tudi tole možnost:

Teaitetus in Eleatski gost sedita.

ONOMA: *Teaitetus in Eleatski gost*

RHEMA: *sedita.*

V tem primeru lahko nadaljujemo z razčlenitvijo ONOMA v

ONOMA (1): *Teaitetus*

ONOMA (2): *Eleatski gost*

pri čemer se izkaže, da sta različni *onomata* pojasnjeni z istim *rhema*.

S parom *onoma : rhema* pa lahko rešimo celo tako skrajn stavek kot je:

Hodim.

»Hodim« je *rhema*, ki pojasnjuje implicirano *onoma* »jaz«. S tega zornega kota torej lahko rečemo, da je »hodim« hkrati *onoma* in *rhema*, zakaj meri na »mene« in govori o »meni«.

Tu omenjene možnosti koncipiranja *onoma* in *rhema* nam potrjujejo, kako ploden konceptualni par je vpeljal Platon.⁴

Kar zadeva formalno klasifikacijo besed pa lahko ugotovimo, da delitev stavka na *onoma* in *rhema* ne pomeni hkrati delitve na dve različni vrsti besed. Resda Platon kot *onoma* navaja besede kot so »Sokrates«, »konj«, »človek«, skratka imena, in kot *rhema* »sedi«, »leti«, se pravi glagole; toda tako *onoma* kot *rhema* lahko vsebujeta več besed ali celo stavek (odvisni).

Platonova razčlenitev stavka na *onoma* in *rhema* torej ni gramatična v sodobnem pomenu te besede, ampak je osnovna na zunajgramatičnem principu *subjekt : predikat*.

II. ARISTOTEL

Se veliko bolj kot Platon se je ukvarjal z razdelavo *méroi lógou* Aristotel. Sloviti tekst *De interpretatione* (v orig. *Peri Hermeneias*) se prične s temi besedami:

16 a 19 Najprej moramo določiti, kaj je *onoma* in kaj *rhema*.

Onoma definira potem takole:

16 a 19 *Onoma* je govorjeni glas, katerega pomen je osnovan na dogovoru, in ki ne označuje časa, in pri katerem noben izmed njegovih delov nima pomena sam zase.

V nadaljevanju Aristotel navede štiri različne vrste *onomata*: Poleg običajnega *onoma* kot je *ánthrōpos*, navede še *ouk ánthrōpos*, »ne-človek«, ki mu pravi *onoma aoriston* (nedoločna *onoma*). »Ne-človek« pa ni preprosta negacija od »človek«, ampak je gramatična

* K tem razsežnostim *onoma* in *rhema* se bomo vrnili v poglavju o moderni gramatiki.

entiteta enakovredna *onoma*. Priznati moramo, da je ta Aristotelova na videz nenavadna definicija povsem upravičena. Zamenjamo lahko namreč poljubno *onoma* z nedoločno *onoma*, pa se struktura stavka ne spremeni:

Človek je moder.

povsem ustreza

Ne-človek je moder.

»Je moder« je *rhema*, pa najsi bo *onoma* »človek« ali pa »ne človek«.

Kot tretjo vrsto *onomata* navede *Philonos* »Filonija, gen.« in *Philoni* »Filoniju, dat.« Tovrstna *onomata* se razlikujejo od običajnih in jih zato imenuje »*ptōseis onómatos*«.

Onoma je po Aristotelu najmanjša pomenska enota, ki je ni mogoče deliti na manjše pomenske enote, ne da bi ob tem spremenili njen pomen. Namreč tudi sestavljena beseda kot na primer lastno ime *Kallippos* »Lep-konj« nima enakega pomena kot njeni deli *ho kalòs hippos* »nek lep konj«. Tri oziroma štiri vrste *onomata* so tele:

»človek«	ONOMA (ime)
»Kallippos«	ONOMA (lastno ime)
»ne-človek«	NEDOLOČNA ONOMA (zanikano ime)
»Filonija«	PREGIBNA ONOMA (sklanjano ime)

Z gramatičnega stališča pa imamo opraviti le z dvema vrstama *onoma*, ki ju najustrezneje opišemo s *casus rectus* in *casus obliquus*. »Ne-človek« je v bistvu le semantični podrazred *onoma*, namreč nedoločnost izraža tudi *onoma*, kot je *tis* »nekdo«. Da je lastno ime *Kallippos* običajna *onoma*, pa je izpostavil že sam Aristotel. Na eni strani imamo torej »čisto *onoma*«, ki je postavljena v nominativ, in »pregibno *onoma*«, ki je postavljena v sklon zunaj nominativa. Ta razlika je pomembna s stališča stavčnega subjekta; ta je namreč postavljen v nominativ. Na ta način nam razpade stavek na: ONOMA ter RHEMA in PREGIBNA ONOMA. Toda o tem več v nadaljevanju. Omeniti pa velja, da sklon pri Aristotelu ni atribut *onoma*, ampak je distinktivni moment, ki omogoča delitev na dve vrsti *onoma* (prisotnost : odsotnost nominativa). Beseda kot je »človek«, ki v latinskih gramatikah z vsemi svojimi oblikami (človeka, človeku ... *hominis*, *homini* ...) spada v eno besedno vrsto (*nomen*), je pri Aristotelu postavljena v samostojno besedno vrsto (*onoma*), medtem ko so njene oblike (človeka, človeku ... *anthropou*, *anthropo* ...) postavljene v posebno vrsto (*pregibna onoma*).

Oglejmo si sedaj, kako Aristotel definira *rhema*:

16 b 6 *Rhema je to, kar označuje čas, pri čemer noben izmed njenih delov nima pomena sam zase. Poleg tega pa je tudi znak za stvari, rečene o nečem drugem.*

Rhema razdeli na tri vrste:

»Okreva« (<i>hygiainei</i>)	RHEMA
»Ne okreva« (<i>ouch hygiainei</i>)	NEDOLOČNA RHEMA
»Okreval je« (<i>hygiainen</i>)	PREGIBNA RHEMA (<i>ptosis rhematos</i>)
»Okreval bo« (<i>hygiainei</i>)	

Tovrstna delitev *rhema* se zdi, da je zgolj simetrija delitev *onoma*. Z gramatičnega stališča ni pravega razloga za ločevanje *pregibne* in *nepregibne rhema*, zakaj

Sokrat je okreval
je sintaktično paralelno

Sokrat okreva.

Enako velja seveda za nedoločno in določno *rhema*.

Poglejmo si sedaj razliko med Platonovim in Aristotelovim konceptom *onoma*: *rhema*.

Deček je bral knjigo	(PLATON)	(ARISTOTEL)
	ONOMA	ONOMA
	RHEMA	(PREGIBNA) RHEMA PREGIBNA ONOMA

Deček bere knjigo	(PLATON)	(ARISTOTEL)
	ONOMA	ONOMA
	RHEMA	RHEMA PREGIBNA ONOMA

Pokazana zgleda kažeta na veliko subtilnejšo analizo, ki jo omogoča Aristotelov konceptualni aparat. Medtem ko *rhema* in *onoma* ustrežata predikatu in subjektu v Platonovi filozofiji, pa spravi Aristotel *onoma* in *rhema* na raven posamezne pomenske enote. Namreč oba sta najmanjši pomenski enoti, katerih delitev povzroči spremembo pomena. Pomenska enota je posamezna beseda »človek«, ali zanikana beseda (po Aristotelu nedoločna beseda) »ne-človek«, ali nek pojem »mrtvi vojak«. Slednjega seveda nismo našli pri Aristotelu, dopušča pa ga njegov aparat. Namreč »vojak«, iztrgan iz izraza »mrtvi vojak«, dobi nek drug pomen, kot ga ima v omenjenem izrazu.

Aristotel naredi še korak naprej, ko v 20. poglavju *Poetike* vpelje še »nepomenjujoče besede«:

1457 a *Syndesmós* (veznik) je sestavljen izraz, ki nima lastnega pomena in ni primeren, da bi stal sam zase na začetku stavka, kot na primer *mén* »sicer«, *étoti* »seveda«, *dé*, »pa«. Ali pa izraz, ki nima lastnega pomena, a je zmožen iz več izrazov, ki imajo lasten pomen, sestaviti nov pomenski izraz.

K. Gantar prevaja *syndesmós* z veznik, vendar je treba opozoriti, da je tak prevod preenostaven. Namreč v Heinemannovi izdaji sta kot primera *syndesmói*, ki imajo sposobnost druženja več besed v eno pomensko enoto, navedena *amphí* »okrog« in *peri* »okoli«. Ti dve besedi opravljata funkcijo predlogov in prislovov, zato je treba reči, da *syndesmós* pri Aristotelu pokriva današnje veznike, predloge in prislove.

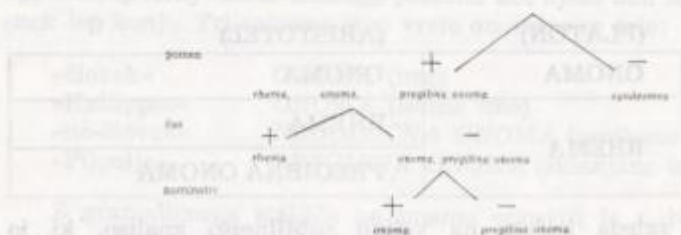
1457 a *Arthron* (členica) je izraz, ki nima lastnega pomena in ki označuje začetek, ali konec, ali prelom nekega stavka, kot na primer *ho* »ta«, *peri* »okoli«.

Zadeva z *arthronom* pa je še bolj zapletena. Poleg Gantarjevega prevoda, ki smo ga uporabili tu, obstajajo vsaj še tri verzije: brez kakršnegakoli primera Hienemann, z *mén* in *per* (Bröndal, 1948) in s *femí* in *perí* (Lucas, 1968: Stahr, 1860).

Z vpeljavo *syndesmos* lahko sedaj razčlenimo že takle stavek:

Okoli hiše je hodil in poskakoval Sokrat.
 SYND. PREG. ONOMA RHEMA SYND. RHEMA ONOMA

Z ozirom na več kot dvomljivo naravo *arthrona* — za mnoge je vprašljiva provenienca celotnega 20. poglavja Poetike — bomo konstatirali, da Aristotel razlikuje štiri vrste besed: ONOMA, PREGIBNO ONOMA, RHEMA IN SYNDESMOS. V posamezne vrste jih razvrstimo po temle postopku:

III. DIOGENES LAERTIUS (STOIKI)

Nadaljnji korak v razvoju klasifikacij stavka so napravili stoiki. V tem poglavju bomo osrednjo pozornost namenili delu Diogenesa *Vitae philosophorum*.

Diogenes že povsem eksplicitno opiše pet delov stavka: PROSEGORIA (ime), ONOMA (lastno ime), RHEMA, SYNDESMOS in ARTHRON.

Prosegoria definira kot del stavka, ki označuje neko splošno kvilteto kot sta na primer »človek« ali »konj«.

Onoma se od *prosegoria* razlikuje v tem, da izraža neko posebno lastnost, značilno za nek individuum, npr. Diogenes, Sokrates.

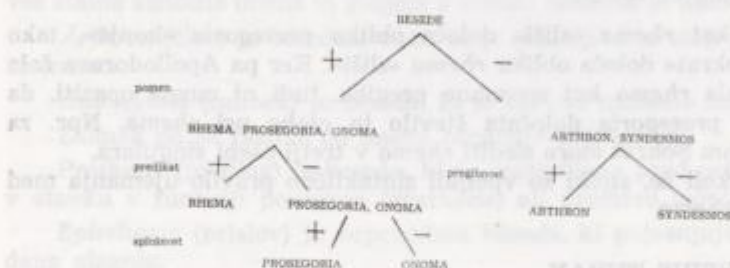
Rhema je po Diogenesu del stavka, ki označuje (*sēmaínei*) nek izolirani predikat (kategórema), po Apollodorosu pa je nepregiben (*á-pótos*) del stavka, ki označuje nekaj, kar bi bilo lahko pripisano nemu ali več subjektom, npr. *grápho* »pišem«, *gráphomen* »pišemo«.

Syndesmos je nepregiben del stavka, ki povezuje različne dele stavka (*lógos*) v celoto.

Arthron je pregiben del stavka, ki razlikuje spol in število pri *prosegoria*, npr. *ho*, *he*, *to*, *hoi*, *hai*, *ta*. (*Vitae* ... VII, 57—58).

Tu velja pojasniti, da je npr. *ho* člen, ki je dodan pred samostalnikom, pridevnikom, lahko tudi pred infinitivom, in ki določa spol in število. Člen in odnosna beseda se ujemata v sklonu in številu.

Diogenes razvršča besede po posameznih vrstah takole: Obstajajo besede, ki imajo pomen in one, ki ga nimajo. Prve se nato delijo na tiste, ki označujejo kvalitete in one, ki označujejo predikate. Kvalitete so potem splošne ali posamezne. Besede, ki nimajo pomena, se delijo na pregibne in nepregibne.

Kakšni principi vodijo takšno delitev? Prvi je semantičen (sposobnost pomenjanja), druga dva sta gramatična; eden je morforloški (*arthron*, ki določa spol in število pri *onoma*), drugi sintaktičen (*syn-desmoi* povezujejo besede).

Z vpeljavo novega razreda besed *arthron* je bilo prvič v zgodovini možno razvrstiti vse grške besede v *méroi lógou*. Vsaka beseda pripada konkretnemu razredu.

Tu bi radi opozorili še na terminološko nejasnost; *onoma* ima pri Diogenesu veliko ožji pomen (lastna imena) kot pri Aristotelu. Stoiki so prav tako opustili Aristotelovo razlikovanje med *ptôsis orthê* in *ptôseis plágiai* (*casus rectus* in *casus obliquus*), kar pomeni digresijo v razvoju konceptov stavčne analize.⁵

Drugače od Diogenesa je postopal Apollodorus, ko je vpeljal formalno razlikovanje med *onoma* in *prosegoria* na eni ter *rhema* na drugi strani. *Rhema* po njem ni sposobna pregiba (*áptôsis*). Toda takšna definicija pade pod Aristotelovo raven, zakaj zanika že priznano dejstvo, da je *rhema* sposobna pregiba.

Stoiki so bili poleg drugega tudi pionirji v študiju razmerij med *onoma* in *rhema*. Apollodorusovi učenci⁶ so namreč opisovali predikat (*kategórema*) kot nepopolni izraz, ki ga moramo dodati nominativu (*ptôsis orthê*), kadar želimo izreči sodbo. Na primer »teče« je defekten izraz vse dokler ga ne dodamo besedi »Sokrat«. Šele sedaj, ko imamo stavek »Sokrat teče«, dobi *rhema* »teče« svoj smisel. Po drugi strani pa najdemo določene predikate, kot sta *akôuô* »slišim« in *horáo* »vidim«, ki zahtevajo konstrukcijo zgolj s *casus obliquus*. Primer je tale:

Sokrat sliši konja teči.

Rhema kot je »sliši« zahteva za seboj *onoma* oziroma *prosegoria* v obliki *aitiatike* (akuzativa).⁷

⁵ Na to razliko ponovno opozoril šele H. Sweet (1981), ko samostalniki, postavljeni v *casus obliquus*, izenači s prislovom.

⁶ Diogenes, *Vitae* ... VII, 64.

⁷ Latinski termin *accusativus* ter z njim slovenski tožilnik je po Robinsu (1969) napačni prevod. Poglejmo si njegov komentar na strani 35:

It is interesting to notice that the Latin *casus accusativus*, our accusative case arises from a mistranslation of the Greek *aitiatiḱē ptōsis*, the object case, referring to the recipient of some action caused to happen (*aitia*, cause). Varro, who was responsible for the Latin term, appears to have been misled by the other meaning of *aitia*, accusation or charge.

Tako kot *rhema* »sliši« določa obliko *prosegoria* »konja«, tako *onoma* »Sokrat« določa obliko *rhema* »sliši«. Ker pa Apollodorova šola ni definirala *rhema* kot sposobne pregiba, tudi ni mogla opaziti, da *onoma* in *prosegoria* določata število in osebo pri *rhema*. Npr. za nominativom Sokrat mora slediti *rhema* v tretji osebi singulara.

Kakorkoli že, stoiki so vpeljali sintaktično pravilo ujemanja med *onoma* in *rhema*.

IV. DIONYSIUS THRAX

Najbolj dovršeno delo, napisano v dobi antične Grčije, ki je obravnavalo *méroi lógou*, je *Téchnē grammatikē*. Delo pripisujejo Thraxu, toda mnogi dvomijo v njegovo avtorstvo (Robins, 1966; Hovdhaugen, 1984). Robins meni, da je dejanski avtor seznama osmih razredov besed Thraxov učitelj Aristarchus. Kdorkoli je že avtor, bodisi Thrax, Aristarchus ali kdo izmed Aleksandrijskih učenjakov, to delo je imelo neizmerno usoden vpliv na gramatično tradicijo v Evropi. Razmišljajmo torej raje ad rem in ne ad hominem. Thrax razlikuje osem delov stavka:

Onoma (ime) je del govora, ki je pregiben v sklonu (*ptōtikós*) in ki označuje neko telo (*šōma*) ali neko dejanje (*prâgma*). Ima pet *parepōmena* (atributov):

1. *Génos* (spol): maskulinum, femininum in nevtrum

2. *Eidos* (podoba): osnovna in izpeljana (substantiv *gē* »zemlja« je naveden kot osnovna in adjektiv *gaiēios* »zemeljski« kot izpeljana; prav tako so pozitivni adjektivov uvrščeni med osnovne, komparativi in superlativi pa med izpeljane podobe. Tako koncipiran *eidos* omogoči uvrstitev substantivov in adjektivov v enoten razred (*onoma*), pridevniško stopnjevanje je namreč oblikovano izenačeno s samostalniško pridevniško izpeljavo.

3. *Schēma* (oblika): enostavna in sestavljena. (*Mémnōn* je enostavna, *Philódemos* pa sestavljena: *philo* — *dēmos*)

4. *Arithmós* (število): singular, dual ali plural.

5. *Ptōsis* (sklon): nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ.

Rhemata (glagoli) so besede, ki niso pregibne v sklonu, ampak izražajo čas (*chrónos*) ter označujejo neko dejavnost ali potekajoči proces. Obstaja osem stalnih atributov *rhema*:

1. *Egklisis* (naklon): indikativ, imperativ, optativ, konjunktiv in infinitiv.

2. *Diáthesis* (položaj): aktiv, medij in pasiv.

3. *Eidos* (podoba): osnovna in izpeljana.

4. *Schēma* (oblika): enostavna, sestavljena in razstavljena.

5. *Arithmós* (število): singular, dual in plural.

6. *Chrónos* (čas): sedanji, prihodnji in pretekli. Slednji ima štiri oblike: perfekt, imperfekt, pluskvamperfekt in aorist.

7. *Súzugia* (spregatev): posamezne konjugacije (tematna, atematna).

8. *Prosōpon* (oseba): prva, druga in tretja.

Metochē je beseda, ki ima značilnosti glagola in imena. Posедуje vse stalne atribute imena in glagola z izjemo naklona in osebe.

Árthron (člen) je besedna vrsta, ki je sklonljiva in stoji pred ali za imenom.

Antōnymia (zaimek) je beseda, ki jo rabimo namesto imena.

Zaimek pa za razliko od imena označuje tudi osebe.

Próthesis (predlog) je beseda, ki je postavljena pred ostale besede v stavku v funkciji povezave (*sýnthesis*) ali ureditve (*sýntaksis*).

Epírrhema (prislov) je nepregibna beseda, ki pojasnjuje in je dana glagolu.

Sýndesmos (veznik) je beseda, ki povezuje misel (*diánoia*).

Če izvzamemo dejstvo, da sta *onoma* in *rhema* klasificirani tudi kot entiteti, ki pomenjata, lahko rečemo, da je klasifikacija besed osnovana na oblikovnem (gramatičnem) principu. Poskusimo zarisati ta gramatični princip:

1. Distinktivna poteza je sposobnost pregibanja v sklonu (sklanjatev). Vse besede se sedaj porazdelijo v dva razreda:

+ *ime, deležnik, zaimek, člen*

— *glagol, prislov, predlog, veznik*.

2. Distinktivna poteza je sposobnost časovnega pregiba (spregatev):

+ (+) *deležnik*

+ (—) *glagol*

— (+) *ime, zaimek, člen*

— (—) *prislov, predlog in veznik*

3. Distinktivna poteza je prisotnost atributa *eidos*:

+ (—+) *ime, zaimek*

+ (—) *predlog, prislov, veznik*

— (—+) *člen*

4. Distinktivna poteza je prisotnost atributa *prósopon*:

+ (+—+) *zaimek*

— (+—+) *ime*

— (+—) *predlog, prislov, veznik*

Morfološki pristop tu omaga, zato ga bomo nadomestili s sintaktičnim:

5. Distinktivna poteza je sposobnost povezovati druge besedne vrste:

+ (— + —) *predlog*

— (— + —) *prislov, veznik*

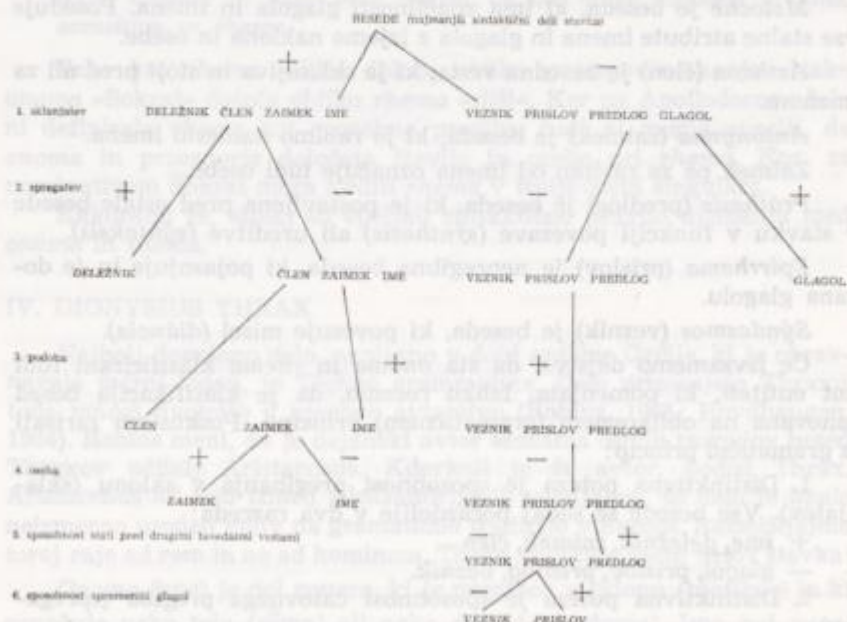
6. Distinktivna poteza je sposobnost spreminjanja glagola:

+ (— — + —) *prislov*

— (— — + —) *veznik*

Preden zarišemo grafično upodobitev klasifikacije besed, naj omenimo, da se definicija besede pri Thraxu razlikuje od njegovih pred-

hodnikov. Že pri Aristotelu, še zlasti pa pri stoikih je beseda najmanjša pomenska enota. Pri Thraxu pa je beseda najmanjši sintaktični element stavčne strukture (*méros toû katà syntaksin lógou elákhiston*).

Thraxova klasifikacija besed je osnovana povsem na gramatičnih principih (morfologija, sintaksa). Veljala je za zgled latinskim gramatikom in je dosegla popolnost. Vsaki besedi lahko odredimo njeno mesto med stavčnimi členi, skratka zdi se, da je sistem zaključen. Se lahko s tem strinjamo? Težave bi pričakovali pri razmejnitvi prislovov in veznikov. Poglejmo si torej nekaj primerov!

Zelo sta si podobni podgrupa prislovov *schetliastiká* in pa podgrupa veznikov *parapleromatikói*. Vzemimo besedici *feû* in *gé*. Prva pripada prislovom, druga veznikom. *Feû* je vzklik bolesti ali veselja »gorje!, ah!, joj!«, medtem ko je *gé* enklitična beseda, ki poudarja predstoječo besedo ali pa cel stavek (običajno se ne prevaja, drugače pa jo slovenimo z »namreč«, »prav«, »zares«).

Besedicama *feû* in *gé* je skupno, da štrlita nekako ven iz stavka, toda pri tem se *feû* ne nanaša (gramatično) na sosednje besede — je v bistvu oblika interjekcije — medtem ko se *gé* gramatično nanaša na določene besede v stavku. V tem primeru je razlika med prislovom in veznikom evidentna.

Poglejmo sedaj besedo *nûn*. Na enem mestu je uvrščena med prislove, na drugem med veznike. Smo torej naleteli na luknjo v sistemu?

Nûn kot prislov označuje čas »sedaj«, kot veznik pa je rabljen kot emfatična členica izražajoča »torej, pač.« Skratka naleteli smo na nekaj, čemur rečemo gramatična funkcija. Če konkretno besedo lahko

razvrstimo v dva različna razreda besed, to pomeni, da smo jo razvrščali glede na njeno funkcijo, ki jo ima v stavku.

Tako se je prav v trenutku, ko je sistem *partes orationis* dosegel svoj zenit, že pojavilo znamenje njegovega kasnejšega razpada.

Pokažimo še eno luknjo v sistemu!

Thrax je besedi *áge!* »pojdi«, *fére!* »nosi!« uvrstil med prislove in ne med glagole, čeprav je med atribut glagola izrecno navedel naklon in tam imperativ. Kje torej leži razlog za takšno odločitev?

áge! in *fére!* pripadata 17. podrazredu prislova (*parakeleúsis*), ki vsebuje besede, ki jih uporabljamo za vzpodbujanje, vzklikanje, ukazovanje, svetovanje... V ta razred spadajo torej nekakšne formule, besede, ki jih moramo uporabiti, kadar hočemo izvršiti akt ukaza, vzklika... Po tem kriteriju seveda zaide imperativ med tovrstne prislove. Toda Thrax je definiral prislov kot besedo, ki spreminja oziroma je dodana glagolu. Po drugi strani pa moramo priznati, da je imperativ res nekako podoben določenim vzklikom. Možnost rešitve tega problema bi bila, ko bi dva podrazreda prislova, že omenjenega *schetliastiká* in pa *thaumastiká* »vzklik presenečenja«, kot je na primer *babai* »ej!, raca na vodi!«, klasificiral kot poseben razred interjekcij. Med interjekcije bi potem lahko uvrstili še čiste velelnike (velelni stavek, v katerem je en sam člen: imperativ) in pa vokative kot nekakšne sekundarne interjekcije.

Poglejmo sedaj še eno posebnost, ki ne zadeva toliko Thraxovega sistema kot grški jezik.

Eno izmed izpeljanih oblik imena je Thrax imenoval deverbarna. Kot primer je navedel lastno ime *Philemon* »tisti, ki ljubi: ljubeči«, ki je izpeljano iz glagola *philéō*, »ljubim«. Poleg lastnega imena *Philemon* pa obstaja tudi deležnik *philēmōn* »ljubeč«. Ali to pomeni, da smo odkrili še eno nadoslednost Thraxovega sistema, da je deležnik po nepotrebnem definiran kot samostojen razred, saj bi ga vendar lahko uvrstil med imena?

Odgovor bomo poiskali v samem grškem jeziku. Starogrščina je namreč razlikovala osem oblik deležnika: v sedanjiku, perfektu, aoristu in prihodnjiku, in to tako v aktivni kot v medio-pasivni obliki. Grški deležnik zaznamuje torej čas, kar ni lastnost imen. Pokažimo še na zgledu:

paideúon (sed. akt.) »vzgajajoč«

paideúomenos (sed. med-pas.) »vzgajajoč se«

paideusas (aor. akt.) »ki je bil vzgojil«

paideusámenos (aor. med-pas) »ki se je bil vzgojil«

pepaideukōs (pf. akt.) »ki je vzgojil«

pepaideuménos (pf. med-pas) »ki se je vzgojil«

paideúsōn (fut. akt.) »ki bo vzgojil«

paideusómenos (fut. med-pas) »ki se bo vzgojil«⁸

Uvrstitev lastnega imena *Philemon* med imena je le navidez protislovna, zakaj v njem ne smemo gledati deležnika, ampak običajno lastno ime, ki je nastalo iz okamenelega deležnika, postavljenega v sedanjik in aktivno obliko.

⁸ Tu imamo opraviti pravzaprav z 12 in ne z 8 oblikami deležnika. Vse mediopasivne oblike ločijo tudi obliki za ženski in srednji spol, kot npr. *paideuoménē* »vzgajajoča se« in *paideuómenon* »vzgajajoče se«.

S Thraxom so koncepti kot so *rhema*, *onoma*, *syndesmos* postali naposled prevedljivi v ime, glagol, veznik. Vzpostavljen je bil sistem, ki je z manjšimi popravki kraljeval v evropski lingvistični tradiciji več kot 200 let.

V. VARON

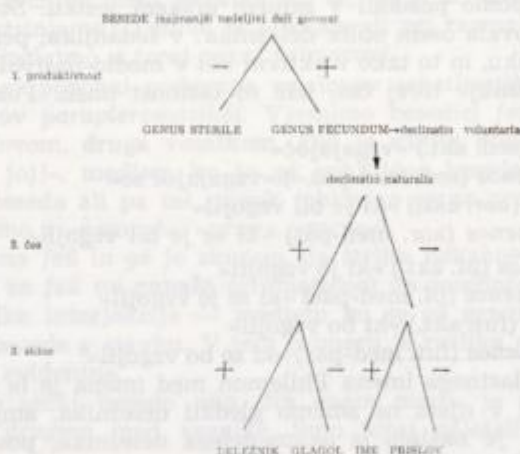
Varon je gramatik, ki ga Robins (1966) ni niti omenil v svojem sistemu razvoja besednih vrst. Preprosto je zgrešil razvojno črto, ker je utemeljil svoj klasifikacijski sistem, ne oziraje se na Thraxovo *Téchnē grammatikē*. V tem sistemu je ločil dve vrsti besed: *genus sterile* in *genus fecundum*. Poglejmo si torej njegovo delo *De lingua latina*:

X, 14—15 Prva delitev je ta, da so nekatere besede vedno nepregibne kot viz »komaž« in mor »kmalu«, druge pa pregibne kot lima*e* (gen.) od lima »pila« in ferebam (impf.) od fero »nosim«.

Druga delitev je znotraj pregibnih besed, in sicer na te, ki so pregibne po naši volji in one, ki so pregibne po naravi. Po volji pravim tedaj, kadar iz imena (nomen) neka oseba določi novo ime nečemu drugemu, tako kot je Romulus dal ime Roma; po naravi pravim tedaj, ko vsi sprejmejo neko ime, ne da bi spraševali tistega, ki ga je ustvaril, kako on želi, da bi ga pregibali, ampak ga pregibajo sami, tako kot genitiv Romae, akuzativ Romam, ablativ Roma. Pregibanje po volji se vrača k rabi, pregibanje po naravi pa k logičnemu sistemu.

X, 17 Tretja delitev zadeva besede, ki so pregibne po naravi. Delijo se na štiri podrazrede: te, ki imajo sklone, pa ne časa, kot docilis »učen« in facilis »lahak«; tiste, ki imajo čase, pa ne sklonov, kot docet »uči«, facit »naredi«; one, ki imajo oboje, kot docens »učech«, faciens »delujoč«; spet one, ki nimajo nobenega kot docte »učeno« in facete »šaljivo«. Konkretni deli pri tej delitvi se razlikujejo od ostalih treh delov.

Opisano klasifikacijo lahko povzamemo s temle grafom:

Declinatio voluntaria je v bistvu redundanten razred, kajti Roma, ki je navedena kot primer, pripada obenem tudi casus (+) tempus (—) sistemu, torej v *declinatio naturalis*. Po drugi strani pa niti *declinatio*

voluntaria ni voluntarna, zakaj prav tako sledi morfološkim pravilom, na primer *Ephesius* je ime sužnja, kupljenega na kraju *Ephesus*. Vri-njeni -i pred us je pravilo tovrstnega poimenovanja.

Tu moramo pojasniti, zakaj je prislov uvrščen v *genus fecundum*, ko pa nima ne časa ne sklona. Razlog je ta, da konkretni prislov proizvede dve novi obliki, denimo *misere* »revno« proizvede komparativ *miserius* in superlativ *miserrime*.

Varonu je treba priznati, da je ustvaril zelo sipmlificiran, toda konsekventen princip klasifikacije. Prednost njegovega sistema je v tem, da je osnovan izključno na morfološkem principu: konjugacija (tempus), deklinacija in gradacija so edine distinktivne poteze.

»Klasične« razrede lahko že vnaprej pretvorimo v Varonov sistem na tale način:

- genus sterile*: medmeti, predlogi, vezniki in nekateri prislovi
- casus (+) tempus (+)*: deležniki
- casus (+) tempus (—)*: samostalniki, pridevniki, zaimki (členi)
- casus (—) tempus (+)*: glagoli
- casus (—) tempus (—)*: nekateri predlogi

Prav pomanjkanje Varonovega zanimanja za sintakso, kar običajno navajajo za slabost njegove teorije, mu je omogočilo, da je definiriral *partes orationis* zgolj z morfološkega gledišča.

VI. DONATUS

Okoli leta 350 našega štetja je živel učitelj retorike po imenu Donatus, morda celo z dodatnim imenom Aelius. Kakorkoli že, zapustil nam je dve gramatični razpravi *Ars Minor* in *Ars Maior*. Oglejmo si njegov gramatični sistem *partes orationis*, ki ga je zapisal v *Ars Minor*: Delo se prične s temi besedami:

Koliko delov govora imamo? Osem. Katere? Nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, prepositio, interiectio.

Ce ga primerjamo s Thraxom, lahko opazimo izginotje člena in vpeljavo novega razreda interjekcije.

Partes orationis so pri njem definirani veliko natančneje, pojasnjuje jih, in to vse, z atributi.

NOMEN (ime): Del govora, ki s sklonom označuje osebo ali stvar v posebnem ali v splošnem. Ima šest atributov:

1. **Kvaliteta**: ta zadeva splošnost ali posebnost, skratka razliko med lastnim in splošnim imenom.
2. **Gradacija**: pozitiv, komparativ in superlativ. Navaja le *doctus* »učen« z *doctior* in *doctissimus*, ki ga imenuje *nomen adiectivum*, toda ne opazi, da nomen substantivum nima tega atributa. Pridevniki in samostalniki ostajajo tako še vedno v istem razredu.
3. **Spol**: moški, ženski, srednji, (splošni). Splošni je *sacerdos* »svečenik, svečenica«, ki ga lahko uporabljamo tako za moško kot žensko osebo.
4. **Število**: latinščina loči le singular in plural.

5. *Oblika*: enostavna ali sestavljena, kot npr. *decens* »spodoben« in *indecens* »nespodoben«.

6. *Sklon*: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ in ablativ.

Izmed teh šestih atributov so gramatični le štirje: spol, število, sklon in gradacija.

PRONOMEN (zaimek): Del govora, ki je pogosto rabljen namesto imena, a pri tem prenaša njegov pomen in se občasno nanaša na predhodno omenjene osebe. Ima šest atributov:

1. *Kvaliteta*: ta je določna kot v primeru *ego* »jaz« ali pa nedoločna kot v primeru *quis* »nekdo«. Da kvaliteta ne more veljati za splošni atribut različnim besednim vrstam, je očitno, kajti kvaliteta pri imenu se nanaša prek semantičnega principa, pri zaimku pa prek pragmatičnega. »Jaz«, gledano izven konteksta, je prav tako nedoločen kot »nekdo«, oba sta lahko vsakdo.

2. *Spol*: moški, ženski, srednji in splošni. Splošni je *ego*, ki je lahko vseh spolov.

3. *Število*: singular in plural.

4. *Oblika*: enostavna in sestavljena *quis* in *quisquis* »kdo« in »kdorkoli«.

5. *Oseba*: prva kot *ego*, druga kot *tu* in tretja kot *ille*.

6. *Sklon*: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ. Očiten problem je tu vokativ, ki je naveden le za drugo osebo singulara in plurala *tu: o te* in *vos: o vobis*, ter prvo plurala *nos: o nobis*, ter pri kazalnih zaimkih *hic, haec, hoc...* Ker mnoge osebe, npr. *ego, ille*, nimajo vokativa, pa ne le zaimki, ampak tudi večina imen nima posebne oblike za vokativ — izjema je skupina na *-us: servus* (nom.): *serve* (voc.), je vprašljivo šteti vokativ za gramatični element. Hjeltslev ga je v *Le catégorie de cas* kot takšnega izločil.

Kot gramatične attribute lahko navedemo: spol, sklon, število in osebo.

VERBUM (glagol): Del govora, ki razlikuje čas in osebo, ne pa sklona, in označuje aktivno, pasivno ali neko tretje vršenje dejanja. Ima sedem atributov:

1. *Kvaliteta*: sem šteje naklone kot so indikativ, imperativ... Ta atribut je še toliko bolj nekompatibilen z atributom kvalitete pri imenu in zaimku.

2. *Konjugacija*: navaja tri tipe spregatve, po katerih so spregali latinske glagole.

3. *Spol*: aktiven, pasiven, nevtralen, deponentni, splošen. Atribut spol, kot je opisan tu, seveda ni splošni atribut spola, definiran pri imenu in zaimku.

4. *Število*: singular in plural.

5. *Čas*: tako kot Thrax tudi Donatus razlikuje čas kot logično in gramatično kategorijo. Na eni strani navede torej sedanjik, prihodnjik in preteklik, na drugi pa prezent, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt in futur.

6. *Oseba*: prva, druga in tretja *lego, legis, legit* »berem, bereš, bere«.

7. *Deklinacija*: ker so nakloni, število, osebe in čas že omenjeni kot atributi glagola, je ta sedmi redundanten. Kot gramatične attribute glagola bomo torej šteli čas, število, osebo, naklon.

ADVERBIUM (prislov): Del govora, ki s tem, da je dodan glagolu, pojasnjuje njegov pomen in ga nekako izpolni. Ima tri attribute: pomen, gradacijo in obliko.

1. *Pomen*: pomen sestoji iz označevanja kraja, časa, števila, zanikanja, pritrjevanja, ... klicanja ..., zaklinjanja. Takšna definicija je pravzaprav poddelitev prislova in zato je ne moremo šteti kot splošni atribut prislova.

2. *Gradacija*: pozitiv, komparativ, superlativ. Kot smo že omenili pri Varonu, gradacija ni splošni atribut prislova, pritrjevalni prislov kot *etiam* »tudi« ne pozna gradacije.

Ker oblike ne moremo šteti za gramatični atribut, lahko ugotovimo, da ima prislov le en atribut gradacije, pa še ta ni splošen.

PARTICIPIUM (deležnik): Del stavka, ki prevzema naravo imena in glagola. Ima šest atributov:

Ker za spol, število, sklon in obliko velja isto, kar smo že zapisali pri imenu, in ker za pomen velja to, kar smo zabeležili pri predlogu, jih ne bomo po nepotrebnem ponavljali.

6. *Čas*: je treh vrst, sedanji *legens* »beroč«, pretekli *lectus* »bran«, prihodnji *legendus* »ki bo bran« ter *lecturus* »ki bo bral«.

Deležnik ima torej štiri gramatične attribute: spol, sklon, število in čas.

PREPOSITIO (predlog): Del govora, ki ga postavljamo pred ostale dele govora, tako da izpolni, spremeni ali zoži njihov pomen. Ima en sam atribut:

Sklon: predlogi so rabljeni z akuzativom, npr. *apud* »pri«, z ablativom, npr. *ab* »od«, ali z obema npr. *in* »v«.

Če so predlogi rabljeni z akuzativom, še ne pomeni, da so postavljeni v akuzativ. Predlog namreč določa sklon pri imenu, ima torej sintaktično funkcijo. Morda postane v tem primeru jasno, zakaj pod gramatično funkcijo razumemo tako sintaktično kot morfološko, druga z drugo sta tesno povezani.

CONIUNCTIO (veznik): Del govora, ki povezuje in ureja stavek. Ima tri attribute: funkcijo, obliko in red.

1. *Funkcija*: navede jih pet, kopulativno, disjunktivno...

2. *Red*: nekateri vezniki so postavljeni pred, drugi za, tretji poljubno glede na besedo, na katero se nanašajo:

ac: Cassius *ac* Brutus »Kasij pa tudi Brut«

que: terra *marique* »na kopnem in na morju«

igitur: poljubno

3. *Oblika*: enostavna in sestavljena:

Za obliko smo že dejali, da ni gramatična funkcija pri besednih vrstah, kar zadeva red, pa je tudi očitno, da to ni splošen atribut, ampak zadeva le nekaj posameznih veznikov. Kot gramatični atribut lahko sprejmemo le funkcijo, in sicer v pomenu sposobnosti povezovanja besed oziroma stavkov, in to na različne načine.

INTERIECTO (medmet): Del govora, ki z neobičajnim tonom ali glasom označuje stanje duha. Ima en sam atribut:

Pomen: ta označuje veselje kot *euax* »juhej!«, bolečino *heu* »joj!«, začudenja *papae* »šentaj, raca na vodi!« ali strah *attat* »a!«.

Da pomen ni gramatični atribut, ni treba pojasnjevati. Napravimo sedaj shemo gramatičnih atributov *partes orationis*:

	IME	ZAIMEK	GLAGOL	PRISLOV	DELEŽNIK	PREDLOG	VEZNIK	MEDMET
SPOL	+	+	—	—	+	—	—	—
SKLON	+	+	—	—	+	+	—	—
ŠTEVILO	+	+	+	—	+	—	—	—
GRADACIJA	+—	—	—	+—	—	—	—	—
OSEBA	—	+	+	—	—	—	—	—
ČAS	—	—	+	—	+	—	—	—
NAKLON	—	—	+	—	—	—	—	—
(FUNKCIJA)	—	—	—	—	—	—	+	—

Če še sprejmemo funkcijo kot atribut veznika, moramo vseeno malo podvomiti v njegovo ekskluzivnost, namreč podobno funkcijo bi morali priznati predlogu in prislovu. Ker je Donatus iz tradicionalnega prislova napravil dve besedni vrsti, prislov in medmet, je pričakovati, da bomo tu našli kakšno protislovje. *Heu* »ah« je res enkrat uvrščen med adverbiala respondandi, drugič med medmete bolečine.

Ker je medmet v bistvu stavek z eno samo besedo, naletimo na tole protislovje: Ali je del stavka stavek sam? Zdi se, da bi bil medmet uvrščen z večjo upravičenostjo med tipe stavka kot so trdilni, vprašalni itd. kot med *partes arationis*. Poleg tega pa moramo opozoriti tudi na dejstvo, da ne obstaja noben gramatični atribut medmeta. Z vpeljavo medmeta v sistem *partes orationis* je vdrl govor v jezik. Odslej lahko pričakujemo med medmeti ne le prislovov, ampak tudi druge besedne vrste.

Vpliv Donata na evropsko gramatiko je bil silen, še zlasti na srednjeveške učenjake; tako lahko navedemo uvodne besede znamenitega Aelferica v njegovo angleško-latinsko gramatiko:

«I Aelferic, as not being very learned, have taken pains to translate these extracts from the larger and smaller Donatus for you tender children into your own language, so that when you have gone through Donatus on Parts of Speech, you may be able to instil both languages, Latin and English, into your youthful minds, by this little book, until you reach more advanced studies.»

Skratka, bolj ali manj vsi evropski jeziki so svojo gramatiko utemeljevali na Donatu; tudi Bohorič je na enak način utemeljil slovensko. Tu se nam zastavlja tudi tole vprašanje: »Ali ni Donatov vpliv v bistvu pogubil posebnosti nacionalnih gramatik?« Ali niso morada gramatične posebnosti kot npr. *Vrag si ga vedi!* neka takšna relikvija? Na to vprašanje v tem poglavju seveda ne moremo ustrezno odgovoriti.

Bernard Nežmah

* Hjeltslev (1935).

Bibliografija

- Aristotle, *Categories*, On interpretation, Prior analytics, (ed. Heinemann), London, 1962.
- Aristotle, *Categories and De interpretatione*, (Prevod in opombe J. L. Ackrill), Oxford, 1971.
- Aristotel, *Poetika*, Ljubljana, 1982.
- Aristotle, *Poetics*, (ed. Heinemann), London, 1953.
- Aristotle, *Poetics*, (prev. Lucas), Oxford, 1968.
- Aristoteles *Poetik*, (prev. Adolf Stahr), Stuttgart, 1860.
- Bohorič, A., *Articulae Horulae Succisivae*, Maribor, 1987.
- Bradač, F., *Grška vadnica*, Ljubljana, 1968.
- Brendal, v., *Les parties du discours*, Copenhagen, 1948.
- Chase, W. J., *The Ars Minor of Donatus*, (University of Wisconsin Studies), Madison, 1926.
- Curtius-Hartel-Weigel, *Griechische Schulgrammatik*, Wien, 1917.
- Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum II*, (ed. Heinemann), London, 1950.
- Hjelmslev, L., *La catégorie de cas* (Acta Jutlandica VII), Copenhagen, 1935.
- Hovdhaugen, E., *Foundations of Western Linguistics*, Oslo, 1984.
- Keil, H., *Grammatici Latini*, vol. V (Donatus), Leipzig, 1863.
- Kopriva, S., *Latinska slovnica*, Ljubljana, 1976.
- Plato, *Cratylus*, (ed. Heinemann), London, 1953.
- Piaton, *Kratil*, Maribor, 1980.
- Plato, *Sophist*, (ed. Heinemann), London, 1952.
- Piaton, *Sofist*, Maribor, 1980.
- Robins, R. H., *Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe*, London, 1951.
- Sweet, H., *New English Grammar*, London, 1891.
- Robins, R. H., *Dionysius Thrax and Western Grammatical Tradition* (Philological Society, 1957).
- Robins, R. H., *The Development of the Word Class System of the European Grammatical Tradition*, (Foundation of language, 22, 1966).
- Robins, R. H., *A Short History of Linguistics*, London, 1969.
- Uhlig, G. *Dionysii, Thracis ars grammatica*, GG I.L., Leipzig, 1883.
- Varro, *De lingua latina II*, (ed. Heinemann), London, 1951.

KAKO OBLJUBITI — kratek pregled¹

Od Pritcharda do Austina in nazaj

Skorajda notorično dejstvo je, da je J. L. Austin leta 1955, v okviru William James lectures na Harvardski univerzi, prvič predstavil svojo teorijo performativov (predavanja, ki so potekala pod delovnim naslovom »Words and Deeds«, so bila po njegovi smrti objavljena kot *How to Do Things with Words*).²

J. O. Urmson, Austinov prijatelj in eden od urednikov njegovega dela, pa v svoji razpravi »Performative Utterance«³ dokazuje, da teorija iz leta 1955 ni izvirna teorija performativa, temveč predelava Austinove zgodnejše teorije, ki je nastala med II. svetovno vojno, ko je Austin služboval kot oficir obveščevalne službe pri vrhovnem poveljstvu Zavezniških ekspedicijskih sil. Leta 1946 je to (tako imenovano) izvirno teorijo predstavil filozofskima društvoma Oxforda in Cambridgea, vendar le na podlagi grobih zapiskov, njegovo predavanje pa ni bilo nikoli objavljeno. Kratek zasnutek te izvirne teorije lahko najdemo v razpravi iz leta 1946, »Other Minds«, natančneje na straneh 99–103 njegovih *Philosophical Papers*.⁴

V teoriji iz leta 1955 se izkaže, da performativ in konstativ nista dve različni govorni dejanji, ampak dve različni razsežnosti vsakega govornega dejanja, namreč ilokucijska in lokucijska razsežnost. Če si ogleđamo govorno dejanje, v katerem izrečemo besede:

»Tam na polju je bik«,

lahko znotraj njega razločimo dve ravni. Če se omejimo zgolj na pomen in referenco izrazov, ki smo jih uporabili v izjavi, imamo opraviti z lokucijskim dejanjem in na tej ravni lahko govorimo o resničnosti ali neresničnosti izjave, prav kakor v primeru logikove propozicije.

Vendar pa lahko s tem, da rečemo, da je na polju bik, prav tako izvršimo različna ilokucijska dejanja, na primer opozarjamo, opisujemo krajevno živalstvo ali na primer ugibamo.

Vsako (popolno) govorno dejanje — dejanje, ki ga izvršimo v izrekanju in z izrekanjem — ima torej obe razsežnosti: lokucijsko in ilokucijsko (v spisu se namerno ne bomo lotevali perlokucijske razsežnosti).

¹ Tekst je del raziskovalne naloge »Aspekti teorije (samoupravnega) diskurza: od ilokucije k teoriji argumentacije«, ki poteka na ISU, financira pa jo RSS.

² J. L. Austin: *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, 1962, Oxford.

³ J. O. Urmson: »Performative Utterance«, v: French, Uehling and Wettstein (ed.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press, 1979, Minneapolis, str. 260–268.

⁴ J. L. Austin: *Philosophical Papers*, Oxford University Press, 1961, Oxford.

Vendar pa pravi performativ, pripominja Urmson, torej performativ izvirne teorije iz leta 1946, *sploh ni govorno dejanje*. Govor vključuje na način, na katerega izkazovanje časti vključuje priklon.

Če razvrstimo človeška dejanja na: 1. naravna dejanja, ki bi jih lahko izvršili v svetu, kjer bi ne bilo pravil, načel, zakonov ali konvencij — na primer hoja, prehranjevanje, tekanje, skakanje in ubijanje, 2. na dejanja, določena s pravili, ki vključujejo spoštovanje ali kršitev zakona, pravila ali konvencije, ki ji je delujoči zavezan kot subjekt — pojem umora, na primer v primerjavi z naravnim dejanjem ubijanja, vključuje še kršitev nekega zakona — in 3. na konvencionalna dejanja, ki jih lahko izvršimo le v skladu z nekim pravilom, načelom ali konvencijo, vendar jih od dejanj, določenih s pravili, razlikujemo po tem, da v primeru konvencionalnih dejanj nimamo opraviti s kršitvijo ustrezne konvencije, ker lahko le neustrezno delujemo — na primer krstimo ladjo — če torej upoštevamo to klasifikacijo, lahko performative opredelimo kot podskupino popolnoma konvencionalnih dejanj, ki jo določajo nejezikovne konvencije, vendar pa te nejezikovne konvencije, vendar pa te nejezikovne konvencije od nas zahtevajo, da delujemo v skladu s posebnimi jezikovnimi konvencijami.

To, kar razlikuje izvirno performativno teorijo, kakor je bila formulirana v »Other Minds«, od teorije govornih dejanj, razvite v *How to Do Things with Words*, je ritualna, formulaična izvršitev dejanja v ustreznih okoliščinah.

Tako imenovani performativni prefiks, torej glagol, ki ga v 1. osebi ednine prezenta indikativa aktiva postavimo pred določeno propozicijo, je le nalepka, ki nam pove, kakšno ilokucijsko moč ima izjava, in to neodvisno od situacije, v kateri je bila izrečena. Po drugi strani pa je *pravi performativ neposredno odvisen od situacije* in z njo določen, kar pomeni, da ga lahko izrečemo le v določeni situaciji, na določen način in da ga — zelo pogosto — lahko izreče le določena oseba.

Če znam, na primer reči po turško: »Opozarjam vas, da bo bik vsak hip napadel«, potem lahko opozorim Turke, da bo bik vsak hip napadel. Če pa znam reči po turško: »To ladjo imenujem (za) Queen Elizabeth!«, to še ne pomeni, da vem, kako v Turčiji krstijo ladje; morda jih krstijo na povsem drugačen način.

Morda obstajajo celo konvencije, po katerih je Turkom v turščini nevljudno, nezakonito ali celo bogokletno reči »Opozarjam vas, da bo bik vsak hip napadel!«, a če bi tako storili, bi bilo — po Urmsonovem mnenju — to vseeno svarilo.

Na eni strani imamo tako razširjeno in razvejano teorijo govornih dejanj, na drugi strani pa skorajda neznano in neopaženo teorijo »izvirnega« performativa, iz katere teorija govornih dejanj izvira.

Ali je takšna Urmsonova delitev upravičena? Mislim, da je in skušal bom dokazati, da Austin s svojo teorijo iz leta 1946 odgovarja na nekatera vprašanja, ki jih je zastavil njegov učitelj H. A. Pritchard, namreč, »zakaj mislimo, da se bomo s tem, da izustimo nek glas, zavezali izvršitvi dejanja...?«

Pojdimo lepo po vrsti.

Najprej, kdo je, ali bolje, kdo je bil H. A. Pritchard? Sodobnemu bralcu je njegovo ime skorajda neznano in njegovi spisi težko dostopni. Na voljo nam je le kratek izbor njegovih člankov, ki so bili objavljeni leta 1965 pod naslovom *Moral Obligation*.⁵

Navzlic temu pa je bil Pritchard pred II. svetovno vojno eden najbolj uglednih oxfordskih profesorjev moralne filozofije. Čeprav je preziral filozofe Austinove in Urmsonove generacije in vsakršno logično obravnavanje filozofskih problemov (prof. Urmson pravi,⁶ da ni hotel prebrati več kot prvih nekaj strani Ayerjevega dela *Language, Truth and Logic*, češ da ni vredno truda), pa sta se z Austinom medsebojno izjemno spoštovala. Pogosto sta izmenjavala poglede na pomembna filozofska vprašanja in eden prvih Austinovih člankov »ἀρετήν and εὐδαιμονία in the Ethics of Aristotle« obravnava prav Pritchardove poglede na to vprašanje.

Sir Isaiah Berlin⁷ se spominja, da je Austin že v letih 1933–35 razpravljал o Pritchardovih pogledih na »moralno zavezanost«, o temi torej, ki bo postala vir performativne diskusije, leta 1947, leto dni po predstavitvi njegove prve performativne teorije filozofskima društvoma Oxforda in Cambridgea, pa sta s Pritchardom celo izmenjala nekaj pisem o naravi obljubljanja, vendar se na žalost niso ohranila.⁸

Problem obljubljanja ali natančneje »zavezanosti obljubi« je bil Pritchardova obsesija, ki je močno vplivala na vse njegovo delo in pustila sled v domala vseh njegovih delih. Najbolj zgoščeno ga je predstavil v članku »Zavezanost obljubi«, napisanem leta 1940, kar nikakor ni nepomembna letnica, če vemo, da je Austin razvil svojo prvo teorijo performativa v letih 1940–46 (da niti ne omenjamo, da je bil v obeh teorijah njegov ključni zgled natanko »obljubljanje«).

Kaj je, po Pritchardovem mnenju, torej obljubljanje?

Nikoli, pravi, ne storimo nečesa, kar bi lahko opisali kot obljubljanje človeku X, da bomo izvršili neko dejanje, če nekako ne pričakujemo, da bomo s tem, ko bomo to storili, v X vzbudili pričakovanje, da bomo izvršili dejanje.⁹

To pričakovanje pa mora biti, kot je sicer jasno, pričakovanje, ki ga vzbudimo na poseben način, namreč z uporabo jezika.

Vendar pa je to preohlapna definicija. Vzemimo primer delodajalca, ki pravi:

1. Ne nameravam znižati plač.

in

2. Obljubljam, da ne bom znižal plač, če boste delali hitreje.

Pričakovanja, ki jih vzbudimo v obeh primerih, so različna. V prvem primeru temeljijo na prepričanju, da je

a) delodajalec govoril iskreno

in

b) da ni verjetno, da bo spremenil svojo odločitev o tem.

⁵ H. A. Pritchard: *Moral Obligation*, Oxford University Press, 1965, Oxford.

⁶ Osebna komunikacija (pismo z dne 16. VII. 1986).

⁷ Sir Isaiah Berlin: »Austin and the Early Beginnings of Oxford Philosophy«, v: I. Berlin (ed.): *Essays on J. L. Austin*, Oxford University Press, 1973, Oxford, str. 1–17.

⁸ J. O. Urmson: »Austin's Philosophy«, v: K. T. Fann (ed.): *Symposium on J. L. Austin*, Routledge and Kegan Paul, London, 1969, str. 22–23.

⁹ H. A. Pritchard: »The Obligation to Keep a Promise«, v: *Moral Obligation*, Oxford University Press, 1965, Oxford, str. 179 in naslednje.

V drugem primeru pa pričakovanja vsaj delno temeljijo na prepričanju, da *delodajalec meni, da se je zavezal le z obljubo, pa naj z njo vzbuja pričakovanje ali ne*¹⁰ (podčrtal I. Ž.).

Definicija obljubljanja, ki jo v zvezi s tem navaja Pritchard, je zelo zanimiva in bi jo prav lahko pripisali tudi Austinu:

*Obljubljanje je podobno zastavljanju vprašanja ali dajanju uka-za ... pri tem ne gre za zatrdjevanje, temveč za izvrševanje nečesa, prav kakor izvrševanje zoperstavljamo golemu govorjenju.*¹¹ (podčrtal I. Ž.)

Ko smo obljubljanje enkrat definirali na tak način, je vsakršno prizadevanje, da bi zavezanost obljubi oprli na hipotezo, po kateri je obljubljanje vzbujanje pričakovanj, obsojeno na neuspeh.

Obljubljanje torej ni vzbujanje pričakovanj. Kaj potemtakem je?

Očitno je, meni Pritchard, da obljubljanje zahteva uporabo besede »obljubljam« ali kake druge ustrezne besede, kot »jamčim«, »soglašam«, »dajem ti besedo« ali »bom«. Če je tako, lahko rečemo vsaj to, da s tem, ko X-u objubljam, da bom izvršil neko dejanje, povzročim da X sliši določen glas, ki ima — tako zame kot zanj — določen pomen skupaj z izrazom, ki se za dejanje **ponavadi** uporablja, in to tako, da X verjame, da so glasovi prišli od mene.¹² (podčrtal I. Ž.)

Toda zakaj me lahko k čemurkoli zavezuje že to, da sem izustil nekaj glasov? Zato, ker sem bil že dal neko splošnejšo obljubo, pravi Pritchard, *ker sem že prej obljubil, da takšnih glasov ne bom izustil v povezavi s stavkom o nekem dejanju, ne da bi se lotil dejanja samega.*¹³

Lahko se seveda vprašamo: in kaj nas veže, da se zaobljubimo na ta splošnejši način? Nova, poprejšnja in (še) splošnejša obljuba? Pritchard sam je opazil to neprijetnost, menil je celo, da bi bilo nesmiselno pričakovati, da bi v naši lastni miselni zgodovini lahko odkrili to splošno obljubo, vendar je bil kljub temu prepričan, da je potrebno problem premestiti, kajti če ta konkretna, posamezna obljuba, ki pravzaprav ni obljubljanje ..., temveč povzročanje glasov, zaradi katerih sem primoran izvršiti dejanje, če torej ta partikularna obljuba predstavlja predhodno, splošnejšo obljubo, potem se moramo posvetiti prvi.

Najprej moramo ugotoviti, ali konkretna, posamezna obljuba dejansko predpostavlja neko splošnejšo obljubo, za katero Pritchard pravi:

*... dogovor, da bomo izvršili neko dejanje, ni dogovor, in splošni dogovor ni dogovor, da se bomo držali naših dogovorov, temveč dogovor, da bomo ravnali v skladu s tem, kar ponavadi imenujemo držati se našega dogovora, to pomeni, da v povezavi s stavkom za neko dejanje ne bomo izustili določenega glasu, ne da bi se lotili dejanja samega.*¹⁴

Nenavadno povedano, kajneda, in sploh, za kaj gre, kje je razlika med, denimo dogovorom, da se bomo držali dogovorov, in dogovorom, da bomo ravnali v skladu s tem, kar ponavadi imenujemo držati se našega dogovora?

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

Pritchard sam meni, da je nekoliko »zapleteno« in predlaga, da postopamo takole: zamislimo si lahko stopnjo, na kateri ne mislimo, da se z uporabo tega ali onega jezikovnega obrazca zavežemo, da bomo izvršili dejanje. In lahko se vprašamo takole:

1. Bi si na tej stopnji lahko *vsaj zaželeli*, da bi se bili z uporabo nekega posebnega jezikovnega obrazca sposobni zavezati?

in

2. Če bi si lahko, ali obstaja kak korak, s katerega podvzetjem bi se res zavezali?

Jasni sta dve stvari, meni Pritchard:

1. Držati obljubo ni *prvo* dejanje, ki mu je človek zavezan. Kajti če pozna smisel obljube ali dejanje obljubljanja, mora poznati tudi nekaj splošnejšega, nekakšno *obvezo*, in potemtakem (tudi) druga dejanja, ki so (kot) dolžnosti.

2. Obljubljam lahko le v skupini vsaj dveh ljudi, katerih vsak je prepričan in se pri svojem ravnanju do neke mere zanaša na prepričanje, da so drugi bitja, ki ne le mislijo, da imajo določene obveze, temveč bodo verjetno tudi storili, kar mislijo, da so zavezani storiti.

Da je obljubljanje lahko torej sploh mogoče, mora obstajati skupina ljudi, ki ima določene obveze in se jih tudi zaveda. Uspeh slehernega napa, da bi dosegli lastno dobrobit, torej ni odvisen samo od dejstva, da bodo drugi ravnali na določen način in da se bodo določenega ravnanja vzdržali (ker menijo, da je to njihova dolžnost), temveč tudi od naše zmožnosti, da se zanesemo na prepričanje, da bodo tako ravnali.

Vendar pa nam kaj kmalu postane jasno, nadaljuje Pritchard, da tudi za uresničitev vsaj zmerno obetavnih načrtov potrebujemo več. Za ugotovitev, da je potrebno več, je dovolj, da se zavemo, da skoraj vse dejavnosti, ki so pomembne za našo lastno dobrobit, zahtevajo tudi sodelovanje nekoga drugega, in da nato pretehtamo, kaj je potrebno, da bi bilo sodelovanje možno.

Potrebna pa je prav... uporaba jezika v najširšem pomenu besede...¹⁵

Da bi sodelovanje naredili za možno, Pritchard predlaga naslednji postopek: najprej si izberimo določen glas ali znamenje na papirju, ki bi ga lahko uporabili v povezavi z izrazom za neko dejanje, nato pa se dogovorimo ali (si) obljubimo, da tega glasu ali znamenja ne bomo uporabili v povezavi z izrazom za to dejanje, ne da bi se lotili dejanja samega. Če to storimo, smo dosegli cilj, kajti če po tem uporabimo glas ali znamenje na tak način, bomo vzpostavili obveznost izvršitve dejanja v skladu z našim splošnim dogovorom ali obljubo.¹⁶

Zdi se, da je Pritchardu ta mitski postopek potreben, če hoče ohraniti pojem »moralne obveze« v odvisnosti od splošne obljube (da se bomo držali naših dogovorov).

Kajti... nemogoče je s katerimkoli dejanjem preprosto ustvariti obvezo, to je, le ustvariti jo in nič drugega. Če naj ustvarimo obvezo,

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

lahko to storimo le tako, da ustvarimo ali vzpostavimo nekaj drugega.¹⁷ (podčrtal I. Ž.)

Težava je le v tem, da so ta nekaj drugega spet določeni glasovi. Težava pravim zato, ker Pritcharda sili v naslednji sklep, ki se sklicuje na tisto, kar naj bi ta sklep pravzaprav šele dokazal:

In če se nam zdi nemogoče, da bi glasovi lahko porodili obvezo, razen če ne mislimo, da smo že bili dali nekakšno obljubo o naši uporabi takšnih glasov, potem moramo dopustiti, da, tako ali drugače, tako mislimo, in da je potemtakem do takšne obljube moralo priti, čeprav smo jo, glede na naravo stvari, morali dati nekako brez jezika.¹⁸ (podčrtal I. Ž.)

Po Pritchardovem mnenju se tej »rešitvi« lahko ognemo le, če poznamo pomen glasov »obljuba«; v tem primeru »Obljubim...« ne potrebuje poprejšnje, splošnejše obljube.

Vendar pa je takšna pomožna rešitev neuporabna, kajti spomnimo se, pravi problem je razumeti, zakaj mislimo, da se bomo s tem, ko izustimo glas »obljubljam«, zavezali izvršitvi dejanja.

Odgovor na to vprašanje pa že poznamo: predhodno smo dali nekakšno splošnejšo obljubo, čeprav brez jezika in ne da bi o tem kaj vedeli. Ujeti smo v začaran krog dveh neustreznih odgovorov, ki se sklicujeta drug na drugega: če hočemo razložiti, zakaj »določeni glasovi« pripeljejo do določene obveze, moramo predpostaviti, da je obstajal nek poprejšnji dogovor (da se bomo držali naših dogovorov).

Edini način, da se temu splošnemu dogovoru izognemo, je poznavanje pomena izrečenih glasov.

Prav v tem pa je problem, namreč, kako je sploh mogoče, da nekateri glasovi porajajo določeno moralno obvezo.

Na to vprašanje seveda lahko odgovorimo le, če predpostavimo, da je prišlo do nekakšnega predhodnega splošnega dogovora...

In tako dalje, in tako naprej.

Položaj močno spominja na zgodbo, ki jo je nekoč povedal Austin, da bi z njo ponazoril preokupacije moralne filozofije:

Jones odhaja na dolgo potovanje skozi puščavo. Ima dva sovražnika, A in B. A zahrbtno napolni Jonesovo čutarico s smrtonosnim skupom. Mimo pride B in, ne da bi vedel za A-jevo ostudno dejanje, čutarico prelučnja. Jones odkoraka v puščavo s svojo predrto čutaro in umre od žeje. Vprašanje: kdo je ubil Jonesa, A ali B?¹⁹

Austin je hotel presekati začarani krog odgovarjanja na to vprašanje, njegovo prvo teorijo performativa pa imamo lahko za materialistični odgovor na Pritchardovo vprašanje. Naj ga še enkrat parafraziramo: Zakaj mislimo, da se bomo s tem, da izustimo glas »obljubim«, ali »dajem«, ali »ukazujem«, zavezali izvršitvi dejanja?

Zato, odgovarja Austin, ker obstaja ritual, da v ustreznih okoliščinah izrečemo ustrezno formulo.

In ko tako v ustreznih okoliščinah izustimo oz. izrečem, na primer »glas« »obljubljam«, se s tem zato zavežujem, da bom izvršil

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ George Pitcher: »Austin: a personal memoir«, v: I. Berlin (ed.): *Essays on J. L. Austin*, Oxford University Press, 1973, str. 20.

dejanje, ker je *družbeno sprejeto*, da je to način, na katerega naj bo dejanje izvršeno, in ne zato, ker sem poprej nekako obljubil, da določenih glasov v določenih okoliščinah ne bom izrekal.

Skrivnost je v konvenciji, ne v glasu, ali natančneje skrivnost glasu je konvencija.²⁰ Splošno sprejeta konvencija pa je, da takrat, kadar hočemo obljubiti, (preprosto?) rečemo »Obljubljam...«

Austinov odgovor odpravlja mukotrpno samoizpraševanje, ali je obstajal prvotni splošni dogovor (da se bomo držali naših dogovorov) ali ne, z njim postane nepotreben idealistični sklep, da smo se splošno zaobljubili nekako brez besed in ne da bi za to sploh vedeli.

Potreboval je prav takšno teorijo performativa — teorijo, ki temelji na (trdnih) zunajjezikovnih konvencijah — ker je moral pojasniti, kako lahko nekateri jezikovni pojavi proizvedejo zunajjezikovne učinke, nekaj s čimer moralna filozofija, kot smo videli, ni mogla opraviti.

Kolikor odgovarja na vprašanja, ki jih je zastavila moralna filozofija, pa Austin ostaja v njenih mejah, zato bi na nek način lahko rekli, da je bila teorija govornih dejanj, ki jo je spodbudila Austinova prva performativna teorija, stranski produkt moralne filozofije.

II.

Bombyx Carnioliae

Na Slovenskem se — pa naj se to sliši še tako paradoksalno — osnove performativne teorije izoblikujejo veliko prej in nekako bolj »čisto«, znotraj jezikoslovnega polja samega.

Konec 19. stoletja, natančneje v začetku leta 1892, pater Stanislav Škrabec²¹ na platnicah svojega sicer povsem verskega časopisa *Cvetje z vertov sv. Franciška* prične s polemiko o uporabi dovršnega in nedovršnega sedanjika v slovenščini. Zastavek in predmet dolgoletnega spora je naslednji: ali smemo dovršni sedanjik uporabljati namesto prihodnjika ali ne? Škrabec o tem pravi naslednje:

Doveršni sedanjik naznanja sicer ne glede na čas samo nastop dejanja; ali resnično je, da si tega nastopa ne mislimo v prešlosti niti v vsakem času, ako ni to očitno iz drugih besed stavka. Nastopa si tudi ne moremo misliti v vsem času govorjenja, ker je govorjenje, če še tako kratko, vendar nekaj trajnega, nastop je pa trenotek, ki je že prešel, preden izgovorimo, ali pa ga mej govorjenjem še le pričakujemo, in je torej šele v prihodnosti, bodisi tudi najbližnji. Ako berete npr.: »V novi okrožnici se papež izreče proti ločitvi cerkve od države«, Vi po pravici vprašate: »Kedaj pa izide ta okrožnica in odkod je znano gospodom, o čem bo govorjenje v nji?«

in še

Ako vidimo npr. podobo, ki kaže sv. Martina v trenutku, ko je dal vbočcu kot plašča, ali moremo reči: »Vidiš, sv. Martin odreže polovico plašča in jo da beraču?« — Ne! temuč: »Sv. Martin reže polovico od plašča ter jo daje beraču.«²²

²⁰ »Trdo« razlčico te teorije zastopa francoski sociolog Pierre Bourdieu v delu *Ce que parler veut dire*, Ed. du Seuil, 1982, Pariz.

²¹ Nanj je v tej zvezi prvi opozoril Bernard Nežmah: »P. Stanislav Škrabec — slovenski Austin«, v: *Problemi-Razprave* 279–280, str. 64–67, Ljubljana, 1987.

²² *Cvetje z vertov sv. Franciška* (odslej *Cvetje...*), XI. tečaj, 2. zvezek, v. Gorici 1892.

Skrabec načelno torej ni proti rabi sedanjega dovršnika namesto prihodnjika, *kjer se da brez škode za določnost govorjenja*, s stilističnega stališča ga celo priporoča, vendar že takrat opozarja:

Ali, ako je pri doveršnem sedanjiku najprej misliti na prihodnost, vendar pri nas na Kranjskem ni vse eno ali pravim: »to kravo prodam«, ali pa: »to kravo bom prodal«. S prvimi besedami naznanjamo le voljo prodati, ako bo kedo kupiti hotel; z drugimi pa gotovost, da se bo enkrat tako zgodilo.²³

Skrabčevo razlikovanje si kaže zapomniti — aktualno bo postalo pravzaprav šele čez petnajst let in pa kasneje, v vseh povojnih slovnica —, še zlasti zato, ker jasno naglašča, da se prihodnjik lahko tvori le opisno, z *bom* in participom, stališče, ki bo pet let kasneje deležno ostrih kritik in bo Škrabca veljalo dolgotrajne polemike, v kateri so se, takorekoč po sili okoliščin, izoblikovali temelji njegove performativne teorije.

Preden se je lotimo, si oglejmo, kaj o dovršnem (in nedovršnem) sedanjiku pravijo tedanje norme, torej slovnice tistega časa. Janežičeva slovnica²⁴ pravi:

Doveršni glagoli ali doveršniki (perfektivni glagoli = verba actionis perfectae) znani po vsej spregi nastop doveršenje ali uspeh kakega dejanja ali stanja t.j. da je nastop, konec ali vspeh djanja ali stanja opravljen, spolnjen, doveršen. Doveršni glagoli nam služijo o preteklosti in prihodnosti, za pravo sedanost nam rabijo le nedoveršniki.

Nedoveršni glagoli ali nedoveršniki (imperfektivni glagoli = verba actionis imperfectae) naznanjajo po vsej spregi terpeče djanje ali stanje brez ozira na začetek, konec ali vspeh ... (podčrtal I. Ž.)

Podobno meni tudi Suman:²⁵

Hipni, dokončalno- in začetno-dovršni glagoli imajo skupno lastnost, da značijo djanje brez trpeža; pomenijo tedaj ali dovršno minolost: 'mačko vzdignoti' ... ali pa pomenijo dovršno prihodnost: 'ko mačko vzdignem, ...

Trpežni, začetno-trpežni, opetovalni in ponavljalni glagoli imajo tudi to splošno lastnost, da značijo djanje, ki je nedovršeno; pomenijo tedaj tudi djanje, ki se godi, poskuša bez ozira na nasledek: 'mačko vzdigujem' pomeni trpežno djanje, a ne reče, bo li storjeno ali ne, morda ostane samo pri poskušnji: 'mačko vzdigujem ne vedoč ne kažoč, vzdigujem li jo ali ne'; (podčrtal I. Ž.)

Takšna stališča, morda le malce bolj izostrena in izkristalizirana, bo v polemiki proti M. A. Lamurskemu in M. M. Hostniku²⁶ zastopal tudi S. Skrabec:

²³ Prav tam.

²⁴ Anton Janežič: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*, tretji, popravljen natis, str. 206–207, v Celovcu 1884.

²⁵ J. Suman: *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*, str. 307, Matica Slovenska, v Ljubljani 1881.

²⁶ Prvi se je v tržaški *Edinosti* prvič oglašil 4. februarja 1896, s člankom »Obnarodimo še nekaj«, v katerem ostro napada tvorjenje prihodnjika z *bom* in ga imenuje »bomkanje« oziroma bombardiranje (polemiko z istimi argumenti nadaljuje 28. aprila v članku »V izjasnenje in utrjenje«), drugi — M. M. Hostnik — pa »bomkanje« prvič napade 17. januarja 1896, v članku »Je-li vse prastarina« in polemiko, ki se na straneh *Edinosti* izrodi v naštevaje primerov iz rusčine, nadaljuje 19. aprila 1897.

1. Južni Slovani v dovršnem sedanjiku ne čutijo in nikoli niso čutili prihodnjika;

2. Dovršni sedanjik rabimo za dovršno dejanje nedoločenega časa, skratka kot historični prezent oz. gnomični aorist:

Dovršni sedanjik ima ta posebni poklic, da pomeni doveršenje dejanja, nič drugega. Sedanjik je le po obliki, po pomenu je doveršnik (podčrtal I. Z.). V katerem času si imamo misliti doveršenje, to vemo iz zveze in okoliščin, v katerih se rabi; te ga »objasnujejo«. Prav tako pomeni nedovršni sedanjik le nedoveršenje tj. veršenje dejanja (podčrtal I. Z.) in tudi ta se rabi v primernih zvezah in okoliščinah tudi o veršenju v preteklem ali celo v prihodnjem času...²⁷

Tako! Zdi se, da je raba dovršnega sedanjika zadostno in primerno postavljena. Toda vse do zdaj ga je Škrabec opredeljeval le kot morebitno varianto prihodnjika, drugi člen dispozitiva dovršnik/nedovršnik, skozi katerega se dovršnik pravzaprav šele zares opredeljuje, pa je pustil nekako ob strani. Zdaj, ko je dovršni sedanjik zadovoljivo razločil od (pravega) prihodnjika, se ga loti še skozi raznerje do nedovršnika.

Za nedovršeno dejanje, pravi, seveda ne moremo rabiti dovršnega glagola, temveč le nedovršnega. Sedanjik nedovršnega glagola pomeni le vršenje ali trajanje, ki lahko obsega tudi trenutek prave sedanjosti, vendar ne nujno (ta »vendar ne nujno« ne bo nepomemben pri kasnejših opredelitvah in težavah s performativom v slovenščini), zato ne gre, da bi govorili ali pisali:

»Slovenski Mir« priporoči spravo; današnji »Kranjski Prepír« pohvali razpor. Ako mislimo priporočilo ali hvalo dovršeno, kar je od strani pisavcev v resnici, moramo reči: »Včerajšnji 'Slovenski Mir' je priporočil spravo; današnji 'Kranjski Prepír' razpor.« Ali priporočilo in hvalo si lahko mislimo tudi nedoveršeno, ker se more brati, dokler sta lista ohranjena; zato smemo reči tudi: »Včerajšnji 'Slovenski Mir' priporoča spravo; današnji 'Kranjski Prepír' hvali razpor«. In navadno pravimo tako, ker mislimo namreč na vpliv spisa, ki se dalje širi, ne na doveršenje dela pisavčevega.²⁸

Takšna definicija nedovršnika pa zahteva ponoven premislek nekaterih stališč izpred petih let, stališč, ki so zadevala prav glagole, za katere nam gre v tem spisu, performative. Takole jih je odpravil Škrabec leta 1892:

S »pohvalim te« npr. zveršiti hvalo, to ni slovensko: pri nas se hvali z besedami »dobro; prav si storil; si že priden« in podobnimi. »Priporočim se, poklonim se« je barbarizem; pa ni dosti menj tudi »priporočam se, poklanjam se«. Če se mu kedo res poklanja Slovenec vidi, ako ni slep, hčemu pripovedovati? ako pravi, da se priporoča, pa ničesar ne pove, kar bi moglo veljati za priporočenje, jaz mislim, da je to, kaker ke bi kedo rekel »delam«, keder v senci sede roke križem derži in dremlje. — Sem spadajo tudi izrazi: obljubim, zahvalim, zagotovim, zapovem, prekličem, vkažem, sklenem, odvežem, zavežem se, zarotim te, odpovem se, izpovem se itd. V pomenu pravega sedanjika so to germanizmi ali latinizmi. Ali nedovršniki se ne dajo rabiti namesto njih, ker je treba doveršenje djanja izraziti. Vsaj v nekaterih primerih bi si mogli pomagati z »bodí«: »To ti bodí obljub-

²⁷ Cvetje ... XVI. tečaj, 7. zvezek, v Gorici 1897.

²⁸ Cvetje ... XVI. tečaj, 8. zvezek, v Gorici 1897.

ljeno», »zagotovljen bodi«, »sklenjeno bodi«, »naj bom zavezan«. V drugih primerih bi se dal vzeti doveršnik o bližnji prihodnosti: »Izpostavem se«, kaker navadno: »To ti povem«, »postavim«.²⁹

Nedovršnika, po Škrabcu, v primeru *keder* bi bila z dotično besedo opravljena tudi stvar, ne moremo rabiti. Resda sta si ga za podobne primere izbrali cerkvena slovanščina in hrvaščina, Slovenci pa da pri nedovršnih glagolih preživo čutimo nedovršenost dejanja, da bi se mogli tako izražati. *Kedor zmirom le odvezuje*, pravi Škrabec pet let kasneje, *Bog ve, ali bo kedaj kaj odvezal*. Sicer pa bi tako zahtevala tudi logika:

Sedanji čas je res prav za prav trenotek mej preteklim in prihodnjim. Dovršenje dejanja je tudi le trenotek. Če se pa dejanje zvrši z izreko besede, s katero se imenuje, mislim, da moramo vendar le priznati, da pada oboje v en trenotek, ker je zveršenje in naznanjenje dejanja eno.³⁰

Res, Škrabčevi logiki ni mogoče ničesar očitati, prav tako prepričljivi in sočni pa so tudi primeri, s katerimi jo hrani:

Ako pravi prodajavec kupcu: »če te je veselje kupiti to in to, cena je ta in ta« in kupec pravi: »Kupim« — stvar je kupljena. Kupec tu ne bi mogel reči »kupujem«, ker *kedor vedno le samo kupuje*, v resnici *nigdar ne kupi*...

in

Ke bi nas kedo pri spovedi motil s vprašanjem: »Kaj delaš?«, bi mu odgovoril: »spovedujem se«, v spovedni molitvi pa pravimo: »spovem se«, ker ima biti s to besedo zveršeno dejanje spovedi in tako rekoč koncentrirano v nji, če tudi samo delj časa traja.³¹

Škrabec torej nekako »popravi« svoja stališča izpred petih let takole: če naj se tudi v slovenščini dejanje izvrši z izreko besede, ki to dejanje pomeni — kar je, zanimivo, za Škrabca dvig slovenščine na raven kulturnih jezikov — potem je v takšnih primerih edina upravičena oblika sedanjik dovršnega glagola.³²

Sklep, ki se morda zdi samoumeven, je posledica Škrabčevega ponovnega premisleka živahne razprave, ki je potekala v začetku devetdesetih let 19. stoletja. Leta 1890 L. Pintar, ki mu v *Cvetju*... pritrdi tudi S. Škrabec, v Ljubljanskem zvonu takole zastavi problem³³:

Pravi sedanjik je namreč tisti, ki zaznamuje to, kar je v resnici sedanje, ne pa, kar je zaradi živějše predočitve samo v sedanjost predstavljeno. V resnici sedanje pa, mislim, da je ne samo to, kar se v sedanjosti godi in vrši, ampak tudi to, kar se v sedanjosti (tj. v trenutku, ko dejanje konstatiram) zgodi in izvrši (str. 686).

V skladu s tem Pintar zaključuje:

²⁹ Cvetje... XI. tečaj, 3. zvezek, 1892.

³⁰ Cvetje... XVI. tečaj, 8. zvezek, v Gorici 1897.

³¹ Prav tam.

³² Cvetje... XVI. tečaj, 9. zvezek, v Gorici 1898.

³³ L. Pintar: »Jezik v Mat. Ravnikarja Sgodbah svetiga pisma za mlade ljudi«, Ljubljanski Zvon 1890, Ljubljana, str. 685—690.

Priporočam se, kadar navajam priporočilne momente, naštevam svoje prednosti in sposobnosti, itd., če pa samo pri odhodu ali slovesu konstatiram željo, da bi rad ostal v blagem spominu, da bi rad videl, naj bi dotičnik name ne pozabil, nego pri vsaki priliki se name oziral in me podpiral itd., tedaj se mu **priporočim**.

...
Trdovraten zatoženec npr. sprva ne **prizna**, česar ga dolže, nego taji misleč, da je mogoče utajiti, ko mu pa začno s pričami dokazovati, tedaj jedno za drugim **prizna**, on polagoma **priznava**, in naposled, ko vidi, da se mu vse laži in vsi izgovori izjalovijo, skesano reče: **priznam**, da je vse tako, kakor tožba pravi, itd. — poprej pri izpraševanju je **priznaval**, sedaj skupoma **prizna** (str. 686, 687)

Pintarja v svojih *Slovniških razgovorih*³⁴ odločno zavrne V. Bežek. Sklicujoč se na Miklošičevo primerjalno slovnico kategorično zatrjuje (str. 311), da dovršnika ni mogoče rabiti v pravem sedanjiku, ker da je o vršitvi možno govoriti samo z nedovršniki.³⁵

Kaj iz tega povleče Škrabec?

Bežku odgovarja takole: če na primer sodnik reče *dovolim*, ne želi govoriti o vršitvi, temveč s to besedo dejanje izvršiti. Le če bi dajal dovoljenje z več besedami, pri tem pa bi ga kdo motil, češ kaj da dela, bi upravičeno odgovoril: *dovoljujem*.

S tem Škrabec odgovarja tudi Pintarju, natančneje, pridružuje se njegovemu mnenju in ga kondenzira:

Učitelj stopi v šolo in tako začne: »Pripovedujem vam veselo novico; jutri ne bo šole!« — Kedo ne čuti, da to ni slovenski? Prav bi učitelj rekel: »Otroci, nekaj veselega vam povem: jutri ne bo šole!« — Ke bi pa gospod za to novico še kaj besed izustil in otroci bi začeli vriskati od veselja, nenadoma pa bi vstopil strogi gospod vsi šolski nadzornik, pa bi vprašal vbozega učitelja: »Gospod, kaj pa delate?« — potem bi učitelj vbogi dobro odgovoril: »Jej, ravno pripovedujem žalostno novico, da jutri ne bo šole...«³⁶

Pripovedujem torej lahko reče le nekdo, ki je nekaj že povedal, ne pa nekdo, ki ima šele namen nekaj povedati.

Na teoretsko višjo — in za nas zanimivejšo — raven se Škrabčeve definicije povzpnejo v polemiki s prof. Rajkom Peruškom, dobrih deset let kasneje. Prof. Perušek Škrabcu najprej poočita³⁷ trditev, da se je slovenščina z uporabo glagolov, katerih izrek pomeni tudi izvršitev dejanja, ki ga imenujejo, dvignila na raven drugih kulturnih jezikov, potem pa dobro pomeri in Škrabcu takole postreže:

Jaz z mnogimi lingvisti trdimo, da opisuje edino pravi sedanjik to, kar se v trenutku govorjenja vrši. ... V trenutku govorjenja (ne v sedanjosti, ker trenotek govorjenja in neomejena sedanjost sta bistveno različna pojma) se nič ne zgodi, nego se samo godi.³⁸

³⁴ Viktor Bežek: »Slovniški razgovori«, Ljubljanski Zvon 1891 (takorekoč v vsaki številki), Ljubljana.

³⁵ Nekako v oklepaju pa le prizna (str. 372), da obstaja peščica glagolov, za katero to ne velja, med njimi: *dovolim*, *zapovem*, *obljubim*, *pohvalim*, *potrdim*, *priporočim*, *prisežem*, *priznam*, *ukazem* itd., torej prav tisti, s katerimi zveršimo dejanje, ki ga omenjajo.

³⁶ Cvetje ..., XVI. tečaj, 9. zvezek, v Gorici 1898.

³⁷ Rajko Perušek: »O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov«, Izvestje prve državnne gimnazije ljubljanske, Ljubljana, 1909.

³⁸ R. Perušek: »O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov« (odgovor na recenzijo njegovega spisa), Ljubljanski Zvon 1910, str. 638—640, Ljubljana.

Oblike kot »padem, dam, dvignem«, da so sedanjske, ni pa sedanjski njih pomen. Zato, pravi Perušek, bi moral v stavku »petsto sem ti dal o svetem Juriju, tristo ti dam zdaj, dvesto ti bom dal pa o Božiču«, dotični, ako bi mu v trenutku govorjenja izročal tristo kron, reči: *dajem ti*; ker pa pravi *dam ti*, pomeni to: *morem ti, hočem ti dati*. To pa ni pravi sedanjik, ker se dejanje ne vrši v trenutku govorjenja (Prav tam, str. 639).

Škrabec Peruška seveda ne pričaka nepripravljen. Svojo pripombo o kulturnosti oziroma kulturnejši ravni jezika ima zdaj priložnost natančneje opredeliti:

Se le v kulturnih razmerah, kakeršne so nastale mej Slovenci po sprejetju kerščanstva, po svetopisemskih tekstih, je verjetno, da so se tudi oni navadili neka dejanja (neka dejanja in torej ne vsa, kakor bi bilo moč razumeti iz Peruškovega ugovora — I. Z.) zverševati (ne samo izražati) z izreko glagola, ki pomeni tisto dejanje; v evangelijah je namreč več takih primerov, zlasti v besedah Kristusovih, ki so si jih ljudje najbolj zapomnili: *ego mitto vos; pacem meam do vobis; gratias ago tibi; in manus tuas commendo spiritum meum* itd. Da je tako izražanje, ne glede na dovršenost ali nedovršenost dotičnih glagolov, nekaj kulturni sad, smemo po pravici misliti že po tem, kaker slišimo govoriti še dandanašnji, ali smo slišali vsaj pred leti: preprost Nемеc na deželi ni lahko rekel: »ich danke«, temuč: »vergelt's Gott«, ni rekel: »kuss die Hand«, rajši je to molče storil; tudi Slovenec se je poklonil rajši v resnici, kaker da bi rekel ali: »klanjam se«, ali: »poklonim se«.³⁹

Argumentacija je takorekoč revolucionarna in ponudi več kot pa Perušek sploh zahteva, namreč interpretacijo nekaterih vljudnostnih obrazcev, ki so še danes — ali bolj šele danes — predmet razprav v polju lingvistične pragmatike. »Klanjam se« bi danes sicer težko predstavili performativno interpretacijo, povsem pa lahko razumemo Škrabčev namen, namreč pokazati, da je šele pojavitev visoko abstraktnih glagolov, kakršni so performativi, omogočila tvorbo vljudnostnih obrazcev, ki stopijo na mesto dejanja, ki ga imenujejo.

Zanimivejši in teoretsko pomembnejši je Škrabčev odgovor na drugi Peruškov ugovor. Perušek pravi, da se v trenutku govorjenja nič ne zgodi, temveč le godi, da če nekomu nekaj dajemo, dajanja ne moremo pospremiti z *dam ti*, temveč le z *dajem ti*. Škrabčev odgovor načelno poznamo: *dajem ti*, lahko rečemo le v primeru, če smo že večkrat dali oziroma dajemo že dalj časa, tokrat pa ga podpre še takole:

...tudi z eno besedo zveršeno dejanje vsaj toliko časa traja, koliker ga je treba, da se tista beseda izgovori; začne se tako dejanje se začetkom, dovrši se s koncem besede, in nekaj časa traja tudi najkrajša beseda. — Bodisi tako, ali kedo misli na to trajanje? Tudi pika, ki jo naredimo s peresom na papir, prav za prav ni pika, temuč nekaj na vse tri dimenzije razširjenega; pod kakim ultramikroskopom bi bilo videti kaker gomila gnoja, ali morda ko cela gora. Vender mi navadni ljudje imenujemo to piko piko in v trenutnem dejanju ne vidimo trajanja in torej nimamo vzroka z nedovršnimi glagoli ga izražati.⁴⁰

Potemtakem nekoga ne moremo odvezati grehov z *Odvezujem te*, kakor meni prof. Perušek, kajti:

³⁹ Cvetje ..., XXVII. tečaj, 11. zvezek, v Gorici 1910.

⁴⁰ Cvetje ..., XXVIII. tečaj, 3. zvezek, v Gorici 1911.

Zveršenost je ... odvisna od intencije za to pooblaščenega spovednika, (podčrtal I. Z.) ne pa od prave oblike glagola. Ali je to, izražena zveršenost z obliko »odvezujem te« ni, izraženo je s to obliko le trajanje, ki ga mora biti seveda enkrat konec, kakor vsega človeškega na tem svetu, pa ga more biti konec tudi s preterganjem brez doveršenja.⁴¹

Izvršitev v performativu imenovanega dejanja je torej odvisna od namere za to odgovorne osebe. Trditev moramo razdeliti na dva dela: zveršenost je odvisna:

1. od intencije,
2. za to pooblaščenega spovednika.

Škrabec s tem proizvede še dva od štirih pogojev uspešne performativnosti: autoreferencialnost (izrek glagola izvrši dejanje, ki ga glagol imenuje) že pozna, zdaj pa postavi še:

Ad 1) pogoj, ki zahteva, da izjavljalec danega performativnega glagola v glagolu imenovano dejanje tudi res namerava izvršiti (pogoj je »otroška bolezen« performativne teorije in ga je skorajda nemogoče kontrolirati);

Ad 2) pogoj, ki določa, da lahko neko v performativnem glagolu imenovano dejanje izvrši le določena oseba v določenih okoliščinah.

Pa tudi na četrti pogoj ni bilo treba dolgo čakati. Že v 7. zvezku XXVIII. tečaja pravi Škrabec:

V teh in drugih primerih (navaja jih celo stran, na primer: Jas tebi zahvalim oh milostivni Oča!, Oča, v tvoje roke preporečim jas mojo dušo., itn. — I. Z.) čuti naše ljudstvo gotovo trenotnost dejanja, ki je z izreko dotične besede zveršeno. Prav se izraža torej z doveršnim glagolom, in ker zveršni dejanje ta, ki izgovori besedo, mora biti glagol v 1. osebi sedanjika, in sicer navadno v edinstvenem številu, le v pesmih, kjer jih poje več v enem duhu v množstvenem. Tretja oseba more le v izjemnih primerih nadomestiti prvo. (podčrtal I. Z.)

S tem smo dobili tudi četrti pogoj performativnosti, ki ga navaja Austin: da je performativ uspešen, mora biti izrečen v 1. os. edn. ind. akt. Brez pretiravanja torej lahko zapišemo, da je p. Stanislav Škrabec izoblikoval vse štiri pogoje performativnosti in s tem osnove performativne teorije skoraj pol stoletja pred njenim uradnim tvorcem, J. L. Austinom. Če je Austin svojo teorijo izoblikoval v prestopu iz filozofskega v lingvistično polje, pa je Škrabec svojo teorijo gradil kar v lingvističnem polju samem. Poglejmo, kako se je njegova zgradba ohranila do danes.

Osvežimo si spomin, Škrabec pravi takole:

...keder se rabi sedanjik v pripovedovanju tega, kar se godi, ali kar kedo dela, je treba zmirom nedoveršnika. Ko vidi kedo koga prisezati, ne bo rekel: »Lej ga, lej ga, priseže«, temuč »priseza«; ko ga vidi, ko »moli« pri spovednici »očitno spoved«, ne bo rekel: »Vidiš, kako se ta mož ponižno spove«, temuč »kako se spoveduje«. Dejanje samo pa se zverši pri nas vselej in od nekelej z besedo »prisežem«, »spovem se«.⁴²

⁴¹ Prav tam.

⁴² Cvetje ..., XXVIII. tečaj, 7. zvezek, v Gorici 1911.

Breznikova slovnica iz leta 1916 opredeljuje dovršne in nedovršne glagole takole:

Dejanje ali stanje, ki ga glagol izraža, se more goditi v nekem času: v času se začne, vrši in konča...

Po tem delimo glagole:

1. v *dovršne* (perfektivne), ki izražajo začetek (nastop) ali konec (zvršitev) kakega dejanja ali stanja...

2. v *nedovršne* (imperfektivne), ki izražajo kako trajajoče dejanje ali stanje — brez ozira na začetek ali zvršitev, tj. naznanjajo, da kako dejanje (stanje) sedaj traja ali je kedaj trajalo ali bo trajalo...

Ker izražajo dovršniki le hipna dejanja ali se ozirajo le na en trenotek (tj. začetek ali zvršitev) dejanja, ne morejo imeti pravega sedanjika: sedanjikova oblika ima splošen pomen. Za pravo sedanjost nam rabijo le nedovršniki.⁴³

Po citatu sodeč, se Breznik postavlja na Peruškovo, ne na Škrabčevo stran, vendar pa nam dobrih trideset strani dalje, v poglavju o nedovršnem sedanjiku (ki da se rabi v pripovedovanju tega, kar se godi ali kar kdo dela ali opravlja ter povsod, kjer kako dejanje na kakršenkoli način traja) postreže ne le s Škrabčevimi argumenti, temveč celo z njegovimi primeri in — še več — z besedami, ki so prevzete neposredno iz Cvetja...

Ce se dejanje v sedanjiku ne pripoveduje, ampak le imenuje in s tem zvrši, se izraža z dovršnim glagolom (zvršilni sedanjik, praesens effectivum); zvršilni sedanjik naznanja, da se kako dejanje v trenutku zvrši, npr. spovem se teh le grehov; oznanim vam veliko veselje.

Ko dotično besedo izrečemo, je dejanje zvršeno. Ker zvrši dejanje oni, ki izgovori besedo, mora biti glagol v 1. osebi sedanjika, in sicer navadno v ednini. Tretja oseba more le v izjemnih primerih nadomestiti prvo.⁴⁴

Za nadaljnjo usodo performativa v slovenščini pa je še zlasti pomembno Breznikovo prevzemanje Škrabčevih argumentov o dovršnem sedanjiku na mestu dovršnega prihodnjika. Takole pravi:

Dovršni sedanjik navadno lahko nadomeščamo z dovršnim prihodnjikom, ali vselej ga ne moremo.

Ako pravim: To kravo prodam, naznanim le voljo prodati, ako bo kdo hotel kupiti; ako pa pravim: To kravo bom prodal, naznanim gotovost, da se bo kedaj tako zgodilo.⁴⁵ (podčrtal I. Ž.)

Že prva povojna slovnica⁴⁶ te subtilne razlike ne loči več prav dobro. Dovršni sedanjik namreč vpelje z naslednjim primerom:

Pavle in Nace sta se dogovarjala zaradi njive. Slednjič je Pavle povzel: »Sedaj veš vse, ponudim njivo najprej tebi, ki si sosed; odloči se, ali jo vzameš ali ne, ker imam drugih kupcev.« Nace je pomolčal, puhal oblak dima pod strop, potem pa vzel pipo iz ust in rekel: »Kupim«. Segla sta si v roke in se razgovarjala naprej o tem, kako se bo kupčija izvršila.⁴⁷ (podčrtal I. Ž.)

⁴³ dr. Anton Breznik: *Slovenska slovnica*, str. 115–116, Celovec 1916.

⁴⁴ Prav tam, str. 147.

⁴⁵ Prav tam, str. 149.

⁴⁶ *Slovenska slovnica* (sestavil Uredniški odbor), DZS, Ljubljana 1947.

⁴⁷ Prav tam, str. 181.

»Uredniški odbor« navedeni primer takole tolmači:

Sedanji čas je prav za prav le trenutek med preteklim in prihodnjim časom. Zato moremo ujeti vanj le tako dejanje, ki se ravno ta vmesni trenutek začne in konča. To pa je moči samo tako, da pomeni naznanitev dejanja že tudi izvršitev. Ko je Pavle rekel »ponudim«, je bila ponudba njive izvršena; ko pa je Nace izrekel »kupim«, je bila kupčija sklenjena. Ko bi bil kdo Naceta vprašal med dogovarjanjem, kako je s to njivo, bi mu bil odgovoril: Kupujem jo. Ko bi ga bil pa vprašal po sklenjeni kupčiji, bi bil odgovoril: Kupil sem jo. Tak dovršni sedanjik pomeni torej pravo sedanjost; so pa to redki primeri, ker jo more rabiti samo prva oseba sama o sebi, ker le ona more odločati s svojo besedo o izvršitvi dejanja.⁴⁸

Zakaj torej pravimo, da že prva povojna slovnica⁴⁹ te subtilne razlike ne loči več prav dobro?

Zato, ker je ne zna več zanesljivo umestiti. V navedenem primeru obliki *kupim* in *prodam* klasificira kot izvršilni ali efektivni sedanjik, na strani 183 pa kot namerni dovršnik, ki izraža *pripravljenost, voljo ali namero, da kdo kaj napravi*, kot obliko torej, ki morebitno dejanje, ki ga efektivni sedanjik dejansko izvrši, šele napoveduje, na primer: »Srajco ti že zašijem, drugega pa ne; Stavim, kar hočeš«, ali kar naš primer: »Kravo prodam, če jo kdo kupi«. Zdi se, da »uredniški odbor« vidi razliko v vezniku »če«, vendar pa je situacija v primeru Pavleta in Naceta enaka: Pavle Nacetu ponuja njivo, če jo ta kupi (ima namreč že zadosti kupcev in jo Nacetu ponuja le zato, ker je njegov sosed).

Da obliki *kupim* in *prodam* ne spadata med performative oziroma efektivne sedanjike, je razvidno še iz nekega drugega razloga. Če naj efektivni sedanjik izvrši dejanje, ki ga imenuje, potem Pavle in Nace tega dejanja povsem očitno še nista izvršila, saj sta si po izmenjavi svojih *prodam* in *kupim* segla v roke in se razgovarjala o tem, kako se bo kupčija izvršila. Dokaz več, da moramo *prodam* in *kupim* obravnavati kot pripravljenost na kupčijo, ne pa kot kupčijo samo.

Natanko tako pa ju oziroma jih obravnava tudi vsakdanja raba. Če slovenski govorec pravi:

Obljubim, da ...

ali

Prisežem, da ...

to izzveni kot »pripravljen sem obljubiti (prisegli)«, »obljubil (prisegel) bom«, do same izvršitve oziroma izpolnitve dejanja obljube (prisega) pa (še) ne pride.

Slovenec danes obljublja, prisega in kar je še drugih performativnih dejanj, v nedovršniku:

Obljubjam, da ...

Prisegam, da ...

kar pomeni, da morda v tem trenutku obljublja oziroma prisega, da je sredi obljubljanja oziroma priseganja, da pa *obljuba oziroma prisega*,

⁴⁸ Prav tam, str. 181.

⁴⁹ Tudi Slovenska slovnica iz leta 1956 (kjer se uredniški odbor razstavi v A. Bajca, in M. Rupla) ima enake težave. Pa tudi nič čudnega, saj je le malce razširjena verzija slovnice iz leta 1947.

prav zaradi nedovršne glagolske oblike, še nista bili dani. Dokler le obljubljam, pač še nisem ničesar obljubil in če le obljubljam, tudi obljubiti ne morem ničesar.

Contra factum non datur logica, pravi Skrabec. In če naj ravnamo v skladu z njegovimi postavkami, lahko pridemo le do enega sklepa: Slovenec ne more ne priseči, ne obljubiti, ne izvršiti kateregakoli drugega imenitnega dejanja, za katerega izpolnitev je potrebna (le) uporaba glagola, ki to dejanje imenuje — kot le po pomoti.

Igor Z. Zagar

O ustvarjanju jezikov in njihovih etnij

Le za tri stavke smemo reči, da se egejske študije ob njih ustavijo samo zato, ker jim praviloma želijo še enkrat pritrditi: Grki so izvirno Indoevropci; v Aigaiis so slej ko prej tujci, domet te izjave pa je treba, pač v okviru te ali one doktrine, vsakič znova določiti; čas grške identifikacije sodi v ZH III, kar pomeni, da je grška kultura podoba od SH I naprej bolj ali manj nespremenjena — izjema so kajpada Dorci in nemara tudi Ahajci.*

* Tekst bi moral načeti, in bog ve, da ne gre za kaj več kot za reven poskus, kako bi se bilo mōči približati nečemu, kar bo morebiti kdaj kasneje dobilo položaj etnične analize, načeti bi moral tekst tedaj tale snopič vprašanj: namreč, katera občestva so vsaj od SBD in nemara že prej, od zgodnjih plasti ZBD, v Aigaiis postavljala naselbine, se pehala za poživkom in popivkom, se ženila in ravsala, vse to na račun kaj vem kakšnih simbolnih univerzumov (govorila so, kot radi verjamemo), in puščala za seboj kupe črepinj in razvalin, njih upravičenost pa kasneje, v PBD, zakroži sloves Miken. Grška, ali raje, pač zavoljo preglednosti, protogrška, tudi v to najraje na hitro verjamemo. A kako so se v Aigaiis znašla? So se le priselila ali naj jih imamo raje za *autókhtonas*? In če so se že preselila, vera v migracijo je bila namreč v preteklosti, in deloma še dandanes, najudobnejša in tudi najbolj razširjena, v katerem jeziku neki so se gnala po svetu? V kakšni od indoevropskih različic, ki se je spotoma prekrasila v grške nastavke, ali pa so popotovali v nekakšni *ready made packed* protogrščini? So prihajala v valovih ali kar *en bloc*, s severa, severovzhoda ali vzhoda?

Od treh predlaganih egejskih stavkov sta zdaj v ospredju prva dva, tretji bi ju moral strniti in obenem izčrpati nastavke migracijske oziroma difuzionistične doktrine, pokazati na njeno omejenost in tako odstraniti vse tiste ovire, ki se upirajo razvitju avtohtone indoevropske teorije, ta pa ne bi smela docela in brezprizivno izključiti tudi možnosti preseljevanj, posebej v manjšem obsegu in s krajšim dometom; razumljivo bo tedaj, če sklenem, da sem se, zlasti v temle spisu, tretjemu stavku komaj kaj približal.

In da bi se nekako le znašli, potlej velja imeti pred očmi, da z imenom Aigaiis, najširše vzeto, pokrijemo tole, čas, do katerega bi radi prišli, pa je, spet najširše vzeto, grška bronasta doba, ki se deli na zgodnjo (ZBD ali ZH, ko govorimo o celini, se pravi o Helladi, ki gre od cca. 2800/2700 do 1900 AC in se deli naprej, na ZH I, II, III, a tule bo dovolj, če vemo, da gre ZH III od cca. 2200 do 1900 AC), srednjo (SBD/SH) in pozno (PBD/PH, ki se, tako kot tudi SH, znova deli na PH I, II, III, in PH III naprej na PH III a — 1370—1300 —, b — 1300—1200/180 — in c — 1200/180—1100 AC; in če smo še bolj pregnani, potlej se bosta PH III a in b artikulirala še naprej, v PH III a 1,2 in PH III b 1,2).

Prvi stavek. — Nespodbitnost grške vključenosti v indoevropsko jezikovno skupino je zagotovljena že s tem, da so Grki tako rekoč eden od tvornih elementov za izdelavo koncepta; izvir se je dobesedno napajal z materiali iz grščine, latinščine, perzijsčine, germanščine in sanskrt, ki so botrovali krpariji ideje o eni *ursprache*, o indoevropsčini ali indogermanščini (Bopp and co. in Rask); če je spočetka videti, da gre le za poniglavo popuščanje nemških savantov pred nacionalno gorečnostjo, skupaj s fascinacijo ob odkritju sanskrt, ki ga včasih najdemo tudi v vlogi *ursprache*, so kasnejši komparativisti in historiki koncept ocedili in ga priredili v dovolj pripravnega operatorja jezikovne distribucije in derivacije v izbranem geokulturoškem območju. Indoevropsčina bo tedaj koncept jezikovne primerjave na določenem področju in obsega tiste temeljne značilnosti jezikovne skupine, ki omogočajo identifikacijo razlik med posamičnimi pertinentnimi jeziki; v škripcih pa se bomo znašli v trenutku, ko bi ga radi ozemljili, tj. vzeli za model: kdaj je neki nastal, v zgodnjem neolitiku nemara (7000 let? AC), ali bomo brskali za sledovi nekakšne protoindoevropsčine po poznem paleolitiku (Renfrew 1973), konec koncev bo potemtakem prav in lepo, če posežemo kar po cromagnonskem hominu (cca. 35000 let AP)? In kam z njim na evrazijski ploščadi? V prid priročnosti bi dejal, da lahko o nekem izbranem jeziku, ki smo ga pripisali konceptu indoevropsčine, govorimo le tedaj, ko imamo na voljo dovolj zgovorne materialne ostanke; ti bodo zanj pričali in obenem tolerirali še primerjavo z jezikom, čigar distinktivne poteze ravno tako obetajo rekonstrukcijo skupnega imenovalca. Za ilustracijo bo dober katerikoli zgled, kaj vem, iz Benvenista (zlasti 1969) ali Dumézila. Z drugimi besedami: vsako potovanje po zemljevidu poznoneolitske ali zgodnjebronaste Evrazije, na katerem bi se radi soočili z izvirnim grehom protogrških tolpa zunaj Aigaiis, bo zaman; preprosto zato, ker nekemu pojavu pripisujemo njegovo izvirnost vselej z vzvratno potezo, se pravi, da izvir prihaja za svojim učinkom, za svojo materialno bazo, če lahko tako rečem. In vendar — in vendar je treba izvirni grški greh postaviti pred duri Aigaiis. Čemu?

Drugi stavek. — Z rekonstrukcijo skupnega imenovalca povemo samo to, da imamo na voljo dovolj elementov, denimo toharščine (centr. Azija, do pribl. 7. stol. pred. n.š.), ki dopuščajo identifikacijo tega jezika v območju indoevropskega koncepta; v območju? Če koncept izpraznimo, se pravi, da se otresemo vseh mogočih empirističnih predpostavk, ki težijo k rekonstrukciji *ursprache*, bomo prišli do ničelne točke koncepta, t.j. do preproste izjave, da je jezik, ali bolje, da je en jezik; in ta en jezik bo vselej v zunanjem položaju glede na svoje derivacije, glede na jezike, ki mu jih pripisujemo, ki ga reflektirajo. Med indoevropskimi jeziki in indoevropskim konceptom potemtakem ne bo vladala *harmonia*, ne gre za to, da bi se izvir podaljševal in diferenciral v jezike; ti se namreč nanašajo nanj, in sicer v udobni distanci vednosti o njem, vednosti, ki jim pravi, da so med seboj primerljivi le, če jamstva komparabilnosti lahko odložijo v neko nadzorno in regulativno instanco, ne glede na ime, ki ga bomo tej instanci potlej pripeli.

Vzemimo takole: na prehodu iz ZH II v ZH III, ali pa raje v času ZH III, je v Heladi prišlo do bistvenih sprememb; vsi znaki, tako

se zdi, kažejo na to, da imamo posebej opraviti z novo etnijo, s tisto, ki se bo kasneje (Hdt) poimenovala s *helleniké*. Odkod gotovost, da gre zares za protogrške tolpe in ne za kakšno drugo indoevropsko etnijo. Najprej gre za to, da navkljub kasni oziroma zanesljivi diferenciaciji grških dialektov nimamo na voljo nobenih oprijemališč, iz katerih bi smeli sklepati na vsaj še en etnični dotok. Z zanesljivo diferenciacijo dialektov pa povemo samo to, da iz tablic z zapisi v linearni B (PH II/III A in dalje) ne moremo sklepati na dialektno distribucijo (v vseh primerih imamo opraviti z enim jezikom, ki je od Ventrisovega odkritja leta 1952 tako rekoč brez pridržkov *grščina*), da so viri zanjo dovolj zgovorni šele v klasični dobi, z nastavki iz 8./7. stol. In drugič gre za protogrške tolpe zato, ker je na prvi pogled verjetno, da so vsaj posamične predele Aigaiis že pred tem poselile nekatere »indoevropske« skupine — tiste, ki jih je klasična doba imela za *Pelasgoi* in so do nedavna sporazumno veljali za avtohtone, za »mediteranski« substrat grškega občesta; dandanes je problem nekoliko bolj zapleten; sufixi, s katerimi so savanti navadno identificirali jezike mediteranskega substrata (-s(s)a, -s(s)os, -ttos, -nda, -ndos, -nthos in -ymna v krajevnih imenih, e.g. *Marpessa*, *Amfissa*, *Halikarnassos*, *Parnassos*, *Lykabettos*, *Hymettos*, *Erymanthos*, *Korinthos*, *Kalymna*, *Larymna*, in v nekaterih besedah, npr. *kyparissos*, *narkisos*, *terevinthos*, *minthe*, *hyakinthos* itd.), so med vse številnejši filologi indoevropski. Klasične *Pelasgoi* bi bilo treba potemtakem razcepiti: mediteranskemu *strato* naj pripadajo *Lelegi* (ime, katerega singulara je brez začetnega *le-*, t.j. *Lex*; pluralni *le-* je posebnost jezika *Hatti*, etnije, ki je naseljevala Malo Azijo pred Indoevropci in diferencira plural od singulara, kar pomeni, da *Lelegi* spadajo v to etnijo), *Tyrrhenijani*, *Ektenijani*, *Kylikrani* (sufiks -an, ki ga ta imena vsebujejo, ni indoevropski, akoprav to ni nobena ovira, da ne bi nastopal še pri formiranju imen Indoevroincev, tudi pri Grkih, kajpada — prim. Sakellariou 1974) in *Kadmejci-Foiniki*, ki so svoj čas veljali za *Semite* (na osnovi korena **kadm-*, i.e. 'sprehaj', 'pred', 'vzhod' in zainteresirane identifikacije *Foinikov* s semitskimi *Foinikes*, s Feničani, pri čemer se distribucija imen *Foinix* in *Foinike* pokriva s področji, kjer je feničanska navzočnost spodbidna, npr. *Foinix* kot ime gore in utrdbe v Kariji, kot rečno ime v Lykiji itd.); indoevropski pa bi bili najprej *Haimoni*, ki jih tradicija umešča v Doridsko ravnino (Larissa, Iolkos) in bi morali biti odgovorni za nekatera krajevna imena v Boeotiji, Aetoliji in južni Arkadiji (npr. *Haimon*, *Haimonia*, *Haimoniai*) in za nekaj herojev s tem imenom (*Haimon* bo npr. eponimski heroj *Haimonias*, ki kasneje postane *Thesalia*). Dryopi bi morali živeti v Sperhejski dolini, svojo indoevropsko pripadnost pa dokazujejo s korenem **dru* ('drevo', 'hrast') in sufixsom -op-, ki ga najdemo v mnogih rodovih in krajevnih imenih v Grčiji, Trakiji in Iliriji (npr. *Asopos* na jugu Peloponeza, pokrajina *Dolopia* na meji med Epirom, Tesalijo in Elido itd.) in pogosto v besedah, ki označujejo različne vrste ptic in insektov. S *Pelasgi*, s tem »mitičnim občestvom« (Grimal 1951) pa se preprosto nizanje »indoevropskih« tolp zamota in končno do kraja zamočviri s *Protoahajci*. Nemara bo res, da jedro generalizacije imena *Pelasgoi* iz klasične dobe (prim. zlasti Hdt, I, 57—58, II, 50—52; in o *Pelasgidi*

II, 56) tiči za kakšno od indoevropskih tolpe, ki bi pripadale, kaj vem, *satemski* jezikovni skupini in se je dalo njihove naselbine identificirati oziroma zaznavati ali opisovati njihove diferencialne poteze še v 5./4. stol. (Hdt, I, 57; Thc, I, 3, IV, 109), pa vendarle — začetnega dvomja se še danes ni moč otesti (prim. Sakellariou 1974, Vermeule 1972). Kakšen status ima lahko prepričanje, po katerem so Pelasgi neposredni znanilci Helenov skorajda povsod po Aigaiis, prepričanje, ki zaznamuje dobršen del grške legendarne tradicije — Arkadov v Arkadiji, Danajcev v Argolidi, Ioncev v Atiki in na južnem Peloponezu različnih grških skupin v Tesaliji? In končno vera, ki jo podpirajo direktna ali indirektna obvestila o njih in o toponimih, povezanih z njihovim imenom — Pelasgi so povsod, od traških obal Črnega morja do Krete, medtem ko je eponimski *Pelasgós* tipični civilizatorični heroj, *autóthton* in Arkadec v hesiodski tradiciji (Kat. gyn. Eoi. 30, 31), *anédoke*, 'tisti, ki ga je zemlja dala', 'ki je iz zemlje zrasel' in ravno tako Arkadec pri Asiu (Huxley 1969). Od tod je mogoče izvelči celo vrsto mikavnih povezav, še zlasti, če računamo s Herodotovim pričevanjem o tem, kako so se Pelasgi, razen v odročnejših predelih (Krestonija in Hellespont), utopili v grščini. Kdaj je do te utopitve prišlo, kakšen je njen refleks na samo grščino? Kakšna stičišča lahko odkrijemo, denimo med Pelasgi in Dryopi, če krenemo od Pelasgovega izuma hranljivosti želoda (arkadska tradicija) — od izuma, ki se cepi na indoevropski koren **dru-*, 'drevo' in od koder dobimo grško poimenovanje hrasta z *drús*, do samih *Pelasgón*, 'poganjkov v času listavosti ali cvetenja', do opisa, kakršnega dobimo po etimološkem hokus-pokusu iz fuzije dveh indoevropskih korenov, **bhel-* ('cveteti', 'brsteti', 'zeleneti') in **osgho-* ('poganjek', 'mladika')? Pičla, nedvomno, pomagamo si lahko le z dvema oprijemališčema, ki vsaj zaenkrat niti nista konsistentna: v *Historia* (Hdt, I, 146) Ionci v Mali Aziji, po zgledu na delitev, kakršno so poznali, ko so bivali še na Peloponezu in od koder so jih pregnali Ahajci, ustanavljajo dvanajst mest, pri tem pa bi bilo »pač nespametno trditi, da so ti Ionci kaj boljšega ali čistejše krvi mimo drugih«; nastali so namreč iz pomešanja Abantov z Euboje in vrste drugih skupin, kot so »Minijci iz Orhomena pa Kadmejci pa Dryopi pa odcepek Fokijcev pa Molosi pa *arkadski Pelasgi* pa Dorci iz Epidaura« (podč. is). In drugič — drugič so bili Ionci »izprva *pelasgiško ljudstvo*, Dorci helensko; prvi so prebivali stalno v istih naseljih, drugi so bili močno nestanovitni. Za kralja Deukaliona so domovali v *pokrajini Fthiotidi*, pod Dorom, sinom Hellenovim, v Histiaji ob Ossi in Olimpu; ko so jih od ondod izrinili Kadmejci, so se nastanili ob Pindu, pod imenom Makednov. Od tod so se zopet izselili v *Dryopido*, iz Dryopide pa so naposled prišli na Peloponez in so se poslej imenovali *Dorce*.« (Hdt, I, 56; podč. is; za Atene prim. še Hdt, VIII, 44)

Bien. Iz premen na obeh oseh, sinhroni (Ionci) in diahroni (Dorci) smemo posneti najmanj to, da Grki nikakor niso nekakšen čist *artificium*, ki bi ga v urejenem nizu dobili iz protogrških nastavkov; in največ to, da med »indoevropskimi« in »protogrškimi« skupinami ni nobenih zanesljivih opor za razlikovanje. Če si premike »Dorcev« pogledamo pobliže, bomo brž opazili, da se sprva selijo po relativno

omejenem ozemlju, ki izvirno pripada mestoma Dryopom, mestoma Protoahajcem in mestoma Pelasgom, in se iz severnovzhodne Tesalije zavihtijo v težko prehodne in slabo poseljene kraje na meji med Tesalijo in Epirom, kamor bi veljalo, kot bi radi nekateri sodobni zgodovinarji grške poselitve, umestiti zahodni poganjek protogrškega *nuclei* (tj. *koinós tópos* zahodne skupine grških dialektov). Od ondod bi se spet vrnil v južno Tesalijo, na območje Sperhejske doline in zatem nadaljevali pot na končno postajo. Kako bi se kasnejši Dorci imenovali, denimo za Deukaliona, kako v Histiaji ali v vmesnem prostoru med *Makednois* in *Doriésin*? In v kakšni povezavi bi bilo vsakokratno poimenovanje z njih etnično pripadnostjo?

Kot je videti, nam gredo opore za domnevni vdor protogrških tolp v ZH III počasi po zlu — a ostali so nam še Protoahajci, njihova prelevitev v Ahajce in nekaj nenavadnih ugank. Kajti Ahajci so, za začetek, v mikenskem času zagotovo že grška stvar (jezik na linearnih B tablicah je ahajski), medtem ko njihovo ime ni videti ravno grško — cepiti ga je mogoče na indoevropski koren **akw-*, 'voda', povezati s fonetično kombinacijo *a(k)h* v mnogih rečnih imenih (Ahealos, Inahos, Ahamas itd.) in pripeti na češčenje *Ahilléa*, ki bi v kakšni od starejših kulturnih inačic utegnil biti vodni bog (prim. Ahilleja Pontarha, ki ga častijo v nekaterih grških kolonijah ob Črnem morju, zanje pa kakšen Sakellariou ni scela prepričan, če niso nemara kar protoahajski podaljšek). A če drži, da bi »naravna« transformacija korena **akw* dala v grščini bodisi *ap-* ali *at-*, kam potlej z izjemo *a(k)h*-? Vsaj iz dosegljive dokumentacije (Ventriss-Chadwick 1956, Lejeune 1955—68) ne dobimo nobenih pravih zagotovil za Mikene, se pravi, da nam čas premene ni dosegljiv; konec koncev je »ahajska« predpostavka za Mikene novejšega datuma, na račun tradicionalne »arkadsko-ciprske«, ki je zdrknila na stopnjo izpeljave iz prve — medtem ko je ta utemeljena le z dialektno distribucijo in tehniko deriviranja (tj. vračanja nazaj iz klasične dobe toliko časa, da dosežemo minimum dopustnosti te ali one premene oziroma izpeljave), ne da bi imela možnost za naslonitev na arheološke in dokumentarne evidence. Kako naj se torej ravnamo?

Sakellariou predlaga takle scenarij: »grški« Ahajci so se po Heladi razkropili iz ahajske Fthiotide, se pravi, da so morali priti v južno Tesalijo za Protoahajci, od njih prevzeti ime in prgišče kultov; in če sklepamo po toponimih in imenih bogov, bi morali biti že Protoahajci raztreseni po dobršnem delu Aigaiis, tako da najpogosteje ni prav jasno, naj jih li pripišemo »grškim« Ahajcem ali njim samim (prim. Sakellariou 1974).

Na tej točki je treba vpeljati nekaj varovalk. Cel spekter posamičnih občestev v Aigaiis je kajpada ekstrapolacija na podlagi virov (od Hdt in Thc dalje) in treh dialektnih skupin iz klasične dobe — zahodne, aiolsko-ahajske in atiško-ionske; kolorit grške bronaste dobe je v vsakem primeru bolj ali manj prefinjen konstrukt, ki niansirano, a pogosto še vedno slabo dokumentirano situacijo od 5. stol. dalje preslika nazaj, v prvo polovico 2. tisočletja — pri čemer pa velja računati vsaj še z vsiljivostjo helenističnih *koinon*, zlasti atiške, zavoljo katerih postane pripisovanje posamičnih značilnosti temu ali onemu

dialektu od klasične dobe naprej toliko bolj tvegano početje. Položaj je vsekakor paradoksalen: v trenutku, ko bi epigrafske evidence zadostale vsaj za približno izdelavo dialektne karte, imamo že opraviti z gospostvom enega dialekta, kar bi pomenilo, da smemo maksimalno dialektno diferenciacijo postaviti prav na začetek procesa prevladovanja atiško-ionskega dialekta, nekako v 7. stol. A na kaj se bo ta diferenciacija oprla, ali bolje, po čem se bodo dialekti razpoznavali kot diferencialni momenti enega jezika, t.j. grščine? Paradoks je preprosto v tem, da za prepoznavo tega ali onega dialekta potrebujemo formirano *koinén*, ki je, saussurjansko rečeno, normativna diferencialna matrica — skratka, največjo ali najjasneje artikulirano diferenciacijo grških dialektov moramo iskati v času vzpostavitve gospostva enega, se pravi v 4. stol. oziroma od helenizma naprej. S tem ni rečeno, da grščina v prejšnjih stoletjih ne bi poznala dialektov, nasprotno, gre samo za to, da pred *koiné* nimamo nobene identifikacijske opore, da je ta vselej le *hypothésis*, arhaizirana *koiné*, če lahko tako rečem.

Najbolj razširjen test, s katerim preskusimo in obenem razločimo posamične lingvistične *strata* oziroma posebnosti, kakršne jim pripisujemo na podlagi njihovega zastopstva v »historični« grščini, so toponimi in sposojenke; in prav pridejo tudi takrat, ko skušamo pojav, ki je videti tuj, lokalizirati v času in prostoru. Tako je dolgo časa veljalo (Haley in Blegen 1928, na podlagi Kretschmer 1896 via Fick 1905), da sufiksa *-nth-* (ali *-nd-*) zastopata mediteranski, ali raje predindoevropski grški substrat; kasneje (deloma že Kretschmer 1925) bosta oba postala indoevropska, vzporednice, ki pričajo o njuni razširjenosti na Apeninskem polotoku, Balkanu in v Anatoliji (Renfrew 1973, na podlagi Schachermeyr 1954), pa so spodnesle še prvotno egejsko lokalizacijo. Saj ima Georgiev (1973) nemara celo prav, ko Schachermeyra spodbija z neenako refleksijo indoevropske osnove v grščini (izguba intervokalnih **-s-* ali **-sy-*, ki je v sozvočju s siceršnjim razvojem grščine, medtem ko grški *-nth-* sploh ne bi bil derivat indoevropskega sufiksa **-nt-*), hetitsčini, luvijsčini, traščini, makedonščini ali ilirščini, kjer se intervokalna **-s-* ali **-sy-* ne pogubita, **-nt-* pa se transformira v skladu s fonetičnimi zakoni vsakega od naštetih jezikov; a izdajo ga primeri, nekakšno divje etimologiziranje, ki se ga zlahka da ovreči s primeri, kjer je idiom, od koder je sposojenka ali toponim v nekem jeziku vzet, znan (prim. Chadwick 1973, 1975); ali pa s tem, da sufikse, s katerimi paradira Georgiev, najdemo v nekaterih neindoevropskih jezikih, npr. v baskovščini in izbranih kavkaških jezikih (Pudić 1973); in zares ne moremo mimo tega, da so se posamični indoevropski idiomi formalili razmeroma pozno, vsaj ne dosti pred prvimi pričevanji o njih (zgled: germanščina, ali še bolje slovanščina oziroma paleoslovanščina), kar z drugimi besedami pomeni, da nek idiom, če naj se formira kot avtonomna govorica, potrebuje prikladno, t.j. docela specificirano gojišče. Kako naj konec koncev zasidramo ime neke gore, npr. Parnasa, *‚Parnas(s)ós‘* (ali *Parnesós*, prim. Hes., Th. 499; Hom. Hym. Eis Ap. Pyth. 269 itd.) v nekem docela nedvoumnem *strato*, ko pa ga nimamo dokumentiranega pred 8. stol., ko ne vemo, kateremu občestvu naj ga pripišemo, ko vendarle ne moremo vedeti, če ni na neki izbrani

točki poseglo vmes povsem nepredvidljivo naključje, po katerem se je »Parnas(s)os« povzdignil med zgledne v množici besed s sufiksom —s(s)os (O dodatnih komplikacijah, ki zadevajo pomen tega imena, prim. Mylonas 1962)? In če vemo, da so nekatere posebnosti tj. »arhai-izmi« klasičnega lakonskega dialekt, relativno pozne (Chadwick 1975, na podlagi lakonskega idioma, ki se je ohranil v Herakleji, južna Italija, v odcepu Taranta, lakedaimonske kolonije iz 8. stol.), potem lahko sklenemo takole: ta ali oni idiom si bo pridobil digniteto specifične govorice v trenutku, ko ga na podlagi epigrafskega materiala utegnemo pripisati izbranemu geografskemu območju in smo pri tem računali z inovacijskimi krivuljami (prim. Saussure 1972), ki predstavljajo njegov obod, t.j. mejo, kjer se ločuje ali srečuje z drugim idiomom; ni nam pa dostopen niti čas njegove tvorbe niti vrsta naključnih momentov, glede na katere je vzniknil, in jih reprezentira prav tisti fonološki, morfološki, sintaktični in leksični material, ki se upira racionalni razlagi in predstavlja realno jedro njegovih distinktivnih potez. Tako sta atiški in ionski dialekt, ki se zastran visoke stopnje primerljivosti pogosto bereta skupaj (t.j. atiško-ionski dialekt), izvirni končni *a* praviloma spremenila v *e*; toda atiški je *a* zadržal za *r*, *e* in *i*, kar je ena od njegovih distinktivnih potez (druga je npr. raba *tt* nasproti ionski *ss*). Kako te gestus pojasniti? Saj je zagotovo res, da si potek vokalne kontrakcije pogosto nasprotuje in ima opustitev digamme (*F*) včasih različne konsekvence (prim. Chadwick 1975), vendar pa te razlike ne moremo opreti na nobeno ustrezno zakonitost foničnih transformacij v grščini (lep primer je npr. besedica *kóre* v atinščini, ki ustreza ionski *koúre*, aeolski *kóra*, zahodnogrški *kora*, arkadski, t.j. »arhaični« *kórFa*, še zlasti zato, ker spada med atiške izjeme in glede na premeno končaja *a* v *e*, priča za relativno naknadno opustitev digamme (*F*). Dialekt nam je potemtakem, tako kot jezik (konec koncev gre med njima samo za kvantitativno razliko), dostopen na sinhroni ravnini, scela ga imamo navzočega na površini, kar obenem pomeni, da se bomo tudi do predstave njegovega časa, do diahronne osi (njegovega razvoja, če hočete) dokopali le na podlagi nepravilnosti, ki se upirajo artikulaciji v linearnem nizu (t.j. so eksistenčne glede na površino jezika) in napeljujejo h komparativnemu branju dialektov — h konstruiranju nadomestnih modelov za njihovo identifikacijo.

Iztok Saksida

BIBLIOGRAFIJA

- BENVENISTE, É. (1966, 1974), *Problèmes de linguistique générale* 1, 2, Gallimard, Pariz.
- (1969), *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Minuit, Pariz.
- CHADWICK, J. (1975), »The Prehistory of the Greek Language«, *The Cambridge Ancient History* II/2: 805–819.
- DUMÉZIL, G. (1958), *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Latomus, Bruxelles; slov. prevod: (1987), *Tridejna ideologija Indoevropejcev*, SH, Ljubljana.
- GEORGIEV, V. I. (1973), »The arrival of the Greeks in Greece: the linguistic evidence«, v: CROSSLAND, R. A. in BIRCHALL, A. (eds.), *Bronze age Migrations in the Aegean*, Duckworth, London: 243–258, skupaj z diskusijskima prispevkoma: CHADWICK, J. in PUDIC, I.
- GRIMAL, P. (1961), *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, P. U. F., Pariz.
- HALEY, J. B. in BLEGEN, C. W. (1928), »The Coming of the Greeks«, *American Journal of Archaeology* XXXII: 141–154.
- HUXLEY, G. L. (1969), *Greek Epic Poetry*, Harvard Un. Press, Cambridge, Massachusetts.

- LEJEUNE, M. (1955—1968), *Mémoires de philologie mycénienne*, C. N. R. S., Paris.
- MYLONAS, G. E. (1962), "The Luvian Invasions of Greece", *Hesperia* XXXI/3: 284—309.
- RENFREW, A. C. (1973), "Problems in the general correlation of archaeological and linguistic strata in prehistoric Greece: the model of autochthonous origin", v: CROSSLAND in BIRCHALL, op. cit.: 263—276.
- SAKELLARIOU, M. B. (1974), "Linguistic and Ethnic Groups in Prehistoric Greece", *History of the Hellenic World: Prehistory and Protohistory*, Atene in London: 364—389.
- SAUSSURE, F. de (1972) (éd. MAURO, T. de), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris.
- SCHACHERMEYER, F. (1954), "Prähistorische Kulturen Griechenlands", v: PAULY-WISSOWA, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Reihe 2, 22/2: 1350—1548.
- VENTRIS, M. in CHADWICK, J. (1956), *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge Un. Press.
- VERMEULE, E. (1972), *Greece in the Bronze Age*, Chicago Un. Press.
- REFERENCE
- Hdt = HERODOTOS, *Historiai*; sl. prev. SOVRE, A. (1953, 1955), *Zgodbe, Prvi in Drugi del*, Ljubljana.
- Kat. gyn. Eoi = HESIODOS, *Katálogos Gynaikón. Eoiai*; z angl. prev. v EVELYN-WHITE, H. G. (1977), *Hesiod, The Homeric hymns and Homerica*, The LOEB Class. Lib., Harvard in Heinemann.
- The = THUCYDIDES (in four volumes) with an English Transl. by SMITH, C. F. (1951), The LOEB Class. Lib., Harvard in Heinemann.

Poklonitev pastirjev

Črne, ploščatih nosov si predstavlja bogove zamorec,
sinjih oči, rusolasi da so, trdijo Tračani.

(Ksenofanes Kolofonski)

A slednjič je tudi starozavezni ikonoklazem, ki se dotlej neizprosno (s fatalno letalnimi odmiki) oklepa leitaksioma »Označevalec je smrt svečanega« (Derrida), bil primoran pristati na delno, kompromisno antropomorfizacijo.

»Ne delaj si rezane podobe,« zapove Jahve, sam pa se brezmadežno odtisne v človeško tvarino. Kajti privilegij bogov je ustvarjati, privilegij ljudi ploditi.

Immaculata conceptio je za nekatere zgolj heraldično vprašanje: verujejo, da obstaja božji pečatnik, katerega grb, čista forma nekega emblema, lahko v trenutku spočetja nadomesti zemeljsko seme; z drugo besedo: neka še nedešifrirana struktura sama zmore simulirati proces spajanja dvojega, čeprav gre ves čas le za eno. Na svoje bistroumje pa se sklicujejo tudi tisti, ki prenašajo problem na ondulacijsko — informacijsko področje. Zakaj pojavna oblika Jahveja je netelesna; ogenj, blisk in dim s le teatraličen okvir njegove, človeku zaznavne eksistence, ki je vselej in samo GLAS. Glas — vibracijska ekspanzija sporočila

— šifra prokreacije skrita v valovnih dolžinah kot retorična figura

Je Mariji oznanjeno prae factum ali pa je samo oznanjenje pravi vzorec izvršitve božje »matrikulacije«.

Med Gabrielom in Marijo ne more in ne sme priti do telesnega dotika, pa vendar je prisoten kontakt, ki je nesporno brezmadežen. Materialno objektivizacijo doživi le znotraj umetnosti. V elegantni maniri še gotskega Trecenta pri Simoneju Martiniju (triptih Siennske katedrale). Od nadangelovih radostnih ustnic vodi prema vrsta zlatih črk vse do blago nagibajočega se, ogrnjenega ušesa Jezusove rodnice. Brata van Eyck na ghentskem poliptihu (dokončan 1432) poudarjata simultanost spočetja in oznanjenja, prikazujoč Marijo v trenutku zamaknjenja, ko jo obsenči božja moč (obsenči — paradoksen bibličen izraz na mestu, kjer bi pričakovali: obsije), t.j. bel golob v svetlobnem haloju, ob istočasni recepciji potujočega niza izpisanih besed: AVE GRATIA PLENA, DOMINUS TECUM.

In božja Beseda biva in zveni v človeškem telesu z rezonancami ter interferencami čudežnih učinkov. Podmena, ki se potrjuje v eksemplarični repetitiji oznanjenja: Marija se nameri zaupati blagovest Elizabeti, ki takrat še nosi Janeza Krstnika (očitna struktura podvojenega trikotnika), in že njen prvi glas nemudoma izpriča sledove božje

uglasitve; saj Janez embrio ob samem pozdravu (Šalom!) poskoči v materinem trebuhu. Kajpada od veselja.

Učlovečenju navkljub, tej živi antropomorfizaciji, ostaja božja podoba nedostopno zavarovana, kar implicira pomisel, da je Jahve tisti bog oče, ki je uspel prelisičiti boga sina in ga ukloniti v večno podrejenost. (Božje sinove je praviloma nemogoče blokirati — Uranos, Kronos, Zeus, ali pri Hetitih Kumarbi in gromovnik (huritsko Tešub.) Grešna potreba po malikovanju, ki je zavajala ljudstvo k rivalnim bogovom, je legalizirana in osredinjena na zaslužne podanike: sina, njegovo mater in na neštevilno krdelo propagatorjev.

Ultima temptatio Christi

— film, ki v svoji nemoči (»Ohnmacht zur Macht«) ne zmore ujeti pogleda, ki tako nenehno beži v zunanje polje, kjer si lahko pod sejmarskimi skropucali svetnikov prebere edinole: »Der« reine Geist »ist eine reine Dummheit« (Antichrist)

— film, za katerega se dozdeva, da ga poganjajo ležerni premiki spodnje čeljusti Williama Defoeja. Izbočene čeljusti španskih degenerirancev kraljevske krvi, sesirjene od pretakanja v istem krogu (Filip II., gnijoč v zidajočem se Escorialu), ki se le mukoma zapirajo in otežujejo požiranje sline.

Jahve se ubrani profanaciji; še naprej nepredstavljen, dobro se zavedajoč, da »Vidno (...) duši živi glas« (Derrida),

a obenem odločilno zanemaruje, da se glas seli v črko in živa prezenca zvočnega v reproduktibilni mimetičnosti vizualnega. Bleščeč zmagovalec, ki so mu še do včeraj žrtvovali

Zaznaven naj bi bil le pogledom, ki prodrejo v komoro temnega ogledala: »and in her [ant's] black eye I can see the face of God.« Imago Dei, projeciran v oculus formicae (lat. mravlje).

kot posebljeni zgodovini, pozabljen izgublja svoje častilce; in če se je sprva zdelo, da je na svojo desno blagohotno sprejel Nazarenčana, sedaj sprevidevamo, da se ob Kristusovi levici že stoletja zapira nemo oko, temno oko žuželke.

Joj mu pa, kdor o bogovih temnim se blodnjam predaja!

(Empedokles)

Primož Peklaj

UDK 165.741:003.62

Janez Justin:

PEIRCOV PRAGMATIČNI KONCEPT SEMIOTIČNE FORME

Če projeciramo nekatere poglavitne prvine Peircovega pragmatičnega koncepta semiotične forme na epistemološko zasnovo sodobne pragmatike in semiotike, pričnejo delovati kot svojevrstna matrika za koreliranje epistemoloških vrednosti teh dveh disciplin. Peircov koncept znaka je dinamičen, »operacionalističen« in v marsičem presega saussurovske sheme, v katerih prevladujejo »fiksistični« koncepti »znak«, »označevalec«, »označenec«. V Peircovem znaku je semiotična vrednost zmerom učink transpozicije operacije pragmatičnega tipa. Pragmatične sestavine koncepta semiotične forme pa je mogoče razložiti na dva načina: kot uvod v današnjo transcendentalistično pragmatiko pa tudi kot izhodišče, ki se podreja semiotičnim epistemološkim postulatam. Pot do takšnega razumevanja Piercovega dela pa se odpre šele tedaj, ko kritično razčlenimo nekatere spodrsrljaje v Habermasovi interpretaciji iz šestdesetih let.

UDK 800.86:801.541.2

Olga Kunst Gnamuš

PROIZVODNJA POMENSKIH VREDNOSTI V FILOZOFSKEM IN ZNANSTVENEM GOVORU

Avtorica razlikuje dve stopnji v proizvodnji smisla: proizvodnjo pomenskih vrednosti (S1) in menjavo pomenskih vrednosti (S2). Prvo pripisuje znanstvenemu in filozofskemu govoru, drugo pa praktičnemu (pragmatičnemu) sporazumevanju. Vrednost znanstvenega govora vidi v radikalnem poskusu razrešiti nasprotje med resničnostno vrednostjo propozicije in njenim pragmatičnim učinkom, v prid prve vrednosti. Zato znanost subjekt nadomesti z razumskim, logičnim subjektom in se odpoveduje intencionalno-teleološkim interpretacijam, ki pomen prevajajo v pragmatične vrednosti ilokucijskih namer in perlokucijskih učinkov. Da bi se izognila menjavi vrednostnega presežka, znanost pojme definira in jih poimenuje z vrednostno nezaznamovanimi poimenovanji — termini. Tako ustvari znanstveni dialekt in se razmeji od ideologije praktičnega sporazumevanja, zavezanega drugačnim ciljem in posledičnim strategijam.

UDK 800.1:165.741

Igor Ž. Žagar

KONVERZACIJSKE MAKSIME IN AKSIOM PERTINENTNOSTI ALI IMPLICITNOST KOMUNIKACIJE

Griceov Kooperacijski princip, s podrejenimi mu konverzacijskimi maksimami, je poleg teorije govornih dejanj verjetno eno od najbolj uporabljenih orodij sodobne lingvistične pragmatike. Prispevek skuša pokazati, da bi število maksim lahko radikalno zmanjšali in celo nadomestili z enim samim aksiomom pertinentnosti, pri tem pa si pomaga z vpeljavo dveh konceptov: »vesolja verovanj« in »mentalnih prostorov«, nekakšnega mikro modela za analizo vesolj verovanj. Avtor dokazuje, da koncept vesolj verovanj vrača metodološko težo t.i. »performativnemu prefiksu«, saj je distinktivna poteza vesolj verovanj prav principielno različno število elementov, ki so posameznim vesoljem verovanj na razpolago pri njihovem sklepanju.

UDK 165.741:003.62

Janez Justin

PEIRCE'S PRAGMATIC CONCEPT OF THE SEMIOTIC FORM

When projected on the epistemological foundation of the modern pragmatics and semiotics Peirce's concept of the semiotic form becomes a matrix which enables the correlating of the epistemological values of the two disciplines. Peirce's concept of sign is dynamic and operational. It represents a theoretical controversy against Saussure's schemes dominated by the fixistic concepts of »the sign«, »the signifier« and »the signified«. According to Peirce's concept of sign semiotic values can only be thought of as effects of pragmatic operation of transposition. There are two directions of explaining these pragmatic components: it can either be defined as an introduction to the modern transcendental pragmatics or as a point of view which obeys some basis semiotic postulates. Such apprehension results from the critical analysis of some Habermas' misinterpretations of Peirce's semiotics.

UDK 800.86:801.541.2

Olga Kunst Gnamuš

LA PRODUCTION DES VALEURS SEMANTIQUE DANS LE DISCOURS PHILOSOPHIQUE ET SCIENTIFIQUE

L'auteur distingue entre deux niveaux dans la production du sens: production des valeurs sémantique (S1) et changement des valeurs sémantiques (S2). Le premier niveau est attribué au discours philosophique et scientifique, le deuxième à la communication pratique (pragmatique). L'auteur voit la valeur du discours scientifique dans une tentative de résoudre radicalement le conflit entre la valeur véridique d'une proposition et son effet pragmatique en faveur de la première valeur. C'est pour ça que la science substitue au sujet du désir un sujet rationnel et logique et renonce aux interprétations intentionnelles et téléologiques qui traduisent la signification en valeurs pragmatique des intentions illocutoires et des effets perlocutoires. Pour éviter le changement du surplus de valeur, la science définit des notions en leur attribuant des dénominations qui ne sont pas marquées de valeur — des termes. De cette manière, elle crée un dialecte scientifique et se délimite de l'idéologie de la communication pratique qui poursuit des buts différents en utilisant des stratégies consécutives.

UDK 800.1:165.741

Igor Ž. Zagar

LES MAXIMES CONVERSATIONNELLES ET L'AXIOME DE PERTINENCE OU L'IMPLICITE DE LA COMMUNICATION

Le Principe de Coopération de Grice et ses maximes conversationnelles subordonnés sont — outre la théorie des actes de langage — un des outils les plus utilisés dans la pragmatique linguistique contemporaine. L'article essaie de montrer que le nombre des maximes pourrait être radicalement réduit et même remplacé par un seul axiome de pertinence, en introduisant deux concepts: les »univers de croyance« et les »espaces mentaux«, une sorte de micro-modèle pour l'analyse des univers de croyance. L'auteur démontre que le concept d'univers de croyance restitue le poids méthodologique du »préfixe performatif«, le trait distinctif des univers de croyance étant justement le nombre divergent des éléments, disponibles aux univers de croyance pour faire les/leurs conclusions.

Bernard Nežman

POJMOVNA ZGODOVINA PARTES ORATIONIS V ANTIKI

Pričujoči članek obravnava različne delitve govora, ki so jih poznali v antiki. Od Platona, ki je vpeljal delitev na onoma in rhema, prek Aristotela, Diogena Laertija, Dionizija Thraxa, ki je vzpostavil tradicionalno osem-razredno delitev (ime, glagol, zaimek, deležnik, člen, prislov, predlog in veznik), mimo Varona do Donata, ki je prevzel Thraxov sistem, v katerem pa je člen zamenjal z medmetom. Ta zgodovina pa ne poteka kot ravna črta od preprostega k popolnemu, ampak kot niz gramatičnih principov, po katerih lahko razčlenjujemo stavke.

UDK 800.1

Igor Ž. Žagar

KAKO OBLJUBITI

Prvi del članka skuša pokazati v čem je razlika med obema Austinovima teorijama performativnosti. Če je Austinova teorija govornih dejanj tako rekoč obče mesto, pa je njegova prva in prvotna teorija v glavnem neznana. Z njo je skušal Austin odgovoriti na nekatera vprašanja angleške predvojne moralne filozofije, namreč, kako je mogoče, da nas nekaj izrečenih glasov («šumov» kot pravi eden od njenih predstavnikov) lahko zaveže k izvršitvi kakega dejanja. Austinova odgovora na to vprašanje se v prvi in drugi teoriji bistveno razlikujeta: če je namreč jezikovna izvršitev kakega dejanja v njegovi drugi teoriji pogojena z znotrajjezikovnimi pogoji, je odgovor njegove prve teorije veliko bolj «sociološki» in prvemu nekako diametralno nasproten: če naj izjavljanje samo izvrši dejanje, o katerem je v izjavi govora, potem mora biti to sankcionirano z zunaj jezikovnimi pravili oziroma konvencijami.

V drugem delu članek obravnava razvoj in zgodovino performativnosti v slovenščini in razčlenjuje genezo razvoja performativnosti pri franciskanu Stanislavu Skrabcu, ki je že leta 1911 postavil vse pogoje performativnosti, ki jih je pol stoletja kasneje zahteval Austin sam.

UDK 800.2

Iztok Saksida

O USTVARJANJU JEZIKOV IN NJIHOVIH ETNIJ

Na podlagi preleta čez najbolj tipične rezultate difuzionistične doktrine, ki skuša distribucijo indoevropskih jezikov in grških dialektov konceptualizirati skoz ozemljitev indoevropskega in proto-grškega jedra in izvajanje jezikov in dialektov neposredno iz jedra, bi avtor želel ustanoviti kolikor je pač mogoče zanesljive opore za izhodišče, ki bi omogočilo razvitje avtohtonih, se pravi geo-kulturno in zgodovinsko neenakih, lingvističnih in njim pripadajočim etnoloških dispozitivov, za katere je od začetka 19. stoletja značilno, da se nanašajo na izum enega jezikovnega izvira, i.e. na izum koncepta indoevropsčine.

Bernard Nežman

THE CONCEPTIONAL HISTORY OF PARTES ORATIONIS IN ANTIQITY

The contribution deals with different divisions of speech known in antiquity. From Plato who introduced the division into *onoma* and *rhema* to Aristotle, and from Diogenes Laertius to Dionysius Thrax who established the traditional eight class division (noun, verb, participle, article, pronoun, adverb, preposition and conjunction), and again from Varro to Donatus who took over Ttrax' system in which he replaced article-with interjection. This history doesn't take an expected course from elementary to complex but more as the series of the grammatical principles according to which we can analyse sentences.

UDK 800.1

Igor Z. Zagar

COMMENT PROMETTRE

La première partie de l'article essaye de montrer la différence entre les deux théories de la performativité chez Austin. Si sa théorie des actes de langage représente un lieu commun de la pragmatique contemporaine, sa théorie première et originelle reste presque inconnue. En construisant sa première théorie, Austin essaie de répondre aux certaines questions posées par la philosophie morale anglaise d'avant-guerre, à savoir, comment est-il possible, que quelque voix proférées (quelque «bruits», comme le dit un de ses représentants) peuvent nous obliger à accomplir une action. Les réponses d'Austin diffèrent dans les deux théories: si dans sa deuxième théorie l'accomplissement langagière d'une action est conditionnée de façon intra langagière, sa deuxième théorie présente une réponse plus «sociologique» et diamétralement opposée: si l'énonciation même accomplit l'action mentionnée dans l'énoncé, cette procédure doit être sanctionnée par des règles ou conventions extra-langagières.

Dans la deuxième partie, l'article discute l'évolution et l'histoire de la performativité dans la langue slovène et analyse la genèse de la performativité chez franciscain Stanislav Skrabec, qui a déjà en 1911 formulé toutes les conditions de la performativité, exigées un demi-siècle plus tard par Austin lui-même.

UDK 800.2

Iztok Saksida

ON THE CREATION OF LANGUAGES AND THEIRS ETHNICS

Reconsidering the most typical results of the diffusionism, that tends to conceptualize the distribution of Indo-European languages and Greek dialects on the basis of regionalization of the Indo-European and the proto-Greek nucleus, and derivation that starts directly from the nucleus, the author wishes to establish the basis for the development of the autochthonous, i.e. geo-culturally and historically uneven linguistic and their adherent ethnological dispositions, that are known as referring to the 19th century-invention of the one language-source, i.e. to the invention of the Indo-European concept.

